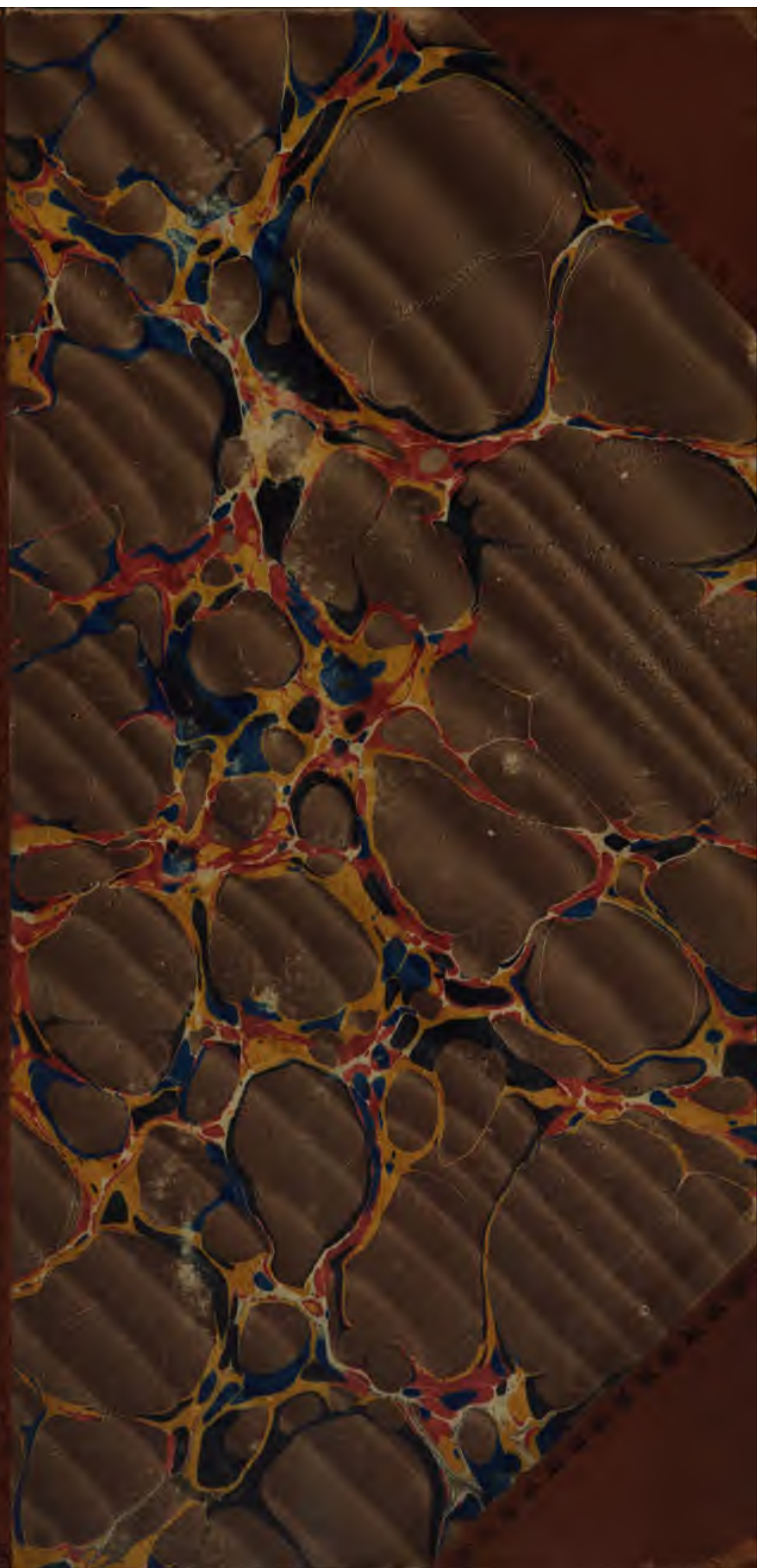

AANTEEKENINGEN

OVER

HET NUT, DOOR DE BEWONERS VAN JAVA AAN EENIGE PLANTEN VAN DAT EILAND TOEGESCHREVEN.

GEDRUKT BIJ J. G. LA LAU TE LEYDEN.

AANTEEKENINGEN

OVER

HET NUT,

DOOR DE BEWONERS VAN JAVA

AAN

EENIGE PLANTEN VAN DAT EILAND TOEGESCHREVEN,

UIT BERIGTEN DER INLANDERS ZAMENGESTELD

DOOR

J. K. HASSKARL.

TE AMSTERDAM,
BIJ JOHANNES MÜLLER.
1845.

Zoekt en gij zult vinden.

MATTH. VII. 7.

AAN DE

EERVOLLE NAGEDACHTENIS

VAN WIJLEN

Z. EXC. DEN GOUVERNEUR-GENERAAL

VAN

NEERLANDSCH INDIE

Mr. PIETER MERKUS,

WORDT DIT WERK

MET DE GEVOELENS DER INNIGSTE DANKBAARHEID

OPGEDRAGEN

DOOR

Den Schrijver.

VOORREDE.

Indien ik hier aan het Nederlandsch Publiek een werkje aanbied, dat over het nut van omtrent 900 planten handelt, die in de gezegende gewesten groeijen, welke, onder den scepter van Nederland, meer en meer toenemen in inwendigen bloei en nut voor het moederland, zoo is het om slechts in geringe mate terug te geven, wat mij door het Nederlandsch Bestuur op Java gegeven werd, namelijk, de zoo weelderige natuur des plantenrijks van dat zoo heerlijke eiland te onderzoeken. Elk wetenschappelijk onderzoek heeft echter ten doel, vroeger of later ten steun te dienen ter uitbreiding van den handel en de welvaart van het menschdom. Hetzij nu, dat die welvaart door huishoudelijk gebruik, door technische of geneeskundige aanwending worde bevorderd, de handel zal al ligt daarvan partij moeten trekken, om ook aan andere gewesten dezelfde voordeelen te doen toekomen, die eene streek boven andere kenmerken. Van dit gezigtspunt uitgaande, heb ik mij moeite gegeven, om op de onderscheidene reizen, die ik in het belang van den Plantentuin op Java moest ondernemen, zorgvuldig op te teekenen, wat de inlander over het nut en gebruik der planten, die in zijne

bosschen groeijen, wist te zeggen, en dit vervolgens bekend te maken, ten einde anderen aanleiding te geven, die opgaven nader te onderzoeken en later tot algemeen nut in gebruik te brengen. Om deze reden heb ik niets weggelaten, wat de inlanders mij omtrent het nut der vermelde planten wisten te zeggen, ook zelfs dan niet als geen dadelijk nut ter aanwending door den beschaafden Europeaan er uit kon getrokken worden, zoo als b. v. ten aanzien van bijgeloovig nut, nu eens aan deze, dan weder aan gene plant toegeschreven. Ik heb daarom niet slechts het geneeskundig, maar ook het huishoudelijk en technisch gebruik medegedeeld; — echter opzettelijk er niets bijgevoegd, wat reeds door de kunde en nasporingen van Europeanen in hunne werken is verhaald; want zoo doende zou ik toch geen volledig iets tot stand hebben kunnen brengen, en de eenvoudige mededeelingen der inlanders waren ligtelijk op den achtergrond geschoven. Ook nu kan dit werkje volstrekt niet op volledigheid aanspraak maken; het zal slechts aanleiding geven, meer en meer de opmerkzaamheid te bepalen bij de menige verborgene schatten, welke Java in zijne bosschen en plantenrijkdom bezit, welke nu, meestal zonder waarde, ja onbekend, eeuwen lang wachtten, alvorens algemeen in den kring der bruikbare zaken opgenomen te worden.

Ik moet nog eenige weinige woorden zeggen omtrent de inrigting van dit werkje. Ik heb de meest Sundasche *plantenbenamingen naar het Nederduitsche alphabet gerangschikt en de Nederduitsche wijze van spelling gebezigd. Hier verdient echter opmerkzaamheid, dat dezelfde plant, op onderscheidene plaatsen, tot groot ongerijf voor den Europeaan, verschillende inlandsche benamingen heeft; minder zeldzaam echter wordt dezelfde inlandsche benaming*

aan onderscheidene planten toegekend. Om deze ongelegenheid weg te nemen, heb ik, zoo veel mij mogelijk was, door bijvoeging der verschilllende benamingen derzelfde plant en van de in de stelselmatige plantenkunde gebezigde latijnsche namen, de bedoelde planten eenigzins getracht te bestempelen, en daardoor het werkje ook voor zulken nutig te maken, die of niet met de inlandsche benamingen bekend zijn, of in gewesten wonen, waar aan dezelfde planten andere namen worden gegeven. Dat er echter bij het bepalen der planten wel eens vergissingen hebben plaats gevonden, zal ieder beseffen, die met zulke werkzaamheden eenigzins bekend is; slechts dit geloof ik er te moeten bijvoegen, dat ik mij sedert 1838 *veelvuldig bezig heb gehouden met de naauwkeurige opname der inlandsche benamingen en met de vergelijking van die planten, welke in den Plantentuin te Buitenzorg reeds bestemde benamingen hebben, om alzoo de synonymen te kunnen mededeelen. Ook voor het vervolg zal ik dit punt zorgvuldig in het oog houden en de dan ontdekte feilen zoeken te verbeteren.*

Ieder verschillende, op boven vermelde wijze bestemde plant, heb ik met een doorloopend nommer voorzien, en hetzelfde N°. ook weder bij de inlandsche synonymen gevoegd, zoodat ik daarop de andere kon terugwijzen. Vervolgens heb ik bij iedere plant, van den wortel tot den stam, de takken, bladen, bloesem en vruchten overgaande, die deelen opgenoemd, welke in eene of andere betrekking tot eenig doel gebezigd, en tevens aangewezen hoe en bij welke gelegenheid dezelve gebruikt worden. Ik heb mij, bij het opnoemen van ziekten, zoo veel mogelijk onthouden, Europesche kunsttermen te bezigen, maar veeleer de ziekte duidelijk omschreven en de inlandsche benaming

er nevens gesteld, ten einde geene aanleiding tot het vermoeden te geven, dat ik eene opgevatte meening als zekerheid wilde doen doorgaan. Ik behoef hier geene voorbeelden aan te halen, zij zijn bijna op iedere bladzijde te vinden. Ik vertrouw, dat men dit niet als een gebrek van mijne mededeeling zal aanmerken, maar bedenken, dat ik zoo weinig mogelijk bij de eenvoudige beschrijving en mededeeling der inlanders wilde voegen.

Aan het einde van het werkje volgen nog twee lijsten; de eene alphabetisch de generische plantennamen der wetenschappelijke kruidkunde bevattende, de andere eene optelling van het onderscheiden gebruik, gerangschikt op eene wijze die gemakkelijk te overzien is, met bijvoeging der No's, welke ten dien opzigte moeten opgeslagen worden, als tot hetzelfde doel wordende gebezigd. Ik vertrouw dat deze laatste lijst niet weinig tot gemakkelijk gebruik van het werkje zal bijdragen; en zoo ik ééne verdienste bij het opstellen heb, buiten het verzamelen der bouwstoffen uit den mond van de inlanders, dan mag het wel deze lijst zijn, die een overzigt geeft van de menigvuldige gelegenheden, bij welke de inlander zulk eene menigte planten aanwendt. Mogt uit de bekendmaking daarvan ook eenig nut voor het moederland voortspruiten, dan is het doel bereikt, dat ik mij bij de uitgave van dit werkje heb voorgesteld.

J. K. HASSKARL.

AANTEEKENINGEN

OVER

HET NUT, DOOR DE BEWONERS VAN JAVA AAN EENIGE PLANTEN VAN DAT EILAND TOEGESCHREVEN.

(*Uit berigten der Inlanders zamengesteld.*)

A.

1. **Akar Tjamakka** of **Tjamakka molu** (*Dianella montana* Bl.) De wortel van deze plant wordt, gelijk het hout van 314 *Kajoe garoe*, verbrand, om door deszelfs welriekenden geur aan kleederen eene aangename lucht mede te deelen; ook wordt hij fijn gewreven en bij lendenpijn uitwendig gebruikt.

2. — **wangi** (*Andropogon muricatus* L.) Deze fijne wortelen worden gedroogd en tusschen de kleederen gelegd, om een' aangenamen geur mede te deelen; zij worden ook aangewend, om bij zaken ingepakt te worden, die men voor kakkerlakken wil vrijwaren.

3. **Alangalang** of **Euri** (*Imperata Koenigii Palis.*) De bladen en wortels zullen versch als thee gebruikt, bij bloedwateren spoedig verligting geven.

4. **Ambiet** of **Tengtjek tjaa** (*Naucleae* sp. div.) De wortelen en het hout worden bearbeid tot stelen van werktuigen, daarin uitmuntende, dat zij niet ligt scheuren of breken. De gewrevene bladen worden op de lies ingewreven bij moeijelijke waterlozing, waardoor korreltjes gelijk aan (*biedjie betan*) rijstkorrels uitgedreven worden en het water eene roode kleur verkrijgt (graveel?). Tot hetzelfde doel worden ook de heele of fijn gewrevene stekelachtige vruchten in water geweekt (1—2 uren lang); hiervan wordt

de helft gedronken en de andere helft op den buik ingewreven; zie ook (6) *Ampelas.*

5. **Amis mata** (*Ficus Ribes* RWDT. et *F. coronata* RWDT.) De fijn gewrevene bladen worden op de buik of lendenen gesmeerd bij (*sakkiet proet moelas*) kolijk en ongeregelden buikloop.

6. **Ampelas, Amplas** of **Hampelas** (*Ficus politoria* LAM.) De sappen worden des ochtends nuchteren door hen, die moeijelijke waterlozing hebben, aangewend en, zoo als bij (4) *Ambiet* beschreven is, (*kerkewun* SUND.) gedronken. De bladen, die ruw zijn op het gevoel, worden gebezigd tot het afwrijven en polijsten van fijne houtwerken.

7. **Ampelas aroy** (*Ficus obtusa* HASSKL.). Deze slingerplant staat in nut gelijk aan N°. 6.

8. — **badak** (*Ficus* sp.) Ook deze plant staat in nut gelijk aan N°. 6; doch de bladen zijn grof en geven dus geene zoo fijne politur als die van *Ampelas.*

9. **Andong burrum** en **A. heedjoh** (*Dracaena ferrea L. β. atrosanguinea* HASSKL. en *α. rubens* HASSKL.). De jonge bladen worden over het vuur gebraden of gekookt en met rijst gegeten, bij bedorven maag (*sakkiet atie*), en indien het eten niet meer smaken wil. In de oude bladen wordt rijst ingewikkeld en dan gekookt, waardoor dezelve (*Nassi Mal.*. *Kedjoh* SUND.) eenen aangenamen smaak (*hiboeh*) ontvangt.

10. **Angrit** (*Nauclea* sp.) Het hout is niet bijzonder sterk, wordt ook ligt door de witte mieren aangetast, en daarom slechts tot *haloe*'s d. i. stampers bij de rijstblokken gebruikt.

11. **Angrit** (*Nauclea lanceolata* BL.) Het hout, hetwelk zeer sterk is en door de witte mieren enz. niet wordt aangetast, wordt als bouwhout aangewend.

12. **Angsana** (*Pterocarpus indicus* WLD.) Het hout munt uit door zijne fraaije aderen, en wordt daarom veel tot fijne houtwerken gebruikt, zoo als scheden van krissen, golloks enz., stoelen, tafels enz. De sap, welke door insnijding in den stam wordt verkregen, wordt tot polijsten en ook tot donkere verw voor meubels, waarop zij ingewreven wordt, aangewend; daarbij dient de sap ook tot geneesmiddel en wordt in het tandvleesch van kinderen ingewreven, indien het eene witachtige kleur aanneemt (*sakkiet baroessoe*). — Deze boom wordt in het Javaansch *Sono* genoemd, waarvan de naam: *Zonnehout* voor *Sono*-hout.

· **13. Antannan gedeh** (*Hydrocotyle asiatica* L.). De bladen worden raauw en afgekookt als toespijze bij de rijst gegeten.

14. — lumboet (*Hydrocotyle splendens* Bl.) De bladen worden in water gelegd; na eenigen tijd wordt dit gedronken en ook de bladen gegeten bij kolijken (*sakkiet proet moelas*), indien men van binnen gedurig beweging gevoelt.

15. Aren of Kawoeng (*Saguerus saccharifer* Bl.). De bastachtige stof, welke zich tusschen de bladstelen om den stam bevindt en zwart van kleur is, wordt *toek* of *injoek* genoemd; men wendt dezelve aan tot het overdekken van met *atap kirey* of andere soorten van *atap* gedekte huizen, waardoor deze eene groote duurzaamheid ontvangen, doch ook (bijzonder in het begin) ligt vuur vatten; van de fijnste deelen daarvan wordt tonder gemaakt, door bijvoeging der verbrande bladen van (126) *Aroy tjaraioeng*; de minder fijne deelen worden tot touw geslagen of ook met kalk vermengd aan zulke plaatsen vastgeslagen, waar men houten stijlen zetten wil, om deze tegen witte mieren te bewaren. De grovere deelen worden van den bergbewoner dikwijls voor schrijfpennen gebruikt. De bladen, welke nog niet ontwikkeld en nog in den eindknop ingesloten zijn (het hart, *Dodol* Sund.), worden als zeer lekkere toespijze bij de rijst genuttigd, ook bij hitte des ligchaams voor geneesmiddel gebruikt; beginnen de bladen zich te vertoonen, zonder reeds opengevouwen te zijn, zoo worden zij afgesneden, gedroogd en later in stukken gesneden, tot het inrollen der cigaren zoo als de gemeene man ze rookt, doch worden deze bladen hiertoe minder geacht dan die van de *Nipa-palm*. De oude bladen worden wel eens, hoewel zeldzaam, tot het dekken der huizen (*atap aren* Mal. of *hateup kawoeng* Sund.) aangewend. De stam dient om er instrumenten tot de vischvangst (*kawoels*) van te maken. Het merg des stams wordt gestampt, dan in water uitgewasschen, dit weggegoten en het bezinksel bewaard, hetwelk eene vrij goede *sago* oplevert, die hoofdzakelijk dan van den bergbewoner wordt gebruikt, indien door vele regens de rijst op zijne bergrijstvelden (*gaga's*) niet geslaagd is. De bloemsteng, na zich behoorlijk ontwikkeld te hebben, wordt met een hout (709) week geklopt, en drie à vier weken later afgesneden, waarna er eene groote menigte zoet en ligt geel sap uitloopt, dat zeer aangenaam en gezocht is (*Toewak* of *T. aren*); doch ieder kan het gebruik daarvan niet verdragen, wordende bij

den' een of anderen hevige buikloop daardoor veroorzaakt. Indien er geene middelen daartegen worden aangewend, zoo wordt deze palmwijn spoedig zuur en kan men er dan eenen goeden azijn uit maken; doch hij wordt hiertoe minder aangewend, maar meestal vóór de gisting tot suiker (*goela djawa*, *goela ietam*) gekookt, die bij de gewone bereiding eene vrij donkere kleur heeft, en meer of min vochtig is. Wordt zij echter met meer zorg behandeld, zoo wordt dezelve ligt geel, hard van korrel en vrij droog. Deze suiker is een artikel van groot belang voor de *Preanger Regentschappen* en *Bantam*. De half rijpe vruchten worden met de schil in vuur gebraden, (de laatste, welke eenen zeer onaangenamen, krassenden smaak heeft, weggeworpen); de vleezige zaden zijn zeer aangenaam te eten, ook wordt daarvan eene *Roetjak goelang galieng* gemaakt.

16. **Aroy (Ojot) astrawoeloe**, **A. tarawoeloe** of **A. tawoeloe** (*Cissampelos hirsuta* HMLT. et *Stephaniae* sp. div.) De bladen worden in de handen gewreven en met suiker vermengd, waarbij de massa het aanzien van eene groenachtige gelei (*Tjamtjouw*) ontvangt. Deze wordt met water aangemengd, en in heete dagen bij ziekte gedronken, zijnde dit een lekkere, koele drank, die ook hoofdzakelijk bij hitte over het geheele ligchaam (*sakkiet badan pennas*) en koortsen wordt gegeven. — Zie ook *Aroy tjamtjouw*.

17. **— baballengbliengan.** Zie *Aroy tjaliengtjieng*.

18. **— balang** of **A. tjarioe** (. . . . . ?). De klimmende stam hiervan wordt gestampt en daarmede het hoofd gewasschen, waardoor het ongedierte gedood wordt. Ook wordt dit gestampte met urin vermengd en tusschen gespleten bamboesstokjes vastgehouden, op zulke rijstvelden enz. geplaatst, waar door wilde varkens te groote verwoestingen worden aangerigt, waardoor deze zullen worden afgehouden. De kleine, eenigzins wrange, vruchten worden gebraden en bij de rijst gegeten. De sappen des stams worden bij bloedigen buikloop en hitte des ligchaams gedronken, en bij dezelfde ziekten de buik met de gestampte wortelen ingewreven.

19. **— badoejoet** (*Trichosanthes villosa* BL.). De sappen dezer slingerplant worden gedronken bij buikloop, indien de ontlasting wit is.

20. **— balang katinggi** (. . . . . ?). De sappen, die zich uit den stam dezer slingerplant laten aftappen, worden bij moeijelijkheid in het wateren gedronken.

21. **Aroy bali landak** of **A. seuseurehan** (*Medeoca* sp.?). De bladen met die van (105) *Aroy plassarie* vermengd en gewreven, en bij eenvoudigen buikloop de buik daarmede ingesmeerd.

22. — **baloempang.** Zie (126) *Aroy tjarsioeng.*

23. — **beleh gedepeh** (*Xanthoxylum scandens* Bl.) De bast wordt gestampt en op zulke plaatsen in het water gelegd, waar zich alen ophouden, welke daardoor bedwelmd worden, uit hunne gaten komen en sterven, zonder voor het gebruik der menschen nadeelig te worden.

24. — **bobentangan** (*Bryonia scabrella* Bl.) De kleine, ronde, roode vruchtjes worden raauw bij de rijst gegeten en gelijken in smaak zeer op die van komkommers.

25. — **bodo landak.** Zie *Aroy kibarera boelet.*

26. — **boeboeloetang** (*Spermacoce hispida* L.). De stengels en bladen met die van (105) *Aroy plassarie* gewreven worden bij buikloop op den buik gesmeerd.

27. — **boeloe.** Zie *Aroy kawoijang.*

28. — **boengboeroetoe** of **A. kitjoeboeloe** (*Cissus* sp.). De vruchten, welke veel op druiven gelijken, zijn eetbaar.

29. — **daauwn koentoet** of **A. kahitoetan** (*Paederiae* sp. div.). De sappen dezer slingerplant en de fijngewrevene bladen worden inwendig toegediend bij de buikziekte van de inlanders, *proet bengkak* genoemd (opgezetheid van winden), ook kan men den buik daarmede inwrijven. De bladen, welke om hunne onaangename lucht niet ten onregte reden tot den naam gegeven hebben, worden desniettegenstaande van den inlander raauw bij de rijst gegeten.

30. — **djaroelang.** Zie *Aroy kidaloeang.*

31. — **doedoerenan** (alle soorten), (*Elaeagnus* sp. omn.). De vruchten hebben een zoet, daarbij echter eenigzins zuurachtig vleesch, hetwelk aangenaam is te eten.

32. — **gadel** (*Milletia sericea* W. & A.) De wortelen en stam worden met een stuk hout zoo lang geslagen tot dat zij week worden, en dan op die plaatsen in het water geworpen, waar men visch vangen wil, wordende daardoor de visschen bedwelmd en gedood, zonder dat het eten derzelven aan den mensch eenig nadeel doet.

33. — **garoet gedeh** (*Mimosa asperata* Wld.) De sappen geeft men aan kraamvrouwen te drinken, waardoor haar buik spoedig weder in orde komt.

34. **Aroy giaga** (*Salaciae* sp. div.). Het hout wordt voor bijzonder goed brandhout gehouden.

35. — **goengsieng**. Zie *Goengsieng*.

36. — **gontang** (*Trichosanthes pubera* Bl.). De ranken worden in stukken gesneden, de daaruit droppelende sappen laat men in het oor vallen, indien men niet goed kan hooren (*toreh tjeuli* Sund.).

37. — **gurrung** (*Stephaniae* sp. div.). De sappen dezer slingerplanten worden ter verkoeling op versche wonden gedaan; tot dat einde snijdt men de ranken in stukken, en blaast aan het eene einde in dezelve, waardoor op het andere einde de sappen uitloopen, die men dadelijk op de wonden doet.

38. — **gurrung boddas** (*Stephania rotunda* Lour.) De ranken worden zonder eenige toebereiding bij lendenpijn (*sakkiet tjangkeng* Sund.) om de lenden gewonden.

39. — **hamproe boggo** (*Bryonopsis perpusilla* Bl.). De sappen worden aan de kinderen, die sterk aan wormen lijden, te drinken gegeven, waarna zij de wormen dood ontlasten.

40. — **harendong** (*Marumia mucosa* Bl.) ook *Harendong aroy* genoemd. De sappen worden tegen buikloop gedronken, indien de stoelgang met bloed vermengd is. De vruchten, welke eenigzins zoet zijn, kunnen gegeten worden.

41. — **hariang of karokkot** (*Cissus repens* Lam.). De bladen hiervan worden in plaats van zuring gebruikt; zij worden tot dat einde in pisangbladen ingeslagen en over het vuur gehouden, tot dat zij slap worden. Ook wordt met deze bladen hout afgewreven, om de aderen beter te doen voorkomen en aan hetzelve glans te geven.

42. — **hariang burrum, Bungburrumaai Assam of Hassem** (*Cissus discolor* Bl.). Ook de bladen hiervan worden om hunne aangenaame zuurte veelvuldig gebruikt, en dikwijls raauw, ook bij maagpijn (?) (*sakkiet atie*) gegeten.

43. — **hoenjoer boeoet** (*Kadsura scandens* Bl. et *Sphaerostema axillare* Bl.). De sappen worden bij kolijken (*sakkiet proet moelas*) gedronken; tot hetzelfde doel worden ook de bladen en de vruchten gegeten; de laatsten zijn wat wrang van smaak.

44. — **jutton** (*convolvuli* sp. div.). De witte melksap wordt ter verkoeling op versche wonden gedaan; geiten, kidangs en apen zijn groote liefhebbers van de bladen.

29. — **kahitoetan**. Zie *Aroy daaunn koentoet*.

45. **Aroy kalayar** (alle soorten) (*Trichosanthes*, *Bryonopsis* Rxb. sp. permultae). De sappen worden aan kinderen, die zeer met wormen geplaagd zijn, te drinken gegeven.

46. — **kallageh** (*Capparis* sp.). De in stukken gesnedene ranken worden een' halven dag in water gelegd, en dit water bij lendenpijn gedronken.

47. — **kamaaden, Gambier tjaai** of **Malatti goela** (alle soorten) (*Jasminum* sp. plur.). De fijn gewrevene bladen worden bij eene huidziekte der handen, in de gewrichten ingewreven (*sakkiet kamaaden*), waarbij een gevoel, als of mieren onder dezelve liepen, wordt waargenomen.

48. — **kangkoeng** of **Kankoeng** (*Convolvulus reptans* L.) De bladen worden afgekookt, dan met klapperolij gebraden, en zijn zoo lekker om te eten.

49. — **karoewang** (*Piper majusculum* Bl.). De stam en ranken worden tegen de wilde varkens gebruikt, zoo als reeds bij (19) *Aroy balong* is beschreven.

50. — **kasoengka** (*Gnetum funiculare* Bl.) De ranken worden in de zon gedroogd, dan de buitensche groene schil afgeschrapt, en eindelijk de bast van het hout losgemaakt; deze wordt nu tot koord verwerkt, hetwelk zelfs die van *Ramah* in fijnheid zal overtreffen, en waarvan vischnetten enz. gemaakt worden. De sappen des stams worden bij buikziekten gedronken, die met den naam van *pannas proet*, *parrang baden*, aangeduid worden. Ook uitwendig worden deze sappen bij eene huidziekte (*sakkiet kalikata* Sund.) aangewend, die zich door dikke, heete en sterk zwerende builen vertoont; hiertoe kunnen ook de fijngewrevene schil en bladen gebruikt worden.

51. — **kasoengka beurriet** of **A. kasoengka oentjal** (*Gnetum edule* Bl.) De sappen worden aan kinderen, die aan wormen of hevigen hoest lijden, te drinken gegeven; de vruchten zijn eetbaar en gelijken in smaak aan die van *Tangkil* of de pitten van *Nangka*.

52. — **katjambang.** Zie *Aroy kitjambang*.

53. — **kawaoh** (*Dalbergia* sp.). De sappen worden bij hoest en ongesteldheid van den buik (*sakkiet proet pannas*) gedronken; de wortelen en stam worden in de met verschen arengwijn gevulde bamboeskokers gedaan, om dezelven eenen halven dag lang zoet te houden.

27. **Aroy kawojang**, **A. koekoentoeng** of **A. boeloe** (*Convolvulus angularis* L.). De vruchten worden wel eens door arme lieden gegeten, hoewel zij niet lekker zijn.

54. — **kehkep** of **Bakattak** (*Piper Malamiri* L.). (*Kehkep* is in het laag javaansch: een deksel). De sappen worden bij hoest (*sakkiet batoek kehkep*) gedronken; de bladen in plaats van *siri*-bladen gekaauwd.

55. — **kekeedjean** ook **A. luksa** (*Conocephalus suaveolens* Bl.). De gestampte ranken worden gelijk als zeep tot het wasschen des hoofdhaars gebruikt, waardoor hetzelve fraaijer (*heedjoh* Sund. groen) wordt en het ongedierte sterft. Bij algemeene hitte des ligchaams (*sakkiet badan pannas*) worden de sappen gedronken.

56. — **klassahan** (*Tetraceras* sp. omn.). De sappen worden tegen hoest (*batoek bara*, *batoek gangsa* en *batoek kehkep*) gedronken; de jonge bladen en punten der ranken worden fijn gewreven en de wonden, door den beet van de slang (*oelar tanna Mal.*, *oray lemah* Sund.) veroorzaakt, daarmede verbonden; de ranken in hun geheel worden als grof touwwerk aangewend, hetwelk zich bijzonder goed in water houdt, wordende hetzelve daarom bij waterwerken gebezigd. De bladen dienen ook tot het polijsten van hout.

57. — **kibara** of **Rinoe manoek** (*Muldera baccata* Miq. et *Piper arborescens* Bl.). De sappen worden tegen den hoest gedronken, en de fijn gewrevene bladen bij deze ongesteldheid op den hals gesmeerd.

58. — **kibarera** of **Tali kandeh** (*Cissus* sp. div.). De sappen worden tegen den hoest gedronken; de bladen zijn in plaats van zuring zeer gezocht, bijzonder tot bereiding van *sajoer goedeh*.

59. — **kibarera** (*Cissus compressa* Bl.). De sappen worden tot wasschen en verkoelen van versche wonden aangewend, om dezelve spoedig te doen genezen.

25. — **kibarera boelet** of **A. bodo landak** (*Cissus nodosa* L.). De bladen met die van *Aroy plassarie* vermengd en fijn gewreven worden bij buikziekten op den buik ingesmeerd.

60. — **kibatarah** (*Willughbeia javanica* Bl. et *Echites bantamensis* Bl.). De bast wordt gestampt, met indigo-water vermengd en dient tot het zwartverwen van kleedjes, garen, enz.

61. **Arey kibedjeng** of **Kitjandoeng arey** (*Anonaceae scandentes diversae*). De bast komt met die van (60) *Aroy kibatarah* in nut volkomen overeen.

30. — **kidaloeang, A. djaroelang** of **A. sampangan** (. . . . . ?). De sappen worden bij kolijk (*sakkiet proet moelas*), en door vrouwen na het kramen gedronken, om den buik spoedig weder in orde te brengen; men behoeft slechts eenmaal daarvan te drinken! De ranken geven een goed touw om heiningen (*paggers*) vast te binden; van hunne buitenschil bevrijd en gestampt, en deze massa met water vermengd, kan men daarmede door bijvoeging van indigo, kleedjes, garen, enz. zwart verwen; tot dit doel worden meer dan 40 soorten gebezigd of alleen met indigo vermengd of onder elkander verbonden, en dan bij indigo gevoegd.

62. — **kidang** (*Mimosea*). De sappen hiervan worden door kraamvrouwen gedronken, om met grooter gemak het bloed (nageboorte) af te drijven, waartoe het gelijk aan *Aroy mangenider* geacht wordt. De bast wordt gestampt en gelijk als zeep tot wasschen des hoofds gebruikt, waardoor ook het ongedierte sterft.

63. — **kikangerangan** (*Salacia* sp. div.). De bladen worden gewreven en bij buikziekte, die zich door hitte kenmerkt (*sakkiet proet panas*) op den buik gesmeerd; ook wordt deze pap op schurft (*koreng radang* of *koreng rodeh*) gelegd, waardoor de ziekte spoedig opdroogt en verdwijnt.

64. — **kikatandja** (*Melodinus orientalis* Bl.). De sappen zullen een sterk vergif zijn, en voorbeelden daarvan bestaan; zij zijn groenachtig geel en worden in de lucht spoedig vuil zwart. De bast, na van de buitenschil door schaven bevrijd te zijn, geeft eene fijne, echter korte draad, gelijkstaande met die van ananasbladen.

65. — **kikatandja laut** (*Apocynea?*). De fijn gewrevene bladen worden op den buik van kinderen gesmeerd, indien zij zeer met wormen zijn geplaagd.

66. — **kikoepo** (*Myxopyrus nervosus* Bl.) De sappen worden gedronken tegen buikziekten en de wormen van oude lieden (lindworm?).

67. — **kikoepokoepo** (*Bauhinia purpurea* L.). Bij hevigen hoest worden de sappen gedronken of de jonge ranken en bladen tegelijk met *siri* gekaauwd; ook worden deze gedroogd en gestampt, en het poeder daarvan ingenomen. De stam levert een

uitstekend sterk, lang en regt touw op, zijnde zulk een dikwijls een ½ voet dik en tot 150 voeten lang.

68. **Aroy kikoepokoepo** (*Bauhinia corymbosa* RXB.). De wortelen, jonge bladen en uiteinden der ranken worden gewreven en bij buikziekte (*sakkiet proet paunas*), of ook bij pas verloste vrouwen de buik daarmede ingesmeerd, waardoor in het laatste geval de buik zich spoediger zamentrekt; de sappen zullen, gedronken, dezelfde werking doen. De ranken leveren een sterk daarbij echter zeer buigzaam touw, hetwelk gewoonlijk tot het leiden van buffels (*tambang moendieng* SUND.) gebezigd wordt.

69. — **kikenneng** (*Cocculus* sp. div.), De sappen dienen tot wasschen der beenen, indien men eene zwaarte in dezelve gevoelt (*lemas kaki*), tot welk einde men ze ook drinken kan; men drinkt ze ook bij moeijelijkheid in de waterlozing (*soesa kiahjing*). De vruchten zijn eetbaar, doch niet lekker.

96. — **kikenneng**. Zie *Aroy oeat bangkoeng*.

70. — **kikentjang** of **A. kitjongtjorang** (. . . . . ?). De sappen worden gedronken en in de lenden gewreven bij lendenpijn. (*sakkiet pinggang*). De ranken worden van hare buitenschil door schaven bevrijd, dan met de ook gereinigde ranken van (30) *Aroy kidaloeang* vermengd en gestampt, verder in water geweekt en met indigo tot swartverwen gebruikt. De oude ranken worden gespleten en dan als invatting (*soekkoe*) van onderscheidene inlandsche vlechtwerken (*soekkoe saemboel* enz.) gebezigd, waarbij zij zich door sterkte en duurzaamheid kenmerken.

71. — **kikottok** of **A. tali aijoenan** (*Abrus melanospermus* HASSKL.). (*Kottok* SUND. is *aijam*, *haijam mal*, eene kip.) De ranken worden zonder toebereiding als touw bij waterwerken aangewend; aan de lucht blootgesteld breekt het spoedig, terwijl het vochtig gehouden zeer lang goed blijft.

72. — **kikottok leutiek** (. . . . . ?) (*leutieh* SUND., *kitjiel Mal. klein*). De ranken worden tot het binden van heiningen gebruikt.

73. — **kiladja** (*Anonacea*). De sappen worden bij hoest en hoofdpijn gedronken; de ranken kunnen als sterk touw zonder toebereiding gebruikt worden. De half volwassene bladen worden met water gekookt en nadat dit eenige dagen heeft gestaan en koud is geworden, kan men het tot wasschen van wonden en van eene soort van groote schurft (*koreng gedeh*) gebruiken.

74. **Aroy kilampahan** (*Tylophora Blumei* Dcsn.). De bladen, welke vrij dik en lederachtig zijn, worden in fijne reepjes gesneden, afgekookt en met rijst gegeten.

75. — **kingkilaban** of **A. siwoereengan** (*Mussaenda* sp. div.). De sappen worden gedronken, ook de oogen daarmede gewasschen, indien er zich een rood vlies over dezelve heeft getrokken.

76. — **kirappat** (*Combretum latifolium* Bl.). De jongen uiteinden der ranken zijn eetbaar, zuurachtig, daarbij wat wrang; de ranken worden zonder toebereiding als touwwerk tot het zamenbinden der bamboezen bij het bouwen van huizen gebruikt.

77. — **kirappat** (*Loganiacea?*). De sappen en ook de fijn gewrevene bladen stelpen, op versche wonden gelegd, het bloed en trekken de wonden zamen. De jonge spitsen der ranken en de bladen worden gestampt en het water hiervan door kraamvrouwen gedronken, waardoor zij spoedig genezen en tot vorige gezondheid terugkeeren (*djatie brawan seperti*).

78. — **kisloech** (*Cissus Blumeana* Std., *repanda* Vhl., *adnata* Rxb.). De sappen hiervan worden tegen den hoest gedronken.

79. — **kitjaang** of **Kitjaang aroy**, **Kihanjier** of **Hahanajeran** (*Erystrostigma diversifolia* Hsskl.). De bladen worden raauw tegelijk met zout en sampal bij de rijst gegeten.

52. — **kitjembang** of **A. katjambang** (*Samarae* sp.). De van de buitenste schil bevrijde wortelen bij de zoete sappen van *Aren* gevoegd, maken dat de suiker beter daarvan kan worden uitgekookt, en dezelve schooner wordt. De sappen des stams worden tegen hoest en buikziekte gedronken. De jonge bladen worden tegelijk met de bladen van *katjang* gekookt (*riboes*) en geven aldus eene aangename, zure groente (*sajoer goedeh asem*); ook worden hiertoe de kleine rijpe vruchten aangewend, welke eenigzins zoet zijn.

80. — **kitjepot** of **Mangender** (*Salacia* sp. div.). De vruchten worden raauw gegeten.

81. — **kitjlenteh** (*Crudya orientalis* Hsskl.). De sappen worden bij bloeddiarrhoë (*kloear getieh*) gedronken.

28. — **kitjoeboeloe**. Zie *Aroy boengboeroetoe*.

70. — **kitjongtjorang**. Zie *Aroy kihontjang*.

82. — **koalt beussie** (*Naucleae* sp. div. *scandentes*). De jonge ranken worden gestampt en gelijk No. 80, 60 en 61 als verwstof gebruikt; de oude ranken worden gespleten en dienen als

invatting en voeten van inlandsch vlechtwerk (*soekoe soemboel* enz.).

83. **Aroy koëh** (. . . . . ?). De jonge spitsen, bladen en vruchten worden in stoom gekookt en met rijst gegeten.

84. — **koejapoe** (*Argyreia nitida* Chois. et *A. mollis* Chois.) of **A. tatapayan.** De sappen worden als oogwater gebruikt, indien de oogen rood beginnen te worden. De bladen worden gewreven en tot datzelfde einde het voorhoofd daarmede ingesmeerd.

85. — **koekoejahan** of **A. ramok koeja** (. . . . . ?). De jonge ranken en bladen worden fijn gewreven en bij kolijk (*sakkiet proet moelas*) op den buik ingesmeerd.

27. — **koekoentoeng.** Zie *Aroy kawojang.*

86. — **koeleek leukeut** of **A. tjoengkangkang** (*Chilocarpus* sp.). De kleverige melksap der jonge ranken wordt met die van *Benda* en *Turrup* vermengd, op fijne stukjes bamboes of andere takjes gedaan, en deze tot vogelvangst in de boomen vastgemaakt; wordende de pooten der zich daarop zettenden vogels er volkomen mede vastgehouden. De sappen des stams worden bij buikloop gedronken, indien de ontlasting met bloed en slijm (*nana*, etter) vermengd is; eene keer het te drinken zal toereikende werking doen. De jonge spitsen der ranken worden met sampal bij rijst gegeten. Het vleesch der pitten is zuurachtig zoet (*dji pel dji pel* Sund.) en wordt gegeten.

87. — **kondol monjet** (. . . . . ?). Het vleesch der pitten (veel gelijkende op zeer kleine *ramboetans*) wordt door kinderen en apen gegeten.

88. — **lamarang boddas** (. . . . . ?). De sappen worden bij lendenpijn (*sakkiet pienggang* of *sakk. tjangkeng* Sund.) gedronken; tot datzelve doel worden de bladen gewreven en uitwendig aangewend.

89. — **landuk** (*Cissus* sp. div.). De sappen worden den kinderen tegen de wormen te drinken gegeven, en tot ondersteuning of bij gebrek hiervan de bladen en jonge ranken gewreven en op den buik gesmeerd.

90. — **lokkot mata** of **Djoekoet lokkot mata** (*Artemisia* sp.). De bladen worden gekookt en na koud geworden te zijn, op schurftige plaatsen (*koreng rodek*) gesmeerd, waardoor de jeuk verdwijnt en de schurft wegsterft.

91. **Aroy malatti** (*Jasminum* sp. div.). Wordt gelijk (47) *Aroy kamanden* gebruikt.

92. — **mangender** (*Salacia* sp. div.). De sappen des stams worden bij hitte des ligchaams en koortsen gedronken; de jonge bladen worden over het vuur gebraden en tusschen de sambal en drassi gemengd, en der kraamvrouwen te eten gegeven, om haren buik weder spoedig in orde te brengen.

93. — **mata hiang** of **Mata hiang** (*Caesalpinia paniculata* Ds. et sp. div.). De sappen des stams worden gedronken bij oogziekten, als zich kleine wormpjes in dezelve (zullen) bevinden. Ook als oogwater worden dezelve gebruikt. Bij dezelfde ziekte der oogen worden ook de onrijpe vruchten gegeten, nadat zij te voren op het vuur zijn gebraden; zij hebben eenen eenigzins bitteren smaak. (*Mata hiang* is: helder oog.) Ook worden de bladen gewreven en ingenomen na het kraambed tot versterking der baarmoeder.

94. — **mata peutjang** of **Mata kantjiel** (*Salacia* sp.?). De ranken worden als touwwerk tot het vastbinden van heiningen aangewend. De vruchten zijn lekker om te eten.

95. — **moendieng djalloe** (*Spatholobus littoralis* Hsk. Bog.). De sappen hiervan worden gedronken en ook de voeten daarmede gewasschen, bij zwaarte en moeijelijkheid in het bewegen der beenen.

96. — **oeat bangkong** ook **A. kikonneng** (*Erythropala scandens* Bl.) De bast wordt in kleine stukken gesneden en gestampt, en als sambal bij rijst gegeten.

97. — **oeat goeling** (*Calonyction trichospermum* Chois.). De bladen en ranken worden fijn gewreven en het geheele ligchaam of ook slechts de beenen daarmede ingewreven, indien men te zwaar heeft gedragen en niet meer loopen kan (*sakkiet remak*).

98. — **oebie djawa** (*Convolvulus Batatas* L.). De wortelen worden als eene soort van aardappelen gebruikt. Ranken en bladen worden door geiten, kantjiel's, apen en andere beesten graag gegeten; de fijn gewrevene bladen worden op stijve gewrichten (*sakkiet kiladung*) ingesmeerd.

99. — **oijong** of **A. omas** (*Luffa cordifolia* Bl. et *L. Cattupicina* Ser.). De vruchten en zaden worden fijn gewreven en met eenig water vermengd en hiermede de buik ingesmeerd, indien dezelve bij koortsen hard in het gevoel is.

99. **Aroy omas.** Zie *Aroy oijong.*

100. —**papassang** (*Momordica bicolor* Bl.). De bladen worden in stoom gekookt en met rijst gegeten, zoo ook de afgekookte vruchten, die eenigzins zoet zijn en op *Emes* gelijken.

101. —**paparek** of **A. pariak** (*Momordica Charantia* L.). De in stoom gekookte bladen, zoo als ook de in stoom of in water gekookte vruchten worden bij de rijst gegeten; zijnde de laatstgenoemden wat bitter van smaak.

102. —**patoek manoek** (*Modecca* sp. div.). De jonge ranken worden over het vuur een weinig gebraden (*bakkar Mal. boeboei* Sund.), en gelijk als de in stoom gekookte (*koekoes Mal. koessoer* Sund.) bladen bij de rijst gegeten. De vruchten worden afgekookt (*riboes*), de schil weggeworpen en het vleesch der pitten ook bij de rijst genuttigd.

103. —**peutjiet hayam** (*Tylophora cissoides* Bl.). De fijn gewrevene bladen worden bij buikpijn (*sakkiet proet moelas*) op den buik gelegd of beter nog, ingenomen.

104. —**pietjoeng tjelleng lalakki** (*Cocculus Trichosanthes* sp. div.). De sappen hiervan dienen bij oogziekten als een waschwater.

105. —**plassarie** of **A. poelassarie** (*Alyxia stellata* R. S.) De bast, de jonge ranken en de bladen worden fijn gewreven en tegelijk met de meeste geneeskundige middelen gebruikt.

105. —**poelassarie.** Zie *Aroy plassarie.*

106. —**poetjoekangkang** (. . . . . ?). De kleverige sap wordt met die van *Terrup* als vogellijm aangewend.

107. —**pundo landak** (. . . . . ?). De bladen en jonge spitsen in stoom of in water gekookt geven eene lekkere groente, het meest op *baijam* gelijkende; de bladen, de spitsen der ranken en vruchten worden ook fijn gewreven en gelijk als *Aroy plassarie* bijna in alle ziekten aangewend.

85. —**ramok koeja.** Zie *Aroy koekoejahan.*

108. —**saga** (*Abrus praecatorius* L.). De bladen worden in de hand gewreven, en bij tand- en kiespijn de tanden of kiezen er mede gewreven.

30. —**sampangan.** Zie *Aroy kidaloeang.*

109. —**sangalanghit** (*Cassyta filiformis* L. et *C. pubescens* R. Br.). Deze zonderlinge slingerplant, die zonder bladen en wor-

telen als dunne, groene touwtjes over geheele heesters loopt, wordt tot een bijgeloovig doel gebruikt. Wil de rijst (*paddie*) namelijk niet goed slagen door eene ziekte in den bloesem, zoo worden er de dunne ranken van genomen, daarbij eenige planten van *Babawangan* gedaan, en deze te zamen in de kleine hutjes (*sawoeng*) der boschrijstvelden (*gaga Mal.* of *hooma* SUND.) over het vuur gehangen, zoodat de rook het hutje er mede vervult, waardoor de ziekte in de rijst zal verdwijnen. De ranken worden ook gestampt, dan in water gedaan en eenen nacht getrokken; dit water wordt nu tot het wasschen gebruikt, waardoor het verdere uitvallen van het haar wordt belet; ook zullen deze gestampte ranken als wormmiddel bij kinderen worden aangewend.

110. **Aroy sariwoe, A. sewoe** of **A. tjahiel andjieng** (*Dalbergia Sissoo* RXB.). Deze slingerplant heeft haren grootklinkenden naam (*sariwoe* of *sewoe* is 1000) ontvangen, omdat zij voor bijna alle ziekten goed geacht wordt. De fijn gewrevene wortelen en bladen legt men op de zieke plaatsen, onverschillig of dezelve heet of koud in het gevoel zijn. Heeft men gewonde beesten, wier wonden reeds met wormen zijn opgevuld, zoo geeft men hun de gestampte bladen met rijst te eten, waardoor de wormen verdwijnen en de wonden genezen.

111. — **sastra** (*Asclepiadea?*). Men wrijft de bladen in de hand fijn en geeft ze met water vermengd als mondspoeling aan kinderen, die ongemak bij het spreken hebben.

112. — **sjoechlampoeng.** Zie *Aroy tjoechlampoeng.*

113. — **sirareb** (*Vitis sylvestris* BL.). De sappen worden bij hitte des ligchaams gedronken en hiertegen ook de fijn gewrevene bladen op de heete deelen of het geheele ligchaam ingesmeerd.

75. — **siwoereengan.** Zie *Aroy kingkilaban.*

114. — **soesoean** (*Cissus papillosa* BL.). De luchtwortelen, welke dikwijls eene groote lengte bereiken, als ook de bladen worden fijn gewreven en daarmede het hoofd van kinderen ingesmeerd, om het haar spoedig te doen groeijen.

115. — **soesoe moending** (*Elaeagnus javanica* BL.). De vruchten, welke eenigzins zuur zijn, worden gegeten.

116. — **sewaghi** (*Gouania* sp. div.). De bast wordt gestampt, met water aangemengd, en dit op eene soort van kleine schurft

(*boreng bitjiel Mal. boedeeh* SUND.) gedaan, waarop deze spoedig opdroogt en afsterft.

117. **Aroy tangtang anggien** (*Hedraiostylus corniculatus* HASSKL.). De bladen en vruchten worden in stoom gekookt en bij de rijst gegeten, zij hebben eenen zoetachtigen smaak.

16. **— taraweeloe.** Zie *Aroy astrawoeloe.*

118. **— tarroem** of **Tarroem aroy** (*Marsdenia parviflora* DCSN.). De bladen worden in het water geweekt, hetgeen daardoor spoedig donkerblaauw, en gelijk Indigo-water gebruikt wordt. Zie *Tarroem.*

84. **— tatapaijan.** Zie *Aroy hoejapoe.*

16. **— taweeloe.** Zie *Aroy astrawoeloe.*

119. **— tilli** (*Bauhinia debilis* HASSKL.). Deze slingerplant heeft zeer fijne, dunne ranken, die bij lendenpijn om de lenden worden gebonden; bijzonder van nut wordt dit middel geacht, indien iemand bij het paardrijden deze pijnen gevoelt.

120. **— tiwoek** (*Trichosanthes ovigera* BL.). De vruchten worden afgekookt en dan het vleesch der pitten als eene lekkere toespijze bij de rijst gebruikt.

121. **— tjalientjieng** (*Modecca cordifolia* BL.). De sappen worden als waschwater der oogen gebruikt, indien deze niet regt helder zijn; de ranken worden als touw aangewend en wel hoofdzakelijk als *sawet*, d. i. het touw, 't welk tot aanspannen der buffels onder den hals derzelven loopt en aan het juk bevestigd wordt; ook houdt dit touw zich bijzonder goed onder water en wordt daarom bij waterwerken veelvoudig aangewend (382).

122. **— tjamtjouw** (*Stephania capitata*). De bladen worden met water gewreven en leveren dan eene groene geleij, die met suiker vermengd en in water gedaan eenen aangenamen, verkoelenden drank geeft; ook bij lendenpijn wordt deze nuttig geacht; (zie ook *Aroy astrawoeloe*).

123. **— tjannar babi.** Zie *Tjannar babi.*

124. **— tjannar bokkor.** Zie *Tjannar bokkor.*

125. **— tjapuh toehur** (*Mikania volubilis* WLD.). De bladen worden in de handen fijn gewreven, met eenig water aangemengd en na het besnijden der jonge knapen op de wond gedaan, waardoor de genezing bespoedigd wordt.

22. **— tjaraloeng** of **A. baloempang** (*Convolvulus peltata* TRSY.).

De sappen worden bij hoest, buikloop en ook bij wormen der kinderen gedronken; zijn er geene sappen te verkrijgen, zoo worden ook de bladen gewreven en op den buik ingesmeerd. Deze worden ook gebrand en de kool daarvan met de fijne deelen van den bast des (15) *Aren*-booms (*kawoel kawoeng*) vermengd, om eenen goeden tonder te bereiden.

19. **Aroy tjarloe.** Zie *Aroy balang.*

81. — **tjienteh.** Zie *Aroy kitjienteh.*

112. — **tjoechlampoeng** of **A. sjoechlampoeng** (*Vitis cymosa* Bl.). De sappen worden tegen hoest en ook bij buikloop (*sakkiet proet moelas*) gedronken.

86. — **tjoengkangkang.** Zie *Aroy koeloeh leukeut.*

110. — **tjuhiel andjieng.** Zie *Aroy sariwoe.*

126. — **tjumpel kiekies** (*Echites coriacea* Bl.) De bladen worden in stoom gekookt en met zout bij de rijst gegeten.

127. **Asiwoeng radja mantrie** of **Wawallengiean** (*Typha angustifolia* R. Br.). De vruchtkolven nog niet volkomen rijp zijnde, worden als lont (*tali apie*, *asiwoeng*) gebruikt.

128. **Assam, A. djawa** of **Hasseum** (*Tamarindus indica* L.). Om den schoonen groei van dezen boom wordt hij dikwijls aan gebouwen of tot lanen aangeplant; het hout is zeer sterk, echter eenigzins grof van aderen; wordt ook niet van witte mieren (*boeboek*) of wespen (*koembang*) aangetast; daar het echter zelden in groote hoeveelheid te verkrijgen is, wordt het niet als bouwhout maar slechts tot fijne houtwerken, als meubelen, sarongkris enz. gebruikt. De bladen moeten nu en dan de pulp vervangen, als men deze niet bekomen kan, om groenten eenen aangenaam zuren smaak te geven. De pulp der vruchten is zuur en aangenaam van smaak, men kookt er groenten mede, wendt ze bij het braden van vleesch, bij het maken van sasati enz. dikwijls aan. Men gebruikt dezelve verder om (*roedjak hasseum Sund.*), eene soort van limonade of aangenaam verkoelenden drank, door bijvoeging van suiker en koud water te maken; men kan dezelve ook met suiker koken, hetgeen een aangenaam en tegelijk op den stoelgang werkende confituur geeft. Eindelijk wordt deze pulp ook tot het wasschen der handen enz. gebruikt, indien men dezelve anders niet schoon kan krijgen. Met heet water overgoten en als thee gedronken, werkt zij ook op den stoelgang (zie *Assam ranjie*).

42. **Assam.** Zie *Aroy hariang burrum.*

128. — **djawa.** Zie *Assam.*

129. — **ranjie** (*Tamarindus indica* L. *β. platycarpa* Ness.,*j.*). Men heeft twee variëteiten van de Tamarinde, de eene heeft 10-12 duim lange, meer ronde vruchten met 6-10 pitten, deze wordt gewoonlijk slechts *Assam* of *Assam djawa* genoemd; de andere heeft korte, 1-4 duim lange, plat gedrukte vruchten met 1-4, hoogstens 5 pitten en deze is de *Assam ranjie*, van hare overeenkomst met de vruchten van de zoogenoemde *Ranjie*. Het gebruik van beide soorten is gelijk

130. — **zeylon** (*Garcinia Cambogia* Desrs.). Deze hooge en van Ceylon hier ingevoerde, doch nog zeldzame boom heeft schoone, gele vruchten, welke in gedaante en het voorkomen van binnen veel overeenkomst met de *Mangoestan* hebben, echter door de aangename zuurte van haar vleesch bekend zijn; zij worden daarom ook raauw gegeten, hoofdzakelijk echter tot kerry en voor zuur (*atjar-atjar*) gebruikt.

131. **Awi** of **Bamboe** (*Bambusa* sp. div.). Het bamboesriet wordt zoo menigvuldig door den inlander in gebruik genomen, dat het moeijelijk zou vallen al het nut daarvan op te geven; (zie DE WILDE, Preanger Regentschappen). Ik zal hier maar het hoofdnut van de onderscheidene soorten mededeelen.

132. — **andong**, **A. gedeh** of **A. gombong** (*Bambusa* sp.). Het water, hetwelk zich in de leden van dit riet bevindt, wordt bij algemeene hitte des ligchaams (*sakkiet badan pannas*) ter verkoeling en als geneesmiddel gedronken; het riet zelf wordt aangewend tot het bouwen van huizen, als ook voor beschot der huizen (*pager roema Mal. bilik Sund.*), voor voetmatten (*paloepoe Sund.*), bij welke twee laatste wijzen van gebruik het riet eerst gespleten en van de mergachtige binnenste deelen bevrijd wordt. Ook worden enkele leden van dit riet als wateremmers en tot het opvangen van de arengsappen enz. gebruikt; de pas uitloopende spruiten (*iwoeng*) worden afgekookt en als groente toebereid.

133. — **apoes** of **Bamboe tali** (*Bambusa Apus* Schlt.). De jonge spruiten worden eerst 3-4 dagen in water geweekt en met Djengkol, Peteh, Buffelvleesch, enz. te zamen gekookt (*goejoeh Sund.*), hetwelk voor bijzonder lekker gehouden wordt. Men eet deze spruiten ook alleen; zij worden dan afgekookt en vervolgens eenigen tijd

in water gelegd, om er de wrangheid aan te benemen. Het riet dient voor beschot der huizen (*bilik*), tot het vastbinden der dakbladen (*parenjang Mal. oesawk Sund.*), tot het maken van het korfje, waarin de gekookte rijst voorgezet wordt (*tombat nasi Mal. bobokoh Sund.*), en de korf tot het vervoeren van de ongekookte rijst (*soembool*), tot het droogen en schoonmaken van rijst enz. zoowel groote (*tatampah Mal. tempier Sund.*) als kleine (*njiroeh Sund.*), tot inlandsche hoeden (*toedoeng*) enz. Gespletene stukken van zes voet lengte worden in plaats van *atap kirey* en andere soorten tot het dekken van huizen gebruikt en daarbij zoo gelegd, ◡◠◡◠, dat de tusschen twee derzelve bestaande tusschenruimte door eene derde wordt overdekt (*talapap*). Eindelijk wordt deze bamboes hoofdzakelijk als touwwerk gebruikt, zoowel fijn gespleten in den diameter van het riet, als ook grof gespleten, geslagen en tot touw gedraaid.

134. Awi atter (*Bambusa Thouarsii* KTH. β *atter* HSSKL.). De jonge spruiten worden gebruikt gelijk die aan *Awi apoes*. Daar het riet, zelfs droog geworden zijnde, zeer spoedig door den *Boeboek* wordt opgeteerd, zoo gebruikt men hetzelve slechts tot heiningen van boschrijstvelden enz.

135. — bitoeng (*Bambusa Bitung* SCHLT.). De jonge spruiten in asch gebraden of afgekookt, zijn zeer lekker om te eten, meer nog dan die van *Awi atter* en *A. apoes*. Het riet is met *Awi andong* het sterkste en grootste (6-7 duimen dik bij 60-70 voet lengte), en zou daarom meermalen gebruikt worden tot het bouwen van huizen enz., ware het niet, dat dezelve zoo spoedig van de larve eener tor werd verteerd (*Oeter oeter* of *toenggen Sund.*, *tokkoh Mal.*); het wordt daarom slechts tot stellaadjes bij het bouwen van huizen enz. aangewend.

132. — gedeh. Zie *Awi andong*.

132. — gombong. Zie *Awi andong*.

136. — hauer gemlies (*Bambusa* sp.) De jonge spruiten worden gelijk die van *Awi apoes* aangewend. Het riet is slechts voor het dragen van goederen (*pikkolan Mal. randjatan Sund.*) te gebruiken, daar het spoedig verteerd wordt.

137. — hauer koneng (*Bambusa* sp.). De jonge spruiten staan gelijk aan de vorigen; zij worden in asch gebraden of afgekookt; het riet, ook spoedig door den *Boeboek* en *Oeter oeter* aan-

getast wordende, is daarom slechts gelijk te stellen aan dat van *Awi hauer goulies*.

138. **Awi hauer tjoetjoek** of **Bamboe doerie** (*Bambusa Blumeana* SCHLT.). Het riet wordt veelvoudig tot waterhalen (*tampat ayer Mal. lodong Sund.*) gebezigd; wil men het tot den huisbouw aanwenden, zoo moet men hetzelve eerst eene maand in den modder laten liggen, waardoor het eene lucht bekomt, die de bovengenoemde vernielende insecten afweert. In kleine stukjes gesneden, dient het ook tot het dekken van huizen (*sirah*).

139. — **hiedung**, **Bamboe ietam** of **A. woeloeng** (*Bambusa nigra* LODD.?). De jonge spruiten zijn lekker; het riet wordt spoedig door insecten opgeknaagd.

137. — **konneng**. Zie *Awi hauer konneng*.

140. — **kriesik** (*Beesha Fax* SCHLT.). De jonge spruiten, welke zeer klein zijn, worden afgekookt en met groente toebereid, zijnde lekker om te eten.

141. — **mayang** (*Bambusa* sp.). De jonge spruiten zijn lekker om te eten; het groote riet wordt voor stellaadjes, ladders, voetmatten (*paloepoe*) en wateremmers gebruikt.

142. — **tamleang** (*Bamusa verticillata* WILD.). De jonge spruiten worden ook wel gegeten, zijn echter niet lekker en wrang; het riet wordt dikwijls voor blaasroeren (*soempietan*) gebruikt.

143. — **tjangkorreh** of **Tjangkorreh gedeh** (*Nastus Tjangkorreh* SCHLT.). De sappen van dezen klimmenden bamboes worden als oogwaschwater gebruikt, zoowel bij ziekten derzelven als ook om ze helder te maken. Zij worden gedronken bij groote schurft (*radang*) en ook wel op deze gegoten. De jonge spitsen worden in asch gebraden en dadelijk, na koud geworden te zijn, door lieden gegeten, die aan kleine wormtjes lijden; het wordt vooronderssteld, dat deze wormen bij kinderen tot zelfs in de oogen zullen komen en deze blind maken!! De ranken zijn bijzonder sterk tot vlechtwerk (*simpaai*) bij waterwerken, als dammen enz. om de steenen zamen te houden; zij worden ook gespleten en tot het zamenbouden van heiningen (*pakkeh kaloeng Sund.*) gebezigd.

144. — **tjangkuttuk** (*Bambusa*. sp.). De jonge spruiten zijn lekker om te eten. Het riet wordt tot beschot der huizen (*bilik*) en tot het vastbinden der dakbladen (*oesoek-oesoek*) aangewend.

145. **Awi tootool** (*Bambusa* sp.) Het riet werdt ligt door de insekten verteerd, en dient daarom ook minder tot huisbouw, meer echter om stoelen, hoofdzakelijk de bewegelijke leuningstoelen, sigarenkokers en dergelijke daarvan te maken, waartoe zij door de schoone vlekken en den glans der oppervlakte bijzonder geschikt zijn.

139. **— woeloeng.** Zie *Awi hiedung.*

146. **Ayapana** of **Djoekoet prasman** (ook **fransman** (*Eupatorium Ayapana* VENT.). De jonge takken en bladen worden als thee behandeld en bij hoofdpijn en ook als zweetdrijvend middel aangewend. De bladen, fijn gewreven zijnde, worden bij hoofdpijn op het voorhoofd gedaan, en ook op wonden met wormen gelegd, waarna de wormen sterven en de wond zuiver wordt.

B.

147. **Babadottan** of **Djoekoet baauw** (*Ageratum conyzoides* L. cum var.). De fijn gestoten of gewreven wortelen worden over het geheele ligchaam ingewreven bij hitte of ongemakkelijkheid van hetzelve (*sakkiet badan pannas atau tra-enak sadja*). De gedroogde wortelen worden in plaats van thee gebruikt. Heeft men onrijpe *pisang*, die men spoedig tot rijpheid wil brengen, zoo moet men ze tegelijk met de takken en bladen hiervan in de aarde of op het dak leggen; en wel eene laag dezer bladen afwisselend met eene laag *pisang*, en de laatste met de bladen der eerste bedekken.

148. **Babawangan** of **Benoh** (*Pancratium cordatum*). De geheele plant wordt als een bijgeloovig middel bij ziekte der rijstplantsoenen gebruikt, zie (109) *Aroy sangalanghit.* De wortelen worden gestampt en op den buik bij koortsen ingewreven (*sakkit demoem Mal. moeriam Sund.*).

149. **Baderle** (*Calotropis gigantea* R. BR.). De wortelen worden fijn gestampt en met fijn rijstmeel (*bedak*) vermengd en bij vermoeijenis of zwaarte in de voeten, deze daarmede ingesmeerd. De melksap wordt bij kies- of tandpijn op de pijnlijke deelen ingewreven.

150. **Bajem** of **Sengang** (*Amaranthus oleraceus* L. et sp. div. *Celosia* sp.). De jonge takken en bladen worden als groente veelvuldig gebruikt en dienen meestal in plaats van spinazie.

151. **Bajoer** of **Tjajoer** (*Pterospermum lanceaefolium* Rxb.). Het hout is sterk, schoon en fijn van aderen, wordt van de witte mieren enz. niet aangetast en daarom zoowel tot het bouwen van huizen, als ook tot het maken van praauwen aangewend.

54. **Bakattak.** Zie *Aroy kehkep*.

152. **Balang katinggi** (. . . . . . . ?). Het hout dient voor stijlen, planken, enz. niettegenstaande de witte mieren, *kasbaek* en *koembang* er vrienden van zijn.

153. **— kendang** (. . . . . ?). Het hout is schoon, echter grof, wordt van de witte mieren enz. niet aangetast en daarom tot huisbouw enz. aangewend.

154. **Baleor** (*Cucurbitacea.*). De bladen worden gewreven en op door tijgers geslagene wonden gedaan, in welke meestal tijgerharen zijn gekomen; hierdoor worden deze laatste uitgestoten; de zaden zullen tot dit doel nog meer werkzaam zijn; de vrucht wordt geschild, fijn gesneden en tot groente gekookt.

155. **Ballego** (*Cucurbita farinosa* Bl.). De sappen dienen tot het wasschen van wonden en van schurft der honden; van de vruchten wordt de witte meelachtige schil afgeschrapt, en deze als ook de fijn gestotene ranken op versche wonden gedaan. De vruchten worden of als groente afgekookt, of fijn gesneden en met suiker tot confituren gekookt.

156. **Ballek soempa** (*Aralia montana* Bl.). De jonge takken worden afgeschrapt en het uitloopende water tot wasschen der oogen gebruikt, indien deze rood en gelijk aan die van beschonkenen zijn (*mata meerha kai oran mabok — sakkiet kaweh oran, malengkor*).

131. **Bamboe.** Zie *Awi*.

138. **— doerie.** Zie *Awi hauer tjoetjoek*.

139. **— ietam.** Zie *Awi hiedung*.

133. **— tali.** Zie *Awi apoes*.

157. **Bangban** (*Maranta Jacquini* R. & S.). Het water, hetwelk zich in de spitsen der zamengerolden bladen verzamelt, wordt bij ziekte tot het wasschen der oogen gebruikt. De jonge takken worden geschrapt, tot dat er een water uitloopt; dit wordt op slangenbeet-wonden gedaan; de stam wordt eerst geklopt en geweekt, en de daaruit komende draden tot schering (*soeri*, — de langs-loopende draden) bij het weven aangewend.

158. **Bangkoang** (*Pachyrrhizus angulatus* Rich.). De dikke, knolachtige wortel (*beudie*) wordt onrijp of in stoom gekookt gegeten. Hij wordt voor alle ziekten goed gehouden, is koud en wat zoetachtig van smaak.

159. **— hollanda** (*Convolvulus sidaefolius* Bonp.). Deze dikke wortel wordt om het grover vleesch voor minder lekker gehouden dan die van de voorgaande.

160. **Bapassoengan** (*Sonneratia acida* L.). De jonge, dikwijls zonderlinge gedaante aannemende, maar altoos bladelooze planten worden als kurk gebruikt, nadat men ze vooraf zoo lang heeft geslagen, tot dat zij week zijn geworden. Zie *Bidara*.

161. **Baroboi** of **Boroboi** (*Gynaecotrochus axillaris* Bl.). Het hout is bijzonder sterk en fraai, wordt ook niet van de witte mieren enz. aangetast, en daarom veelvuldig tot het bouwen van huizen aangewend.

162. **Batoe liendjar**, **Bitoe liendjar** of **Lalangkapan hoddas** (*Blumea lacera* DC.) De geheele plant wordt gelijk als (150) *Bajem* tot groente gebruikt; de jonge spitsen worden met *sirih* gekaauwd door vrouwen, die pas gekraamd hebben; ook worden dezelve afgekookt en als toespijze bij de rijst gegeten.

163. **Belehketehpeh** of **Siegun** (*Echinocarpus Sigun* Bl.). De zijdelingsche uitwassingen van den stam worden tot wielen (*kipping*) van pedattie's gebruikt; de stam zelf, wiens hout grof van vezel is en hetwelk door witte mieren niet wordt aangetast, dient tot huisbouw.

164. **Bendah** (*Artocarpus pubescens* Wld.). De bast wordt van de buitenschil bevrijd en tot touwwerk gedraaid. De kleverige melksappen (*ketah*) worden tot de vogelvangst gebruikt (zie (86) *Aroy koeloek leukeut*). De bladen worden in de rijstmagazijnen (*loemboeng*) tot onderlagen van de rijst op den vloer gelegd.

165. **Bengang** of **Bengang** (*Neoesia altissima* Bl.). Het hout is bijzonder fraai en sterk, heeft eene roodachtige kleur en wordt door de witte mieren enz. niet aangetast; men gebruikt het tot huisbouw en om er planken van te zagen. De bladen worden fijn op den buik ingewreven bij gonorrhea (*sakkiet kientjieng aneweh* of *sakkiet benganguug*, *kaloh kloear nana*). Ook worden de vruchten bij deze ziekte gebruikt, tot welk einde de schil tot kool wordt verbrand, en deze met eenig water gedronken. Ook de zaden zijn hierbij nuttig.

166. Benger of **Menger** (*Cratoxylum* sp.). De stam welke dikwijls tot 3 voeten dik is, levert een zeer sterk hout op, naar dat van (192) *Boengoer* gelijkende; het wordt niet van de witte mieren aangetast en tot huisbouw en kano's gebruikt, en zelfs voor sterker dan dat van *Djattie* gehouden. De fijn gewrevene bladen worden tegen scheurbuik (*sakkiet serjawan*, *njang makkan dagien giegie samoenja*) in het tandvleesch ingewreven.

148. Beneh. Zie *Babawangan*.

167. Berehdjo (*samoea roepa*) (*Celosia* sp. et *Amaranthus cruentus* L.). De jonge planten worden gelijk als (150) *Bajem* tot groente gebruikt.

168. Beubeutjangan laut (. . . . . . . ?). De jonge spitsen (*poedjoek*) worden fijn gewreven en leveren met eenig water aangemengd eene goede lijm.

169. Bidara (*Ziziphus jujuba* Lam.). De vruchten worden raauw gegeten en zijn zoet, daarbij wat wrang.

160. Bidata (*Sonneratia acida* L.). De jonge planten zonder bladen worden *Bapassoengan* genoemd (zie boven). Dit hout wordt van geene waarde gehouden; de koekvormige fraaije vruchten echter, welke zuur en daarbij eenigzins wrang zijn, worden raauw gegeten.

170. Bleekbier (*Bradleja* sp.?). Het hout, hoewel niet breed van omvang, is sterk en dient darrom tot stijlen, doch het kan niet in water gebruikt worden.

171. Biedjietan of **Biesietan** (*Lansium domesticum* Ick. β *Biedjietan* Hsskl.). De schil der vruchten wordt gestampt en daarmede het ligchaam bij het baden ingewreven, waardoor de huid zacht wordt. Het vleesch der pitten is eetbaar en zoet.

172. Bienglieng (*Pinanga latisecta* Bl.). De jonge bladen worden raauw gebruikt door lieden, die door te veel *Djenghol* te eten, moeijelijkheid bij het wateren hebben; de vruchten en zaden worden gestampt en op schurftige plaatsen aangewend, waarop de schurft verdwijnt.

173. Bientareh gedeh en **B. leutiek** (*Cerbera Odallam* Hmlt. et *C. lactaria* Hmlt.). De vruchten worden gestampt, dan in stoom gekookt en eindelijk uitgeperst, wanneer er eene olie uitloopt, die tot branden in lampen gebruikt wordt, echter eenen walm geeft, die in besloten kamers niet is uit te houden. Men wil dezelve ook

tot het braden van vleesch enz. gebruiken, doch dan moet men het er slechts mede bestrijken. Drinkt men deze olie, zoo wordt het hoofd aangedaan (*djatti mabok*), en de dood zal het onmiddelijk gevolg er van zijn; ook zal door eene geringe hoeveelheid die er van wordt ingenomen, eene hevige bloeddiarrhoea ten spoedigste worden veroorzaakt.

174. **Bientienoh** of **Bientinoe** (*Visenia umbellata* Bl.). Deze boom munt uit door zijn overmatig spoedigen wasdom, en daar hij door zijne breede bladen veel schaduw geeft, zoo is hij als de beste schaduwboom bij nieuwe plantsoenen te beschouwen. Het hout is week, en wordt slechts tot het bouwen der hutjes (*saweeuy*) in de bergrijstvelden (*gaga*, *hoema*) gebruikt; voor huizenbouw is het niet duurzaam genoeg. De bast van de buitenschil bevrijd, wordt gedroogd en bij drie einden tegelijk tot een touw geslagen (*oentaoi*). Men gebruikt dit om buffels aan te binden enz., het is echter niet bijzonder sterk.

171. **Biesletan.** Zie *Biedjietan*.

175. **Bira barram** (*Colocasia odorata* Bagn. *β rubra* Hsskl.). De bladen en schil des stams worden tegelijk met den wortel van *Djaheh* fijn gewreven, met water aangemengd en de bovenbuik daarmede ingesmeerd bij hevig braken (*sakkiet hagendak Mal.* of *sakkit hagatak Sund.*). Zonder bijvoegsel worden de gewrevene bladen op de gewrichten ingewreven bij stijfheid der leden (*sakkiet babatie*).

176. **Biroe** (*Canarium hispidum* Bl. *β majus* Hsskl.). De bast wordt gestampt, water er bij gevoegd en op de voeten ingesmeerd, bij eene soort van schurft, die kenbaar is door ronde, op de zool der voeten uitbrekende openingen, uit welke etter vloeit (*sakkiet bolonggen*).

177. **Bisoroh** (*Ficus hispida* Bl.). De sappen hiervan worden bij hitte des ligchaams, buikpijn en ongemak in het wateren gedronken; heeft men pijn in de lendenen, zoodat men slechts moeijelijk te paard kan rijden, zoo neemt men er jonge takken van, ontdoet ze van hunne groene schil en bindt ze als een band om de lendenen; welk middel de pijnen zal doen verdwijnen en een verkoelend gevoel veroorzaken.

178. — **hiedung** of **Walen badak** (*Ficus scaberrima* Bl.). De sappen staan gelijk aan die van de voorgaande.

162. **Bitoe Hendjar.** *Zie Batoe hendjar.*

179. **Blimbieng beussie** (*Averrhoa Bilimbi* L.). De zuurachtige vruchten dienen tot confituren en ook met groente gekookt om dezelve zuur te maken.

180. — **manies of Tjallentjieng** (*Averrhoa Carambola* L.). De zeer saprijke en verkoelende vruchten worden raauw gegeten en met regt voor eene lekkernij gehouden.

181. **Bloentas of Loentas** (*Pluchea indica* Less.). De bladen hebben eene aangename, aromatische geur en worden als thee gebruikt, hoofdzakelijk om te zweeten.

182. **Boa malakka** (*Emblica officinalis* Gærtn.). De schil wordt fijn gesneden en gekookt; het water wordt daarvan zwart (donkerblaauw), en men doet er nu de te verwen kleedjes enz. in; de vruchten worden gegeten, zijn echter niet lekker en zuur.

183. — **nonna** (*Anona reticulata* L.) De vrucht heeft een zeer aangenaam wit vleesch, dat gelijk als boter op de tong smelt.

184. — **saaouw** (*Sapota Achras* Mill. West-Indische mispel). Het vleesch dier kleine vrucht is zeer aangenaam; de boom is van Suriname ingevoerd en wordt hier en daar in tuinen aangekweekt.

185. **Bobessaran** (*Morus indica* L.) De bladen dienen als voedsel voor zijdewormen; zij worden echter ook afgekookt en als groente gegeten.

182—184. **Boea.** Zie *Boa.*

186. **Boeboeal** (*Plectocomia elongata* Bl.). De raauwe sappen van dezen reus der rottingsoorten worden bij hitte des ligchaams gedronken, de heete plaatsen ook daarmede ingewreven; in eenen bamboeskoker een weinig gekookt, dient deze sap echter ook tot genezing van wonden of verzengde deelen.

187. **Boedjangkoet** (*Mentha javanica* Bl.). De jonge bladen en takken dienen tot eene zweetuitdrijvende thee; de bladen met zout en drassi gestampt, zijn lekker om bij de rijst te eten.

188. **Boeloeng** (*Solanum Blumei* Nees). De bladen worden raauw of in stoom gekookt als die van *Leuntja* gegeten; de vruchten, welke eenigzins zoet zijn, worden ook gegeten en voor lekker gehouden.

189. **Boengboelang** of **Bomboelang** (*Premnus* sp. div.). Het hout is zeer sterk, fijn, fraai van aderen en heeft eene gele kleur; het is echter niet groot en wordt daarom slechts voor huisraad gebruikt.

190. **Boengboengtellang** (*Cassia marginata* Rxb.). Het zaad gestampt, met bijvoeging van eenig water, op den buik ingewreven, helpt bij obstructien (*sakkiet medjen*) tot spoedige ontlasting. (Het zaad met het witte omhulsel zal hier wel bedoeld worden.)

191. **Boengkoereetee** (*Cissus arachnoidea* Hsskl.). De raauwe vruchten worden gegeten; zij zijn eenigzins zoet, hebben echter daarbij eenen kras̈senden smaak.

192. **Boengoer** (*Adambea glabra* Lam.). Het (eigentlijke) hout hiervan (*atie Mal. galeuh Sund.*) (niet de splint) is bijzonder sterk en wordt tot het maken van kano's — praauwen of scheepjes uit eenen enkelen boomstam gehouwen — tot tafels en andere meubelen, als ook voor bouwhout aangewend, het heeft fraaije aderen en wordt niet van de witte mieren aangetast.

193. **Boentieries of Djoekoet kawassa** (*Kalanchoë laciniata* DC. et *Bryophyllum calycinum* Sasb.). De bladen, welke de eigenaardigheid hebben, dat zij op de aarde gevallen uit de oxselen der kerven jonge planten voortbrengen, (waardoor deze planten den tweeden naam hebben verkregen), worden voor een bijzonder goed geneesmiddel gehouden, ter verkoeling van verhitte deelen des ligchaams, als ook bij wonden of zweren; men wrijft dezelve fijn en legt ze op de lijdende deelen. Bij hoofdpijn zal dit middel bijzonder goede werking doen.

194. **Boerahol** (*Uvaria Burahol* Bl.). De raauwe, eenigzins zoete vruchten worden gegeten.

195. **Boereet, Mandalika** of **Pussaar** (*Artocarpus rigida* Bl.). De kleverige sappen (*getah*) worden met was (*malam tawol*) vermengd en tot het verwen der kleedjes (*kain batik*) gebruikt; het hout wordt gebruikt gelijk dat van *Nangka*; de splint is wit, het eigentlijke hout (*galeuh*) is rood; witte mieren tasten het niet aan; de vruchten zijn zuurachtig zoet en aangenaam om te eten.

196. **Bokray**. Zie *Tokbray*.

197. **Bollang** of **Salempat** (*Colocasia vera* Rmph. *β intermedia* Hsskl.). De kleine kogelvormige knollen worden gekookt en veelvuldig door den inlander gegeten.

198. **Bomberettian** (*Rubus rosaefolius* Sm. et *R. fraxinifolius* Poir.). De bladen worden fijn gewreven en met eenig water gedronken tegen buikloop, waarbij eene witte, slijmachtige ontlasting plaats heeft (*sakkiet boeang aijer roepanja nana*).

De vruchten zijn zoet, daarbij eenigzins zuur en lekker om te eten.

189. **Bomboelang.** Zie *Boengboelang.*

199. **Bondot** of **Leuntja komier** (*Lycopersicum esculentum* Mill.). De jonge spitsen en bladen worden in stoom gekookt en bij de rijst gegeten, hoewel zij niet zoo lekker zijn als die van *Leuntja*, zij hebben meer van den smaak der bladen van *Hoei dangdur.* De rijpe vruchten worden raauw gegeten, zij zijn wat zoetachtig. (*Pomme d'amour*, Liefde-appel. De Europeanen gebruiken de vruchten dikwijls tot kerry.)

200. **Bonteng** of **Ketimon** (*Cucumis sativus* L.) Het gebruik hiervan is te algemeen bekend, om nader aangeduid te worden; men heeft er meerdere variëteiten van, welke zich onder twee hoofdsoorten laten rangschikken. *Bonteng tjatong*, de dikke komkommer, welke in drie afdeelingen is te splitsen: 1). *B. tj. pandjang*, de lange, 2). *B. tj. setong*, middelsoort, en 3). *B. tj. pendek*, de korte komkommer. De dunne komkommers *Bonteng timon* zijn verdeeld in *B. tj. batang*, *B. tj. bener* et *B. tj. lumboet.*

161. **Boroboi.** Zie *Baroboi.*

42. **Bungburruman.** Zie *Aroy kariang burrum.*

201. **Bunjieng bener** (*Ficus fistulosa* Rwdt.). De jonge spitsen worden raauw bij de rijst gegeten, de zoete vruchten worden ook raauw gegeten.

202. — **tjaai** (*Ficus lepicarpa* Bl.). Indien bij graveel eenige der steentjes niet kunnen worden uitgedreven en veel pijn veroorzaken, zoo moet men met een versch afgesneden stukje van eenen tak hiervan dit steentje zoeken te raken, zoodat de sappen des taks daarmede in aanraking komen, waardoor dit steentje opgelost en ligt uitgeworpen wordt.

761. **Bunjieng.** Zie *Proet.*

D.

146. **Daauwn fransman.** Zie *Ayapana.*

203. —**gatel** of **Poelees** (*Urtica ovalifolia* Bl. *stimulans et confinis*). De takken worden geklopt en op zulke plaatsen in de rivier gelegd, waar men visch vangen wil; het water wordt er wit

van en de visschen sterven. De bladen veroorzaken bij het aanraken der huid een prikkelend heet gevoel, waarbij zich dikke bulten vertoonen.

29. **Daauwn koentoet.** Zie *Aroy daauwn koentoet.*

204. — **koekoeran** (*Scutellaria indica* L.). De spitsen der takken en bladen worden fijn gewreven en bij hoest op den hals ingesmeerd.

205. — **mangkok** of **Mamangkokan** (*Panax cochleatum* DC.). De fraaije, groene, glinsterende en lederachtige bladen, welke de gedaante van een laag theekopje hebben, worden veelvuldig gebruikt om er mede uit rivieren te drinken; de schoone heester wordt dikwijls om de huizen aangeplant.

146. — **prasman.** Zie *Ayapana.*

206. — **patjie patjie** of **Djoekoet seetan** (*Leucas linifolia* SPRG.). De wortelen worden tot roodverwen der nagels aangewend. De jonge takken en bladen worden fijn gewreven of slechts in de handen gedrukt en de sappen op oude wonden gedroppeld, bijzonder indien er reeds wormen in zijn verschenen, die spoedig na het gebruik hiervan verdwijnen; voegt men er eenig water bij, zoo wordt dit in de oogen gedroppeld tegen koortsen.

207. **Dadap** of **Dedap** (*Erythrina* sp. div.). Deze boomen worden voor schaduw in de nieuwe plantsoenen, hoofdzakelijk koffijplantsoenen, geplant, daar ze van zeer spoedigen en sterken groei zijn, en eene ligte schaduw geven. Ook worden ze wel eens tot heiningen aangewend, kunnende dezelve het snoeijen goed verdragen; zoo plant men ze ook waar een stut voor slingerplanten, als *Siri*, *Peper* of diergelijke noodig is (*toengkat tanaman Siri*, *Pedas* enz.). Het hout is week, scheurt ligt, wordt echter tot planken gezaagd en tot beschot van huizen gebruikt.

208. — **blendoeng** of **D. blem** (*Erythrina lithosperma* BL.). De bladen worden raauw bij de rijst gegeten; ook de zwarte pitten der vruchten, hoewel deze niet bijzonder lekker zijn.

209. — **mienjak** (*Erythrina secundiflora* BRT. *α. inermis* HSSKL.). De sappen worden bij oogziekte, wanneer de oogen rood en met slijm opgevuld zijn, als oogwaschwater gebruikt.

210. — **tjoetjoek** (*Erythrina secundiflora* BRT. *β aculeata* HSSKL.). De sappen staan gelijk aan die van de voorgaande.

211. — **wangie** (*Erythrina spathacea* DC.). De sterk riekende

bladen worden fijn gewreven, en bij hoofdpijn van kleine kinderen op het voorhoofd gelegd.

212. **Dahoe** (*Poupartia Mangifera* Bl.). De vruchten worden gegeten, zijn echter om hare zuurte minder in trek.

213. **Dangdur** of **Randoe alas** (*Salmalia malabarica* Schtt. Endl.). De bast der wortelen wordt geklopt en in water geweekt; dit water wordt gedronken bij eene buikziekte, die zich door groote hitte in de maagstreken aanduidt en spoedig een gevaarlijk karakter aanneemt (*sakkiet kasambet Mal. sakkiet kagendak Sund.*).

214. **Datambaga** (*segala roepa*) (*Gramineae diversae*). Eene van paarden, buffels, enz. beminde grassoort.

207. **Detap.** Zie *Datap.*

215. **Delima** (*Punica Granatum* L.). De schil der wortelen wordt gestampt en tegen wormen der kinderen, en ook tegen den lindworm ingenomen. De bloemen zijn om hare fraaije kleur zeer geacht; de onrijpe vruchten worden gegeten, en daarbij klapperwater gedronken, om de tanden mooi zwart te verwen; de schil der rijpe vruchten wordt gedroogd, dan gestampt en met saijn van de *Aren* vermengd, leverende zóó een' fraaijen schrijfinkt; de sappige omhulsels der vele kleine pitten van de rijpe vruchten worden voor eene lekkere, verkoelende spijs gehouden.

216. **Dillem** (*Pogonostemon* sp. div.). De jonge takjes tusschen de kleederen gelegd, geven daaraan niet slechts eenen aangenamen geur, maar bewaren ze ook voor kakkerlakken en diergelijke gasten.

217. **Djaat** (*Psophocarpus tetragonolobus* DC. var. omnes.). De bladen, jonge takjes en jonge zaden dezer gevleugelde peulvrucht worden in stoom gekookt en veelvuldig gegeten. De rijpe zaden worden in eenen ijzeren pan geroost (*sangraai*) tot dat zij beginnen op te springen; de schil wordt dan weggeworpen en het binnenste gegeten.

218. **— monjet** (*Psophocarpus longe-pedunculatus* Hsskl.). De vruchten zijn kleiner en houden minder zaden in, die rijp zijnde gebruikt worden als de voorgaande.

219. **Djabon.** Zie *Gumpol.*

220. **Djagong** (alle soorten) (*Zea Mays* L. variet. omn.). Turksch koren wordt zoowel in de bergstreken (tot 3-4000 voeten h. z.) als in de lage kustenstreken aangeplant. De kolf, nog niet volkomen

rijp zijnde; wordt over een kolenvuur gehouden, tot dat de enkele korreltjes beginnen op te springen, en zoo gegeten; ook worden zij afgekookt. Zijn de korreltjes reeds rijp, zoo worden zij van den kolf afgeplukt, en gelijk als de rijpe zaden van (217) *Djagoeng* behandeld. Ook op onderscheidene andere wijzen worden zij toebereid, of voor *sajor* gekookt, of met suiker vermengd; ook wordt er meel van gestampt, en dient tot het maken van gebak (*kweh-kweh*).

220*. Djahé (*Zingiber officinale* L.). De aromatieke wortel wordt met onderscheidene andere bladeren of wortelen te zamen gewreven en tot verscheidene einden aangewend (zie 175); ook maakt men, door ze met suiker te koken, er eene lekkere confituur van.

221. Djaloepang of **Samporrha** (*Grewia* sp. div. et *Columbia javanica* Bl.). De bast wordt van de groene schil gezuiverd en geeft een bijzonder sterk doch grof touw, indien men het zonder verdere bewerking slechts met de handen eenige keeren draait; men gebruikt dit tot alle huiselijke zaken, waartoe sterk touw noodig is en ook tot het leiden der buffels, waarvan de eerste naam afkomstig is: (*si djaloe maauw lempang*, mannetjes-buffel wil voortgaan, waaruit door zamentrekking: *Djaloe-pang* is ontstaan). Door betere bewerking kan men echter een fijn touw daaruit maken, dat ook sterk, echter niet gelijk aan dat van *Rameh* is.

222. Djambang koeda (*Eleusine indica* Prs.).

223. — mangong (*Eleusine coracana* Prs.).

224. — pait (*Poa* sp. div.).

Deze drie grassoorten dienen als bijzonder goed voedsel voor paarden, buffels, enz.

225. Djambeh of **Pinang** (*Areca Catechu* L. cum varr.) De scheden beneden de bladen als ook de scheden, welke de jonge bloemsteng omgeven, zijn zeer goed tot het verpakken van voorwerpen, die voor regen moeten bewaard worden, te gebruiken, nadat zij te voren behoorlijk gedroogd en vierkant zijn gesneden. Brieven worden bijna altijd in stukken van zulke scheden (*oepih*) ingevouwen. De schil der vruchten tot kolen verbrand, geeft een zeer fijn tandpoeder. De van de schil bevrijde noot (*betelnoot*) wordt benevens (806) siribladen, kalk en gambir tot vermaak gekaauwd, waarbij dan dikwijls nog wat tabak wordt gevoegd. Het door het kaauwen van deze noot met (806) siribladen en kalk (zonder *Gambier*) ontstaan rood speeksel, wordt onder het prevelen

van zekere spreukjes op verwonde of andere pijnlijke deelen gedaan en daarop, na het eindigen van het prevelen, wordt nog eenige keeren met den met zulk rood speeksel gevulden mond geblazen, waarop altijd spoedige beterschap zal volgen. Ik zal hier eenige dier spreukjes (ook *djampeh*, geneesmiddel, geheeten) zoo als zij mij zijn medegedeeld, als eene proef bijvoegen.

Bij hoofdpijn. *Ongrengkang batoe batengang, koeliet soeriet mata, heuntjeut kalam esseh, mata tjetjer patrappat, tiis tinggin, tali boerna hoeriep, boearas toengtoengna.*

Bij buikpijn. *Nini oendang oendang, akki oendang oendang, oela moendang ka boeser soetoer, njanq moendang gagangna koedjang, tiis tinggin* enz.

Bij wormen der kinderen. *Tjatjieng kaloeng biedjiet tina koendoek; tjatjieng maijam biedjie tina mata; tjatjieng poetie sira tetab batengan hoeriep.*

Bij wonden. *Siri soemsoem patinoe papada soemsoem, siri toelang patinoe papada toelang, siri oerat patinoe papada oerat, siri dagieng patinoe papada dagieng, siri koeliet patinoe papada koeliet, pat rappat papada koeliet, tiis tinggin, tali boerna hoeriep boearas toengtoengna.*

226. **Djamblang** of **Doeat** (*Syzygia Jambolana* DC.). Het vleesch der blaauwe olijfachtige vruchten wordt gegeten; het is zuurachtig zoet en heeft eenen groenen pit.

227. **Djamboe aijer** of **D. tjaal** (*Cerocarpus aqueus* HSSKL.). Deze fraaije als het ware uit was gevormde vruchten hebben een aangenaam, zuurachtig, verkoelend vleesch en worden veelvuldig genuttigd; op de bazars vindt men ze dikwijls op bamboezen-stokjes gesnoerd.

228. — **aijer mawar** (*Jambosa vulgaris* DC. Rozenappeltje). De witte, ronde vruchten munten uit door hare aangename rozenlucht, en zijn daarbij lekker van smaak.

229. — **aroeng.** Zie *Djamboe kloetoek.*

229. — **biedjie biedjie.** Zie *Djamboe kloetoek.*

230. — **bol** (*Jambosa macrophylla* DC.). De sappen dezer vrucht zijn zeer aangenaam verkoelend, en worden daarom zeer gezocht; de pit is zeer groot.

231. — **diepa** (*Jambosa purpurascens* DC. et *J. malaccensis* DC.). Het gebruik dezer vruchten staat gelijk aan die van *Djamboe bol*,

zij zijn echter minder aangenaam. De roode kleur geeft haar eene fraaije vertooning.

232. **Djamboe goelampoh** (*Jambosa samarangensis* DC. *β microcarpa* DC.). Ook deze vrucht is aangenaam van smaak en veelvuldig gezocht.

233. — **hollanda** (*Persea gratissima* GRTN.). De vrucht van dezen Westindischen boom — in gedaante eenigzins op eenen grooten, groenen renetten-appel gelijkende — heeft onder eene dunne, groene schil een groenachtig geel vleesch, geheel zonder vezelen, om eene groote, ronde pit. Dit vleesch laat zich gemakkelijk tot eene fijnkorrelige pap drukken, die met wat suiker en madera-wijn (of bij gebrek daarvan met arak) wordt aangemengd; eerst door deze toebereiding ontvangt de anders smakelooze pap eenen aangenamen smaak; het ware aroma echter vertoont zich eerst na het bijvoegen van de sap van *Djeroek niepies*, waardoor dit eene spijs wordt, die bij geene andere vrucht behoeft achter te staan. De boom wordt dikwijls, gelijk meer andere lauriersoorten, van rupsen aangetast en geheel kaal gevreten, waarop hij ligt afsterft.

229. — **kloetoek**, **D. aroeng** of **D. biedjie biedjie** (*Psidium Guajavae Raddi* var. bin.; *Psidium pomiferum* L. et *P. pyriferum* L.). Het hout van dezen kleinen boom is week, echter zeer sterk; de schil des wortels wordt met heet water overgoten en deze als thee bij bloeddiarrhoea gedronken, die reeds eenigen tijd heeft bestaan. De vruchten zijn aangenaam om te eten zoowel raauw als ook op verscheidene wijze gekookt en toebereid.

234. — **mehdeh** of **D. monjet** of **kadjoe** (*Anacardium occidentale* L. *β indicum* DC.). Uit den stam van dezen boom vloeit dikwijls eene sap (*dara*, *kehta*), die zich tot eenen vuistgrooten kogel aanzet; wordt deze met water opgelost, zoo heeft men eene zeer goede lijm. De vruchten of beter de vruchtdragers zijn vleeschachtig en eetbaar, hebbende eenen zoeten smaak en roode kleur.

234. — **monjet**. Zie *Djamboe mehdeh*.

235. — **samarang** (*Jambosa samarangensis* DC.). De vruchten zijn gevuld met aangenaam verkoelende sappen en worden daarom veelvuldig genuttigd.

227. — **tjaai**. Zie *Djamboe ayer*.

236. **Djarak**, **Jarak** of **Kaliki** (*Ricinus communis* L. cum var.). De bladsteelen of jonge takken worden over vuur ge-

houden, tot dat er aan de einden eene sap uitloopt, die men in het oor laat vallen (nadat zij half koud zijn geworden), indien men van doofheid (door verkoudheid veroorzaakt?) is geplaagd. De zaden worden in stoom gekookt, dan gestampt en met de handen uitgeperst, waarbij men de beroemde *Castor-olie* wint, wier gebruik genoegzaam bekend is, die echter bij den inlander slechts tot stinkende lampolie dient; tot welk einde zij onder de zaden hiervan dikwijls die van *kapok* mengen en ze tegelijk uitpersen; wordt ook met kalk en *kapok* gemengd tot stokverw voor het kalfaten van schepen.

237. **Djarak Jutton** of **D. kosta** (*Curcas purgans* Mdk.). Deze heester groeit zeer ligt uit stekken, en wordt daarom ook vrij algemeen in levende heiningen geplant. Met de sappen hiervan worden de tanden gewreven, en uit de zaden laat zich ook eene olie slaan, die wel te branden, echter niet tot koken te gebruiken is.

237. **— kosta.** Zie *Djarak jutton.*

238. **— tjina** (*Jatropha multifida* L.). Ook deze plant laat zich zeer ligt uit stekken voortplanten, en wordt daarom ook veelvuldig in heiningen gevonden. De dikke knollen worden, na eerst in asch gebraden te zijn, gegeten.

239. **Djaroeng boeboekoan** (*Eranthemum viscidum* Bl. et sp. div.). De jonge spitsen en bladen worden fijn gewreven en de sappen daarvan in de oogen gedroppeld, indien bij oogziekte de oogen met slijm als het ware bedekt zijn.

240. **— kembang landep** (*Barleria Prionitis* L.). De bladen worden met een weinig kalk in de handen gewreven en bij hoofdpijn (*riut hoeloe Sund.*) of hitte in het hoofd, het voorhoofd daarmede ingesmeerd.

241. **— konneng** (*Ruellia lupulina* Wll.). De gestampte wortelen worden met wat water aangemengd, en dit op de wonden, door de doornen van *rottang* veroorzaakt, gelegd.

242. **— woengoe** (*Barleria cristata* L.). De bladen worden raauw bij de rijst gegeten.

243. **Djattie** of **Jattie** (*Tectonia grandis* L. f.). Het hout van dezen, slechts in de nabijheid der zee groeijenden boom is zeer vermaard om zijne duurzaamheid en vastigheid, zoodat het van geenerlei insecten wordt aangetast. Het wordt tot het bouwen van schepen, huizen, bruggen en bij menige andere gelegenheden gebruikt, waar vochtigheid of witte mieren andere houtsoorten spoedig ver-

teren; zelfs tot meubels wordt het aangewend. Met de bladen laten zich andere ligte houtsoorten door wrijven rood kleuren.

244. Djawer. Zie *Djewer.*

245. Djawoera of **Jawoera** (*Garcinia lateriflora* Bl. et *dioica* Bl.). De vruchten hebben met een dun, zuurachtig vleesch voorziene pitten, welke aangenaam om te eten gemeend worden.

246. — Djengkol of **Jengkol** (*Inga bigemina* Wld.). Het hout wordt wel tot huisbouw aangewend, het duurt echter slechts drie jaren, wordende het spoedig van den *boeboek* opgevreten; men vooronderstelt, dat de suiker spoediger zal koken, indien men dit hout in plaats van ander hout daaronder brandt. De jonge bladen worden gegeten en voor lekker gehouden. De oude bladen worden gebrand, de asch daarvan met klapperolie aangemengd, en schurftige plaatsen er mede bestreken. De schil der vruchten wordt gestampt en gelijk als zeep of asch van paddiestroo tot het wasschen der hoofdharen aangewend. De zaden, nog niet rijp zijnde, worden afgekookt en gretig gegeten, hetwelk in het oog vallend is, daar zij niet lekker van smaak zijn en dikwijls bloedvinnen veroorzaken, alsook ongemak bij het waterlozen; ja zelfs zulk eene ondervinding is niet toereikend, om voor een herhaald gebruik dezer stinkboontjes te waarschuwen. De urin van iemand, die dezelve heeft gegeten, heeft eene bijzonder doordringende, sterke lucht, die zelfs dagen lang de plaatsen niet verlaat, waar dezelve is uitgegoten (zie 172 en 547).

247. Djengkot, Kipantjar, Kajoe pantjar of **Njatoech.** (*Mimusops acuminata* Bl.?). De kolen van dit hout zijn bijzonder goed; voor brandhout is dit hout niet goed te gebruiken, daar het bij vochtig weder niet branden wil. Van de sap (*kehta*) worden gelijk als van *Karet* fakkeltjes gemaakt, die echter minder goed zijn dan die van laastgenoemden boom.

248. Djeroggol of **Seroggol** (. . . . . . . ?). Het hout is als brandhout bijzonder goed, daar het onmiddelijk vlam van zich geeft, zoodra het maar met ander vuur in aanraking komt. De vruchten, die eenigzins op *Poelassan* gelijken, zijn goed, daarbij wat zuur en worden gegeten.

549. — monjet. Zie *Kihooë.*

249. Djeroek assam of **Jeroek assam** (*Citrus grandis* Hsskl.). De zure sappen der vruchten worden bij spijzen gevoegd en ook

met suiker gekookt voor limonade; ook worden de verroeste ijzerwaren daarmede gereinigd.

250. — **Djeroek bali** of **D. matjang** (*Citrus Decumana* L.). Deze beide hoewel verschillende soorten van pompelmoesen worden om hun saprijk wit of rood vleesch zeer gezocht; ook de dikke, sponsachtige schil der vrucht wordt wel eens met suiker gekookt en als confituur bewaard.

251. — **bedoerie** (*Citrus macracantha* HSSKL.). De citroenkleurige, ronde vrucht heeft eene matig dikke schil en ligtkleurig, geel vleesch, dat zeer vol is van de zoetste, aangenaamste sappen. Zij behoort tot de aangenaamste vruchten.

252. — **bonteng** (*Citrus* sp.?). De vrucht heeft eene dikke schil en zure sappen, de eerste wordt tot confituren gebruikt.

253 — **djepan kitjiel** (*Citrus Aurantium* L., *Citrus nobilis* LOUR. *γ. microcarpa* HSSKL.). De vruchten van beide munten door zoetheid der sappen uit, de eerste is dun, de laatste dik van schil.

254. — **honjeh** (*Citrus javanica* BL.). Het gebruik dezer vrucht staat gelijk aan die van (252) *Djeroek bonteng.*

255. — **ietam** (*Citrus nobilis* LOUR. *β. melanocarpa* HSSKL.). Deze donkerkleurige vrucht staat om hare zoete sappen gelijk in aanzien als (253) *Djeroek djepan kitjiel.*

256. — **llemoh** (*Citrus Limonellus* HSSKL. *β. amblycarpa* HASSK.). De bladen worden tot specerij bij het braden van vleeschspijzen gebruikt. Zij hebben eene aangename geur, die zij aan het water, waarin zij gelegd zijn, mededeelen; dit wordt daarom veelvuldig tot waschwater gebruikt. De vruchten, welke eenen aangenaam zuren smaak hebben, worden tot confituren in suiker gekookt.

257. — **manies** (*Citrus limettiformis* RISSO?). De vruchten staan in gebruik gelijk aan (253 en 255) *Djeroek djepan kitjiel* en *Djeroek ietam.*

250. — **matjang** (*Citrus Decumana* L.). Zie *Djeroek balie.*

258. — **meong** (*Citrus*?). De sappen dezer wilde, zure vrucht worden met water verdund en de hoofdharen daarmede gewasschen, het haar wordt er fraai door en het ongedierte verdwijnt.

259. — **nieples** (*Citrus Limonellus* HSSKL. *α. oxycarpa* HSSKL.). De kleine, ronde vruchten worden om hare aromatische, zure sappen bij de spijzen op tafel gezet, om aan deze eenen aangena-

men smaak te geven; ook worden ijzerwaren daarmede schoon gemaakt.

260. **Djeroek pandjang** (*Citrus pyriformis* Hlssk.). De schil dezer vrucht is eenigzins dik en bevat een citroenkleurig, zeer aangenaam, zoet vleesch, gelijkstaande aan (257) *Djeroek manies.*

261. — **poerroet** (*Papeda Rumphii* Hsskl.). Zoowel wat bladen als vruchten aangaat staat het gebruik derzelven gelijk aan die van (256) *Djeroek liemoh.*

262. — **post** (*Citrus amara* Hsskl.). De goudgele, kleine, ronde vruchten hebben eene dunne schil en een groenachtig geel bitterzuur vleesch; de sappen worden wel eens gelijk (259) *Djeroek niepies* gebruikt.

263. — **tangan** (*Citrus sarcodactylis* Sbld.). De vruchten, welke op eene half geslotene vuist eenige gelijkenis hebben, vindt men bij de Chinezen als offerhanden voor hunne beelden staan; zij hebben eene zeer dikke schil en zure sappen en worden gelijk 252 en 254 *Djeroek bonteng* en *D. honjeh* gebruikt

264. — **tanjoeng boerrah** (*Citrus ovata* Hsskl.). Ook deze zuursappige, dikschillige vrucht wordt gelijk 252 en 254 *Djeroek bonteng* en *D. honjeh* aangewend.

265. — **tjoplok** (*Citrus nobilis* Lour. *a. chrysocarpa* Hsskl.). De vrucht hiervan munt door hare goudkleurige, dikke schil uit, die zich volkomen van het zoete vleesch los maakt. Het laatste wordt gelijk geacht aan (253) *Djeroek djepang kitjiel* enz.

266. **Djewer hayam.** Zie *Djewer kottok.*

266. — **kottok burrum** of **D. hayam** (*Celosia cristata* L. et varr.). De roode hanekam, zoowel de groote als kleine, zoo ook die met gele bloemen (*konneng*) wordt veelvuldig bij de huizen aangeplant om de fraaiheid zijner bloemen.

244. — **kottok burrum** of **Djawer kottok burrum** (*Coleus ingratus* Bnth.). De jonge bladen worden in de handen gewreven en op versche wonden gedaan, ter verkoeling en spoedige genezing.

276. — **kottok leuwung.** Zie *Djoekoet galienggieng.*

267. **Djierak burrum** (*Dicalyx tinctorius* Lour. et spec. div.). De bast hiervan, met die van *Tjangkoedoe* vermengd, wordt gestampt en met water verdund; dit water wordt tot roodverwen van kleedjes gebruikt; tot welk einde men de te verwen voorwerpen eenige dagen in dit water moet laten staan.

268. **Djierak hiedung** (*Dicalyx?*). De jonge takjes en bladen worden over vuur gedroogd en fijn gewreven; dit poeder wordt op schurftige plaatsen gestrooid, tot zij geheel darmede bedekt zijn, waarna de schurft spoedig afsterft. De bast wordt gelijk als die van (267) *Djierak burrum* gebruikt.

269. **Djikoer bener, Ielus leutiek** of **Kondol peutjang** (*Tacca montana* RMPH. *β major* RMPH.). De wortelen worden geschaafd en dit schaafsel op wonden door slangen (*oray lemah* en *oray hulang*) veroorzaakt, gelegd; de stam wordt met rijst gekaauwd, en dit te zamen op de hartkuil gelegd, bij ziekte des maags, die zich door inwendige hitte en braken kenmerkt (*sakkiet atie peurrie didalam*, *moenda moenda djoega*). Ook wordt deze plant op plaatsen geplant, waar de rijst niet slagen wil.

270. **Djoekoet akkier djamman** (*Hyptis suaveolens* POIR.). De takken en bladen staan gelijk in werking als die van (147) *Babadottan*.

147. —**baauw.** Zie *Babadottan*.

271. —**ballas** (*Pogonatherum polystachyum* R. & S.). De geheele plant wordt aan de buffelkraal gebonden bij eene veeziekte, waaraan de buffels zeer spoedig en onverwacht sterven, welke het bijgeloof der inlanders aan de bijzondere werking des duivels toeschrijft (*njangan massok sehtan*, *njang boenoe kerboh*).

272. —**banteng** (*Graminea?*). De bladen worden gewreven en op de wonden eener soort van bloedvin aan de voeten ingesmeerd (*sakkiet boebol Mal. njehri bottoh Sund.*).

273. —**biengbieng kassier** of **D. ramoh geges** (*Paspalum* spec. div.). Dit gras is een van paarden en buffels enz. bemind voedsel; ook worden de jonge scheuten bij de rijst gegeten.

274. —**boeloe mata** (*Cyperaceae permultae*). De halmen dezer biezen worden door buffels, ook wel door paarden gegeten.

275. —**datambaga** (*Graminea* gen. diversa). Dit gras staat gelijk aan (273) *Djoekoet biengbieng kassier*.

276. —**galienggieng** of **Djewer kottok leuwung** (*Coleus glaber* HSSKL.). De bladen worden fijn gewreven en in wonden gesmeerd, hetwelk verkoelend en zamentrekkend werkt.

277. —**gehwor** (*Commelyna* sp. plurim.). De stengel en bladen worden in stoom gekookt en met rijst gegeten.

278. —**jajalakkan** (*Helminthostachys dulcis* KLF.). De stengel en bladen worden raauw met sambal bij de rijst gegeten.

279. **Djoekoet kakawatan** of **Kakawatan** (*Poa* sp. div.). Deze grassoorten zijn ook een goed voedsel voor paarden, buffels, enz.

280. — **kaliwara** of **D. letta hayam** (*Spermacoce glaberrima* Bl.). De geheele plant wordt fijn gewreven en op den buik van kinderen gesmeerd, die, zonder van wormen geplaagd te zijn, eenen zeer dikken buik hebben, daarbij zeer veel eten en tot geraamten zijn vermagerd (*sakkiet kaliwara*).

281. — **kaslemboekan** (*Drymaria diandra* Bl.). De jonge spitsen en bladen worden raauw gegeten bij opgezetheid van den buik (*sakkiet proet bengkak*).

193. — **kawassa.** Zie *Boentieries.*

282. — **koekoejaan** (*Clematis* L.?). De bladen worden in de handen gewreven en daarmede de pezen der handen bij eene ziekte ingewreven, waarbij de beweging der vingers moeijelijk wordt (*sakkiet maroengkoet*).

283. — **larilari** (*Spinifex squarrosus* L.). De wortellooze, kogelvormige takken, welke door den wind over het zeestrand worden henengedreven, worden van de jagtliefhebbers opgezocht, om zich in het scherpschieten te oefenen.

280 — **letta hayam.** Zie *Djoekoet kaliwara.*

90. — **lokkot mata.** Zie *Aroy lokkot mata.*

284. — **maas** (*Peristrophe salicifolia* Hsskl. fol. var.). Van deze plant wordt beweerd, dat zij vroeger het eenige voedsel der buffels zou zijn geweest; zij wordt daarom aan hen gegeven, indien zij te zeer vermageren.

285. — **oerieng arieng** (*Ptilotus corymbosus* Bl.). De jonge takken en bladen worden gewreven en ingenomen, ook de buik daarmede bestreken bij buikloop, waar de afgang op etter en water gelijkt (*roepanja nana sama aijer*). Ook op schurftige plaatsen worden deze gewrevene bladen gelegd.

286. — **pehperehpetan** (*Hedyotis herbacea* L.& H *hirsuta* Sprg.). De takken en bladen worden raauw bij de rijst gegeten; buffels en paarden zijn er ook vrienden van.

273. — **rameh geges.** Zie *Djoekoet biengbieng kassier.*

287. — **rampoekassan** (*Xerotes latifolia* R. Br.). Bladen en stengel worden door buffels en paarden enz. gegeten.

288. — **seketi** (*Nasturtium indicum* L.). De geheele plant

wordt met wat water fijn gewreven en daarmede het ligchaam bij de hitte der koortsen ingewreven.

206. **Djoekoet seetan.** Zie *Daauwn patjie patjie.*.

289. — **teklam** (*Pogonostemon* sp.). De takken en bladen worden met *Pandan*, *Tjulang* en andere welriekende bloemen vermengd en tusschen het linnengoed of in de haren gedaan, om dezelve welriekend te maken.

290. — **tjarang** (*Polygonum* sp. div.). De geheele plant wordt aan steenen in de rivieren gewreven en met het water vermengd, als men visch vangen wil; wordende deze daardoor bedwelmd en komen op de oppervlakte.

291. — **toemboe eussle.** Zie *Katoempang lemah.*

292. — **tridi** (*Mollugo stricta* L. *β. latifolia* TNZ.). Buffels en paarden zijn vrienden van dit kleine onkruid.

293. — **wargiet** (*Ruellia bicolor* BL.). De bladen worden tegelijk met *konneng*-wortelen gewreven en dit bij hitte des hoofds of van het geheele ligchaam, bijzonder bij kleine kinderen, op de heete deelen gelegd; bij volwassenen smeert men het geheele ligchaam daarmede in.

294. **Djuntier leutiek** (*Globba maculata* BL.). De jonge bladen worden of in stoom of in water gekookt, en als toespijze bij de rijst genuttigd.

295. **Djurei** (*Nerium odorum* AIT.). De Laurierroos wordt om hare fraaije en welriekende bloem dikwijls naast de woonplaatsen geteeld.

226. **Doeat.** Zie *Djamblang.*

296. **Doedoerenan** (*Elaeagnus* sp. div.). De vruchten worden raauw gegeten en zijn zoetachtig.

297. **Doekoe** (*Lansium domesticum* JCK. *α. Duku* HSSKL.). De vruchten hebben de gedaante van gele pruimen; de schil bevat een wit, kleverig sap en wordt aangewend als die van (171) *Biedjietan.* Het vleesch der groene pitten is zeer aangenaam zoet en geheel niet zwaar te verteren.

298. **Doemplet** of **Kimau** (. . . . . . . ?). Het hout is bijzonder sterk, zoo lang het in het water gebruikt wordt, en wordt daarom ook tot kano's bearbeid; op het land echter wordt het spoedig van de witte mieren enz. aangetast. De niet behouwene stam laat zich zeer goed voor masten gebruiken, aangezien het hout

zeer taai is, dus niet spoedig breekt, zeer buigzaam en daarbij zeer regt en lang is. De zijdelingsche uitgroeisels van den stam (*tampieng Sund.*) worden voor padatti-wielen (*kipping*) aangewend. De schil des stams kan tot beschot der huizen en paddi-magazijnen (*loemboeng*) dienen, waar men dit niet door vlechtwerk van bamboe wil of kan doen.

299. **Doeren** of **Kadoe** (*Durio zibethinus* L.). Het hout dient voor bouwhout, is echter reeds na drie jaren van den boeboek opgevreten. De schil der vruchten fijn gewreven en daarmede de buik ingewreven, geeft zelfs, na eene obstructie (verstopping) van 6 of 7 dagen, eene gemakkelijke ontlasting; wordt deze schil verbrand tot kolen, zoo worden deze tot het bereiden van tondel (*kawoel*) gebezigd. Het zeer weeke, witte en sterk riekende vleesch om de pitten wordt gegeten en voor eene der lekkerste vruchten gehouden, indien men slechts de lucht kan verdragen; vele personen echter gevoelen dikwijls een hevig oprispen na het eten daarvan, hetgeen de vrucht minder bemind maakt. Zij zal ook een Aphrodisiacum zijn.

300. **Dollok** (*Trichosperma javanicum* Bl.). De bast wordt zonder verdere bereiding, gedraaid, als een grof touw gebruikt.

301. **Drowak** of **Harenoh** (*Grewia oppositifolia* Hmlt.). Het hout is taai en wordt daarom tot stelen van werktuigen gebruikt; het wordt ook fijn gespleten en tot invatting (*sokkosokko*) van fijn vlechtwerk, als manden (*kapek*, krandjangs) enz. aangewend.

E.

302. **Emmes** (*Luffa acutangula* Ser.). De vruchten worden geschild, dan in stukken gesneden, met zout in water afgekookt en tot groente (*sajor manies*) toebereid.

303. **Erang** of **Handiwoeng** (*Oncosperma filamentosum* Bl.?). De jonge nog onontwikkelde bladen (*poetjoek* of *atie*) worden raauw of ligt afgekookt bij de rijst gegeten; de oude bladen worden wel eens tot het dekken van huizen gebezigd.

3. **Eurie.** Zie *Alangalang.*

304. **— gedeh.** Zie *Glaga.*

G.

305. **Gadok** (*Bischoffia javanica* Bl.). Het hout is sterk, fijn van aderen en donker van kleur, wordt van de witte mieren niet aangetast en tot huisbouw aangewend. De vruchten worden om hare te sterke zuurte niet gegeten.

306. **Gajang** of **Gatel** (*Inocarpus edulis* L.). Deze boom wordt om zijnen geurigen bloesem en fraaijen groei veelvuldig aangeplant. Het vleesch der vruchten is eetbaar en de pitten leveren eene olie.

307. **Gallengum**, **Glingum** of **Gloege** (*Bixa Orellana* L.). Deze boom, welke zich door spoedigen wasdom en de gemakkelijkheid kenmerkt, waarmede men hem kan verplanten, wordt zeer algemeen tot het aanleggen van levende heiningen (*pagger ietoep* of *p. hieroep*) aangewend. Zulke heiningen zijn altijd digt begroeid en fraai groen, waarbij nog bij oude heiningen de schoone, rozenkleurige bloemen komen. De zeer op *Ramboetan* gelijkende vruchten bevatten zaden, die met een oranjekleurig, vleezig omhulsel zijn omgeven, hetwelk vroeger veelvuldig tot bereiding van de gele verfstof *Oreille* werd aangewend; doch is de bereiding hiervan nu uit gebruik geraakt.

47. **Gambier tjaal.** Zie *Aroy kamanten*.

308. **Gammat** (*Echinocaulos perfoliatus* Meisn.) De jonge spitsen der ranken en de bladen worden als zure groente gebruikt.

309. **Gandaria**, **Goenarjah** of **Tjantekkeh** (*Bouea oppositifolia* Msn.). Het hout is wel niet zeer sterk, echter taai en wordt tot het maken van akkergereedschap, timmermanswerktuig en jukken voor buffels aangewend. De vruchten worden gegeten en voor lekker gehouden.

310. **Gandasohlie** (*Hedychion* sp. div.). Deze plant wordt dikwijls in tuinen geteeld om hare geurige bloemen, die zij in eenigzins vochtigen en ligten grond, op eenigzins schaduwrijke plaatsen, bijna altijd voortbrengt.

211. **Gandoola burrum** (*Basella cardifolia* Lam.). De vruchten, welke een zeer saprijk rood vleesch inhouden, worden gestampt; er wordt een weinig water bijgemengd en dit met meel van *ketan* tot het verwen van confituren (*kwehkweh*) gebruikt.

312. Gandroeng (*Andropogon saccharatus* Rxb. (*Sorghum* Pers.)). De vruchten worden gestampt, van de zemelen (*hoeoet Sund.*) gezuiverd, in water gewasschen en zoo in stoom gekookt. Gekookt zijnde, worden zij onder bijvoeging van heet water met eenen houten lepel bewerkt (*karrie Sund.*), dan nog eens in stoom gekookt, tot dat zij gaar zijn, en eindelijk met eenen houten lepel fijn gemaakt (*akkel akkel Sund.*), gevende dit eenen lekkeren kost.

313. Ganitrie (*Elaeocarpus angustifolius* Bl.). Deze vrij aanzienlijke boom munt uit door eenen fraaijen groei; het hout is echter niet te gebruiken; de ronde violette vruchten zijn bitter, worden echter zoo sterk van de groote vledermuizen (*kalong*, *Pteropus edulis*) gezocht, dat de boomen als het ware met dezelve zijn opgevuld.

314. Garoe mienjak of **Kajoe garoe** (*Ficus procera* Rwdt.?). De schil wordt van de bergbewoners tot beschot in plaats van bamboe-vlechtwerk gebruikt (*bilikima*). De splint wordt tot bouwhout verwerkt en voor schoon gehouden. Het hout (*galeh Sund. atie Mal.*) is geheel rood, wordt in kleine stukken gesneden en tegelijk met hout van *Lakka* en wortelen van *Akker tjamakka* verbrand, zijnde de rook daarvan zeer welriekend. Deze wordt aangewend tot het rooken der kleedjes, ook bij sterfgevallen tot het rooken der huizen, zoo ook door de Chinezen bij hunne offerhanden. De ronde, twee duim lange, groene vruchten worden gestampt, met asch vermengd en bij de vischvangst in de rivieren geworpen, waardoor de visschen bedwelmen, ook wel sterven en op de oppervlakte van het water komen. Ook kan men uit deze vruchten eene lampolie persen.

306. Gatel. Zie *Gajang*.

315. Gebang (*Corypha Gebanga* Bl.). Deze boom heeft eenen dikken, van 60-70 voeten hoogen, bij het aankloppen hol klinkenden stam, en bestaat uit eenen buitenwand van zeer vast hout en een met vele vezelen doortrokken merg. De eerste (*rajoeng*) in horizontale stukken gesneden, dan uitgehold en op de eene zijde met een geiten-vel overtrokken, dient als *Bedoek* in de *Massiegit*, om, daarop slaande, den tijd van 't gebed aan te kondigen; in de lengte gespleten, wordt dezelve voor huisgereedschap, dat niet aan den invloed des regens of der zonnestralen is bloodgesteld, gebruikt. Het merg wordt in stukken van 1 voet lengte, 9 duim breedte

en 1 duim dikte gesneden, goed gedroogd en tot gebruik bewaard; het wordt dan in water geweekt, gestampt en de pap door eene fijne zeef geslagen, waardoor eene vuilroodachtige sago ontstaat, welke bij misgewas van rijst de inlanders voor hongersnood bewaart; dezelve is zeer ligt te verteren, zoodat zelfs, bij buikziekte, menschen daarvan kunnen eten. Om sago te maken, moet men echter eenen boom uitzoeken, die niet ver meer van zijnen bloeitijd is; gevende de te jonge of reeds bloeijende en uitgebloeide boomen geen sago. De jonge nog onontwikkelde bladen (*hoemoet*) worden afgekookt en zijn aangenaam om bij de rijst te eten. De jonge ontwikkelde bladen worden gebruikt, om *Dokdoks* (om visch te halen) en *Tambaijan rameh* daaruit te maken; ook bindt men de pas gesnedene rijst (*paddi Mal. Parreh Sund.*) daarmede en maakt er een grof garen van, hetwelk tot vervaardigen van kleedjes wordt verwerkt; ook duitenzakken worden daarvan gemaakt. De oude volwassene bladen worden (*atap*) tot het dekken der huizen aangewend; men maakt er ook zeilen van of gebruikt ze in hun geheel, om de gevels der huizen te sluiten (*abig abig goepoek*), hetwelk aan dezelve een fraai aanzien geeft. De rippen der bladen (*njereh*) zijn goed, om bezems daaruit te maken, ook voor kleine mandjes (*boeboe*) voor de vischvangst. De jonge vruchten worden gestampt en als bedwelmingsmiddel der visschen in de rivieren gedaan; half rijpe vruchten, welke nog niet hard en wit van binnen zijn, zijn aangenaam, om ze raauw te eten en ook om eenen verkoelenden drank (*roetjak*) daarvan te maken. Van de rijpe vruchten maken de priesters rozenkransen (*taspeh*); ook knoopjes enz. worden er van gesneden, die met het oud worden ook eene donkere kleur aannemen en eindelijk zwart worden. De wilde varkens en de neushorenvogel (*manoek tjoelan*) zijn bijzondere liefhebbers dezer vruchten en de eerstgenoemden ook van het merg, zoodat ze dikwijls omgevallene boomstammen geheel uithollen.

316. **Gedang**, **Papaya** of **Kastella** (*Carica Papaya* L.) (De mannelijke boom heet *Gedang gantoeng;* de Javasche naam voor deze vruchtboom is: *Kades* en wel voor de vrouwelijke *K. gamblok* en voor de mannelijke *K. gantoeng.*). De stam en bladen, ook de onrijpe vruchten worden aan paarden gevoerd, zullende deze daardoor voor verstopping worden bewaard; de wortelen worden geweekt en dit water gelijk ook de sappen des stams gedronken

bij graveel (*sakkiet kerkessum*) en andere ongemakken in het wateren. Worden de bladen met de pit der klappernoten te zamen geperst, zoo wordt de olie groenachtig en sterker (*lebeh kuat!*). De vruchten onrijp zijnde, worden veelvuldig tot confituren aangewend, rijp daarentegen raauw gegeten. De pitjes hebben eenen scherpen, op sterrekers gelijkenden smaak.

317. **Geger takkoh, Jejer takkoh** of **Toenteen sayeeng** (*Rubiacea?*). Het hout is sterk, echter moeijelijk te splijten (*soessabla*) en wordt daarom slechts voor stijlen aangewend.

318. **Gelam, Glam** of **Kimaanjal** (*Gordonia* sp. nov.?). Het hout is sterk en grof van aderen, wordt echter van de witte mieren enz. niet aangetast; men gebruikt het voor bouwhout.

319. **Gellang, Kellang** of **Ramek gellang** (*Portulaca oleracea* L. cum varr.). De bladen en jonge takken worden als eene zuurachtige groente gebruikt en wel hoofdzakelijk in plaats van zuring.

320. **Gertok pandok.** Zie *Manggong*.

321. **Ginggiang** (*Leea* sp. div.). De bladen en jonge takjes worden fijn gewreven, met asch vermengd en deze sap op wonden, die reeds vol wormen zijn, gedaan, waarop die dadelijk verdwijnen, en de wonden een versch aanzien bekomen. Zie ook (798) *Soelangkar*.

322. **Ginjeh** (*Cannabis sativa* L. *β indica* Bl.). De hennep staat hier in minder aanzien dan in Europa, aangezien er reeds zoo vele planten zijn, die met minder moeite goed en sterk touwwerk leveren. Zelden wordt hij dus aangeplant.

304. **Glaga** of **Earie gedeh** (*Saccharum spontaneum* L.). Deze, geheele streken overtrekkende grassoort, de verblijfplaats van herten, reeën en tijgers, wordt betrekkelijk weinig tot nut aangewend; de bladen worden wel eens tot het dekken der huizen gebruikt, doch moeten zij bij de Kireybladen achterstaan; meestal verbrant men de glagavelden, om daardoor de tijgers van de nabijheid der kampongs af te houden; dit moet in twee op elkander volgende keeren geschieden, wordende door het eerste branden de grovere deelen niet mede verbrand. Men zoude echter veel partij daarvan kunnen trekken door het opzamelen der asch, welke stellig eene groote hoeveelheid pottasch zal bevatten.

318. **Glam.** Zie *Gelam*.

307. **Glingum.** Zie *Galiengum.*

307. **Gloego.** Zie *Galiengum.*

35. **Goengsieng** of **Aroy goengseng** (*Papilionaceae*, *Phaseoleae*, *Mucuna?*). De sappen dezer slingerplant worden tegen de wormen gedronken; een theekopje vol wordt toereikende gehouden, om dezelve door stoelgang te ontlasten.

323. **Goemagoema.** Zie *Kajoe djarang.*

309. **Goenarja.** Zie *Gandaria.*

324. **Goenda** (*Sphenoclea Pongatium* DC.). De geheele plant, in stoom gekookt, is aangenaam om bij de rijst te eten.

325. **Goetiel.** Zie *Kiempol.*

219. **Gumpel**, **Djabon**, **Hanjah** of **Tjangkoedoelalakki** (*Nauclea grandifolia* DC.). De splint hiervan kan weinig gebruikt worden, omdat de witte mieren, *boeboek*, enz. dezelve zeer spoedig opeten; het hout zelf (*galeh Sund.*, *ati Mal.*) is rood en harder, en dient wel eens voor bouwhout, niettegenstaande ook dit van de bovengenoemde vijanden wordt aangetast.

326. **Guntallan** (*Boehmeria pilosiuscula* HSSKL. *Urtica* BL.). De bast wordt, na van de buitenschil bevrijd te zijn, van het hout losgemaakt, dan gedroogd en tot touw gedraaid.

H.

79. **Hahanjieran.** Zie *Aroy kitjaang.*

327. **Hahapaan** of **Kakapassang** (*Flemingia strobilifera* AIT.). De bladen worden met venkel (*ades*) en bladen van (115) *Plassarie* vermengd en fijn gewreven; van deze pap nemen kinderen, die vele wormen hebben, iets in, en het overige wordt op den buik ingewreven.

328. **Hamberang** of **Sughang** (alle soorten) (*Ficus* sp. div. fol. lobat.). De bast, na van de buitenschil bevrijd te zijn, wordt van de takken losgemaakt en tot het binden van rijst (*sierat paddie*) gebruikt.

329. —**boddas**, **H. mienjak** of **Sughang** (*Ficus elegans* HSSKL.). De melksap van dezen, groote van beneden witte bladen hebbenden boom wordt bij bloedwateren gedronken. De paarden zijn fel op de bladen, welke op plaatsen, waar gebrek aan gras is, hun als eenig voedsel dienen; zij zullen zelfs door de paar-

den voor het gras getrokken worden; dezelve werken te gelijk buikzuiverend.

329. **Hamberang mienjak.** Zie *Hamberang boddas.*

330. **Hambiroeng** (*Vernonia javanica* DC.). Het hout wordt voor huisbouw aangewend, niettegenstaande het van de witte mieren enz. ligt wordt aangetast.

6. **Hampelas.** Zie *Ampelas.*

331. **Hamproe badak** (*Tabernaemontana sphaerocarpa* BL.). De fraaije, oranjekleurige vruchten, welke, zoo als ook de geheele boom, eene zeer kleverige melksap bevatten, worden voor vergiftig gehouden.

332. —**bogo** (*Cephaëlis stipulacea* DC.). De bladen worden gewreven (*giling Mal.*, *rioes Sund.*) en op de plaats gedaan waar eene kleine schurft kringvormige vormen beschrijft (*sakkiet balas Sund.*).

333. **Handaroegsa** (*Gendarussa vulgaris* NEES cum varr.). De bladen worden fijn gesneden (*ieries*) en met plassarie-bladen vermengd, dan fijn gewreven, en deze pap op de lendenen ingesmeerd bij pijnen derzelven (zie 766); de geheele plant kan zeer goed tot het planten van heiningen gebruikt worden.

334. **Handeong** of **Kloray** (*Commersonia javensis* G.DON.). De groene buitenschil laat zich van den bast ligt aftrekken, en deze laatste wordt dan voor touwwerk gebruikt.

303. **Handiwoeng.** Zie *Erang.*

335. **Handjeulieh** of **Hanjehreh** (*Coix Lacryma* L.). De blaauwe, steenachtige vruchten dezer grassoort worden op reiën geplaatst en tot rozenkransen (*taspeh*) en guirlanden bij inlandsche feesten enz. gebruikt.

336. **Handullum boddas** en **burrum** (*Praptophyllum hortense* NEES var. *α. album* HSSKL. et *γ. rubrum* HSSKL.). Deze heester wordt om de bonte kleur zijner bladen dikwijls in de nabijheid van woonplaatsen aangeplant; de eerste kenmerkt zich door goudgele, de andere door bloedroode bladen. De plant groeit zeer gemakkelijk en bevindt zich daarom ook dikwijls in levende heiningen.

337. **Hanggassang gedeh** (*Amomum maximum* RXB. et *A. dealbatum* RXB.). De stekelige vruchten bevatten kleine, vleezige pitten, welke zoet en aangenaam om te eten zijn. De jonge bladen worden gekookt en bij de rijst gegeten.

338. **Hanggassang lumboet** (*Elettaria Cardamomum* WHITE.). De zaden dezer digt bij den grond bloeijende en vruchtdragende plant worden om hunne aromatische geur veelvuldig gekaauwd, om eenen aangenaam riekenden adem te bekomen.

219. **Hanjah.** Zie *Gumpol.*

339. **Hanjahroh burrum** (. . . . . . . ?). De bladen worden van de buffels met graagte gegeten.

340. **Hanjawaar** (*Pinanga Ngenga* BL. *β Hanjawar* BL.). De jonge nog onontwikkelde bladen worden raauw of gebraden of ook afgekookt bij de rijst gegeten.

9. **Hanjoewang burrum.** Zie *Andong burrum.*

341. — **kassintoe** (*Sanseviera latifolia* BL. et sp. div.). De jonge bladen worden of in water of in stoom gekookt of slechts over het vuur geroost en als toespijze bij de rijst gegeten, hebbende eenen zoetachtigen smaak; men eet dezelve hoofdzakelijk bij indigestie of gebrek aan eetlust (*tra enak proet*, *atau tra enak makan*), of bij aanhoudend braken (*sakkiet atie*, *moenta moenta sadja*); en zal daarbij een gevoel van verkoeling hebben. De stam hiervan wordt aan kleine kinderen, die door zwakheid der leden (*sakkiet lemas badang*) niet gaan kunnen, tot wandelstok gegeven en daarbij een sprookje gepreveld; zullende de kinderen dan spoedig weder tot krachten komen.

342. **Hantap** (bijna alle soorten) (*Sterculia* et *Southwellia*). Het hout is niet sterk en wordt spoedig door witte mieren enz. aangetast; het wordt daarom zelden tot huisbouw gebruikt. De pitten zijn eetbaar, echter wrang.

343. **Hantap.** Zie *Salim gedeh.*

344. **Haoean** (alle soorten) *Elaeocarpus* sp. div.). Het hout is hoewel hard, echter niet duurzaam en staat gelijk aan dat van (342) *Hantap;* de vruchten worden om hun vleesch gezocht, hoewel hetzelve niet bijzonder lekker en wrang is.

345. **Haraghag** (*Pandanus laevis* RMPH.). De bladen worden tot verpakking van suiker gebruikt.

346. **Harendong** (*Melastoma* sp. div.). De afgeschrapte wortel wordt in water geweekt en dit water den kinderen tegen de wormen te drinken gegeven; de bast daarvan laat men 2-3 dagen weeken, wrijft denzelven dan fijn en doet deze pap op den buik.

301. **Harenoh.** Zie *Drowak.*

347. **Hareueus** of **Harreueus** (*Rubus* sp. div.). De sappen der ranken dienen, om er de oogen van kindertjes van drie dagen mede te wasschen, zullende dezelve daardoor in de toekomst veel scherper zien (*talaloh tadjim*). De vruchten zijn eetbaar, wat zoet en verkoelend.

348. **Harlaug** (*Begonia* sp. div.). De geheele plant wordt afgekookt en daarmede het hoofd gewasschen, om het hoofdhaar fraaijer te maken en het ongedierte te dooden.

349. **Harieugieu** (*Cassia* sp. div.). Het hout is zeer taai, echter gering van omvang, en wordt daarom tot stelen van werktuigen enz. gebruikt.

350. **Harras**, **Kajoe arak**, **Bass** of **Laban** (*Vitex pubescens* VHL.). De takken en ook de bast worden in stukken gesneden en afgekookt; het water wordt geel en bij lendenpijn (*nisi tjangkeng*) gedronken, of indien iemand niet sterk te voet is (*tra kwat kakki*). De schil en bast hiervan worden ook gestampt onder bijvoeging van zeer jonge klappernoten, bast van Manga, schil der Pinangpalmnoot (*tawas*), aluin, koperrood (*troessi*) en wat *koenjiet*; dit alles wordt te zamen gestampt en gekookt; het water op de groen te verwen voorwerpen, als garen, kleedjes enz. gegoten, nadat dezelve reeds te voren blaauw geverwd waren; eene keer opgieten, maakt dezelve ligt groen, twee keeren reeds donkerder enz.

351. **Harrassas leutiek**, **H. lumboet** of **Pandan sereugseug** (*Pandanus humilis* RMPH.). Van de bladen wordt eene soort van grove inlandsche hoeden (*toetong*) en matten (*kadjang*) gemaakt; ook worden dezelve tot verpakking van inlandsche suiker gebruikt.

351*. — **tjaal** (*Pandanophyllum palustre* HSSKL.). De bladen hebben gelijke nuttigheid als die van de voorgaande.

347. **Harreueus**. Zie *Hareueus*.

352. **Harruga** (*Bidens* sp. div.). De jonge plant als ook de jonge bladen worden bij kies- en tandpijn gekaauwd; de jonge spitsen der takken en bladen worden over vuur gehouden en warm zijnde op bloedzweren (*biesoel*) gelegd, waarna dezelve zich spoedig openen en genezen.

42 en 128. **Hasseum**. Zie *Assam*.

353. **Hatta beeas** of **H. leutiek** (*Lygodium microphyllum* R. BR.). De bladen worden fijn gewreven en op wonden, door de visch (*ikan leles*) veroorzaakt, gelegd; zij worden verder tot een bijgeloovig doel

gebruikt: wil iemand voor de eerste keer rijst (*paddie Mal. parreh Sund.*) uit het magazijn (*loemboeng*) halen, zoo neemt hij eenige bladen hiervan tegelijk met eenige bladen van (871) *Tjarieang*, en maakt deze aan het beschot des magazijns vast; heeft hij nu de eerste rijst gestampt, zoo brengt hij deze (*bras Mal. bieas* of *beeas Sund.*) naar de rivier, om dezelve te wasschen. Het daardoor wit wordende water wordt opgevangen en bij bladen van deze plant gevoegd en daarmede alle keukengereedschappen, die tot het rijstkoken behooren, bestreken als: *koekoesan*, *tambat brus*, enz., ook wordt eene band van de ranken dezer plant om deze gereedschappen gelegd (*kongkorang seperti*) gelijk als eenen halsketting.

354. **— gedeh** (*Lygodium circinatum* Sw.). De dunne, rankende stam van dit klimmende varenkruid wordt als touwwerk gebruikt. De gewrevene bladen staan gelijk aan die van de voorgaande.

353. **— leutiek.** Zie *Hatta beeas.*

355. **Heas** (*Jambosae* sp. Nor. A. B. V. 78.). De vruchten worden raauw gegeten en zijn iets zuurachtig.

356. **Hermang, Bemmang** of **Marong** (*Cratoxylon Hornschuchii* Bl.). Het hout wordt tot kolenbranden gebruikt; de kolen zijn bijzonder goed.

357. **Hioer** (. . . . . . . ?). Het hout heeft een bijgeloovig nut; men maakt er namelijk de ladder van kippenhokken van, zullende de kippen daardoor vetter worden en zich zeer vermeerderen.

358. **Hiroeng** (*Agathisanthes javanica* Bl.). Het hout is sterk en wordt tot huishouw en planken gebruikt. De vruchten zijn eetbaar doch zuur en niet lekker.

359. **Hoei badak** of **Oebie badak** (*Dioscorea spiculata* Bl.). De wortelen, in water of in stoom gekookt, hebben eenen lekkeren, op die van *Tallus* gelijkenden smaak.

360. **— dangder** of **H. dangdur** (*Manihot utilissima* Pohl.). De wortelen worden voor eene aangename spijze gehouden, zoowel raauw als in asch gebraden, of ook afgekookt; waarbij de inlanders het bijgeloof hebben, dat de wortel vergiftig wordt, indien hij bij het planten verkeerd in de aarde is gestoken (*di tanan balik*). Bij het eten dier wortelen moet men voorzigtig zijn, en de zich daarin bevindende draden niet mede eten, daar deze buikpijn en braken veroorzaken. De bladen worden fijn gesneden en met een weinig

van eene onrijpe vrucht van den suikerpalm (*boea moeta areng*) vermengd en dit te zamen gestampt en weder met zemelen (*dedak Mal, hoeoet Sund.*) vermengd; hiermede worden paarden gevoerd, die aan wormen lijden, waarop zij sterker ontlasting krijgen, en de wormen gedood en uitgeworpen worden.

361. **Hoeï gadoeng** (*Dioscorea hirsuta* Bl.). De wortel wordt geschild, met houtasch vermengd, dan in aarde gelegd en met bladen bedekt. Na twee dagen worden zij er uitgenomen, twee dagen lang in water geweekt, en eindelijk tot (*boboer*) pap gekookt en met suiker vermengd, hetwelk lekker zal zijn om te eten.

362. — **kawaijoeng** of **H. troboeng** (*Dioscorea aculeata* L.). De wortelen worden zoowel in asch gebraden als ook afgekookt veelvuldig gegeten.

363. — **lielien** of **H. poetoen** (*Dioscorea alata* L.). De wortelen, na geschild te zijn, worden in stoom of water gekookt en gegeten.

364. — **oepas** (*Dioscorea bulbifera* L.). De wortelen veroorzaken, indien zij gegeten worden, duizeligheid en braken.

363. — **poetoen.** Zie *Hoeï lielien.*

365. — **sawoet** (*Dioscorea pentaphylla* L.). De wortelen in asch gebraden of in stoom of water gekookt, zijn lekker om te eten, doch er zijn vele vezelen in.

366. — **sawoet djahe** (*Dioscorea triphylla* L.). De wortelen zijn grooter, echter in geringer getal voorhanden dan die van de voorgaande, met welke zij overigens overeenkomen.

367. — **tjekker** (*Dioscorea* sp.?). De wortelen staan gelijk aan die van de twee voorgaanden.

368. — **tjoeroek** (*Dioscorea filiformis* Bl.). De wortelen worden gebraden of afgekookt en voor aangenamer en lekkerder dan die der overigen gehouden, bijzonder dan die van (365) *Hoei sawoet;* zij zijn twee voet lang.

369. — **toetoeng** (*Dioscorea pubera* Bl.). De wortelen, welke geel en nog grooter zijn dan die van (368) *Hoei tjoeroek*, zijn minder lekker dan deze en hebben eene eigenaardige lucht.

362. — **troboeng.** Zie *Hoei kawaijoeng.*

370. **Hoëh (Hoe) baloekboek** (*Calamus* sp.?). De spitsen der dunne, kruipende stammen worden in asch gebraden (waardoor haar de bitterheid wordt benomen) en dan gegeten. De ranken zelve zijn als touw niet sterk.

371. **Hoëh boeloe, H. karokrok** of **H. krokkot** (*Calamus* sp.?). De stam of beter de ranken van dezen rotting, worden tot touwwerk gebruikt, hoewel zeldzaam, daar zij niet sterk zijn, niettegenstaande zij eene dikte van eenige duimen hebben.

372. — **gelang** (*Calamus* sp.?). De spitsen der stammen worden in asch gebraden en gegeten; de stam is niet sterk en voor touwwerk niet te gebruiken.

373. — **kamoerang** (*Calamus* sp.?). De spitsen der kruipende stammen worden als toespijs bij de rijst gegeten; zij zijn echter kleiner dan die der overige soorten.

371. — **karokrok**. Zie *Hoëh boeloe*.

374. — **kassoer** of **H. suttie** (*Calamus ornatus* Bl.). De wortelen worden geklopt en in water geweekt; dit water wordt dan door kraamvrouwen gedronken, waarna de pijnen spoedig verdwijnen; de stam, hoewel lang en dik, is niet sterk en wordt daarom niet gebruikt voor touwwerk. De vruchten zijn rond en wat zuur, echter aangenaam om te eten en verkoelend; beter evenwel zijn zij om er *Roedjak kassoer* van te maken. *Hoëh suttie* is de naam van den stam en *Hoëh kassoer* die van de vrucht.

375. — **kidang** (*Calamus* sp.?). De stam kenmerkt zich door lengte, sterkte en elasticiteit, wordt daarom ook voor touwwerk en zweepen gebruikt, hoewel deze laatste minder goed zijn dan die van (385) *Hoëh segeh*.

376. — **korrot** (*Calamus viminalis* Wld.). De rankende stam, welke overal wortels schiet, en daarbij niet regt maar onder hoeken voortkruipt, is sterk; daar echter regte stukken zeldzaam langer zijn dan 12-16 voet, zoo worden deze slechts tot touwwerk bij huisbouw aangewend. Ook voor zweepen worden zij gebruikt, staan echter daarin achter die van de voorgaande. De vruchten zijn eetbaar, echter eenigzins wrang.

371. — **krokkot**. Zie *Hoëh boeloe*.

377. — **llellen** (*Calamus* sp.?). De stam is bijzonder sterk en staat daarin gelijk aan de volgende. Hij wordt als touwwerk bij elke gelegenheid gebruikt.

378. — **lulus** (*Calamus asperrimus* Bl.). De stam wordt voor de sterkste van alle rottang gehouden en staat in gebruik gelijk aan de voorgaande.

379. — **omas** (*Calamus equestris* Wld.). De stam is zeer

dun, echter sterk en wordt voor touwwerk en vlechtwerk aangewend.

380. **Hoëh paisan** (*Calamus* .... ?). De stam is niet lang doch regt, daarom wordt hij slechts bij huisbouw voor touwwerk gebruikt.

381. — **pella** (*Calamus rudentum* LOUR.). De stam geeft geen sterk touwwerk; de spitsen (*hoemboet*) worden raauw of in stoom gekookt gegeten, hoewel zij eenigzins wrang zijn; men gebruikt ze als toespijze bij de rijst.

382. — **perlas** (*Ceratolobus glaucescens* BL.). De stam wordt voor zweepen gebruikt en staat overigens gelijk aan de ranken van (121) *Aroy tjaliengtjieng*.

383. — **sampang** (*Calamus rhomboideus* BL.). De stam dient voor zwaar touwwerk, tot dragers van bruggen, van gierbruggen enz., hij kenmerkt zich door sterkte, zoodat zelfs tijgervallen hiermede gebonden worden, of er strengen van vervaardigd worden, die niet kunnen breken.

384. — **seël** of **H. sellang** (*Daemonorheps melanochaetes* BL.). De zeer dunne en lange stam wordt als sterk touwwerk gebruikt; de spitsen als toespijze bij de rijst genuttigd en de oude bladen tot het dekken (*atap*) der huizen aangewend.

385. — **segeh** (*Calamus* sp.?). De stam levert een lang, dun en sterk touw, hoofdzakelijk echter wordt dezelve voor zweepen gebruikt, die beter zullen zijn dan die van andere rottangsoorten.

384. — **sellang**. Zie *Hoëh seël*.

374. — **suttle**. Zie *Hoëh kassoer*.

386. — **tertas** of **H. trattas** (*Calamus oblongus* RWDT.). De stam, hoewel minder sterk, wordt wel eens voor touwwerk gebruikt. De spitsen zijn eene lekkere toespijze bij de rijst.

386. — **trattas**. Zie *Hoeh tertas*.

387. — **walat** (*Calamus* sp.?). De zeer dunne en lange stam van dezen rotting kenmerkt zich door regelmaat, duurzaamheid en glinsterende oppervlakte; hij dient daarom tot het bereiden van de zoo zeer gezochte rottangmatten (*lampit*). Het zoeken daarvan is met eenige moeite en bijgeloof verbonden, als vooronderstellende de zoeker op eenen tijd en op eene zekere plaats geen van dezen rotting te kunnen vinden, waar eenige dagen later een ander zoeker eene menigte zou aantreffen. Om deze reden wordt dan ook bij het zoe-

ken meestal wijrook (*menjan*) gebrand en gebeden gedaan voor eenen gelukkigen uitslag hunner opsporingen. Na met eenige moeite verzameld te zijn, wordt deze rotting bij dag in de zon en bij nacht in den rook opgehangen en zorgvuldig voor regen bewaard; elke rotting wordt dan in vieren gespleten, deze stukken fijn en effen gemaakt (*raoet*) en met kleine gaatjes zóó doorstoken, dat, zoodra door dezelve een touwtje van *Turrup* is gedaan, de rottingstukken digt naast elkander, de glinsterende oppervlakte naar boven toe, komen te leggen; deze worden door eenen rand van nog dunner gesneden rotting van dezelfde soort verbonden.

388. **Hoenie** of **Hunie** (*Antidesma Bunias* L.). De zeer lekkere en iets zure vruchten van dezen niet bijzonder grooten boom, staan zeer in waarde, en worden met zorgvuldigheid geplukt en duur verkocht. Men ziet tot dat einde zulk eenen boom dikwijls geheel met bamboessteigers omgeven, om het plukken der in menigte aanwezige vruchten gemakkelijk te maken.

389. **Hoenjoer boeoet** (*Kadsura scandens* Bl.). De sappen worden bij moeijelijkheid in het wateren gedronken, zoo ook bij buikpijn en buikloop. De vruchten, hoewel eenigzins zuur, zijn eetbaar.

390. **Hoeroe** (*Laurineae pleraeque*). Bijna alle soorten der Laurierboomen leveren een fraai wit en ligt te bewerken bouwhout, hetwelk veelvuldig tot planken gezaagd wordt; het is echter niet duurzaam.

391. — **dapoeng**. Zie *Kisikkop*.

392. — **gadieng** of **H. tangkallak** (*Tetranthera Roxburghii* Nees). Het gele hout houdt zich bijzonder goed in water en is daarom tot het maken van praauwen zeer gezocht; het laat zich gemakkelijk zagen en wordt ook wel voor bouwhout aangewend.

393. — **hieries** (*Tetranthera amara* Nees). Het hout is ligt en sterk en wordt minder ligt van de *Boeboek* aangetast.

394. — **kisehreh** (*Tetranthera diversifolia* Hsskl.). Het hout wordt fijn gesneden en met water gekookt en dit gelijk als thee gedronken; het komt veel overeen met het afkooksel van *Kajoe manies*.

395. — **mentek** (*Polyadenia pauciflora* Nees). Het hout staat gelijk aan dat van het voorgaande.

392. — **tangkallak**. Zie *Hoeroe gadieng*.

396. **Hoeroe tangkallak** (*Knema laurinum* BL.). De vruchten zijn eetbaar.

557. **— kapoeng.** Zie *Kikeppes.*

397. **Honjeh bener** (*Elettaria speciosa* BL.). De jonge en oude bladen worden gekookt en leveren eene aangenaame, zure groente bij de rijst (zie ook 680).

398. **— burrum** of **H. lakka** (*Elettaria pallida* BL.). De bladen zijn gelijk aan die van (397) *H. bener;* de vruchten zijn wat zoeter dan die van (399) *H. leuwung.*

398. **— lakka.** Zie *Honjeh burrum.*

399. **— leuwung** (*Elettaria hemisphaerica* BL.). De bladen zijn gelijk aan die van (397) *H. bener,* de vruchten zijn lekker en aangenaam om te eten.

388. **Hunie.** Zie *Hoenie.*

400. **Hunjiet lumboet** (. . . . . ?). De schil wordt met die van *Tjangkoedoe* te zamen tot roodverwen van garen en kleedjes gebruikt. De bast alleen gestampt, dient gelijk als zeep tot het wasschen des ligchaams.

I.

269. **Ilus leutiek.** Zie *Djikoer bener.*

401. **Ima sierum, Tangkoerak** of **Proetak** (*Myrmecodia* JCK. et *Hydrophytum* JCK.). De knolachtige stam wordt in stukken gesneden, gestampt en bij hevige hoofdpijn daarmede het voorhoofd ingesmeerd.

402. **Ipies koeliet** (*Jambosa lineata* DC.). Deze heester dient wel eens bij het planten van levende heiningen. De vruchten zijn lekker om te eten, zoet, daarbij echter wat wrang.

402*. **Iwoel** (*Pinanga* sp.?). Het hout wordt voor kleine huisgereedschappen, welke b. v. tot het garen-maken behooren, gebruikt; de jonge spitsen en vruchten hebben, na gegeten te zijn, eene bedwelmende kracht.

J.

403. **Jarlengo** (*Acorus terrestris* RMPH.). De wortelen en bladen worden gestampt, met water vermengd en op de zieke plaatsen ingesmeerd, tegen hoofdpijn en hitte van andere deelen des ligchaams.

404. **Jassa.** Zie *Sassa.*

243. **Jattie.** Zie *Djattie.*

249 enz. **Jeroek.** Zie *Djeroek.*

405. **Jottang** (*Spilanthes Pseudo-acmella* et *Sp. oleracea* L. *β. fusca* DC.). De bladen en bloemen worden fijn gewreven en in den mond genomen bij tand- en kiespijn (*sakkiet giegie polar makkan di dalam*, *lain radjoen*, *kalloh kloear dara!*).

K.

406. **Kadaka djoean** (*Smithia sensitiva* AIT.). De geheele plant wordt gekookt en na koud geworden te zijn, gegeten bij ongemak in het wateren en graveel (*kerkessun*).

407. **Kadjar-kadjar** of **Kareoh** (*Colocasia macrorhiza* SCHTT. et *pubera* HSSKL.). De wortel is niet lekker maar krassend van smaak; de sappen uit de bladen worden tegen den hoest aanbevolen.

234. **Kadjoe.** Zie *Djamboe mehdeh.*

299. **Kadoe.** Zie *Doeren.*

408. **Kadoerenan.** Zie *Kikadoe.*

409. **Kadomaas** of **Kajoe poerieng** (*Codiaeum variegatum* BL. et varr.). Heeft men magere buffels, zoo neemt men er jonge takjes van, omtrent drie duimen lang en zooveel als men tusschen duim en voorvinger kan vatten, stampt dit onder bijvoeging van zout, doet er wat water bij en geeft dit aan de buffels te drinken, waarop zij spoedig vet worden.

410. **— aroy** (. . . . . . . ?). De fijn gewrevene bladen worden tegen scheurbuik in het tandvleesch ingewreven.

411. **Kadongdong** of **K. tjina** (*Panax fruticosum* L. et *P. obtusum* BL.). Deze kleine heester wordt veelvuldig tot heiningen aangeplant; ook worden de jonge bladen raauw gegeten; zij hebben eenen zuurachtigen smaak.

412. **Kadongdong** (*Poupartia dulcis* BL.). De vruchten van dezen boom zijn lekker om te eten en om (*roedjak*) eenen verkoelenden drank daarvan te maken; zij zijn zoet met weinig zuurte.

411. **— tjina.** Zie *Kadongdong.*

413. **Kahitoetan** (alle soorten) (*Mephitidia* et *Saprosma*). De onaangenaam riekende bladen worden fijn gewreven en ingenomen bij opzetting des buiks door winden (*proet bengkak*, *kloear angien*),

ook vrouwen, die pas gekraamd hebben, drinken dit om spoedig hersteld te worden; aan kinderen, die van wormen zijn geplaagd, worden dezelve ook gegeven.

350. **Kajoe arak.** Zie *Harrass.*

414. — **babi.** Zie *Kibanen.*

323. — **djaran** of **Koeda-koeda** ook **Kitjangkoeran** (*Spodias Wirtgenii* HSSKL.). Deze boom groeit zeer gemakkelijk, ja men kan eenen boom aan den wortel afkappen en weder planten; even zoo ligt groeijen ook oude takken, en hij is daarom bijzonder goed te gebruiken, waar men spoedig eene ligte schaduw noodig heeft; ook vindt men hem wel naast groote wegen aangeplant. Het hout wordt gespleten en dient zoo tot invatting van vlechtwerk (*sokko soemboel* enz.). De bladen en jonge spitsen der takken worden raauw bij de rijst gegeten.

415. — **gaboes** of **Kigaboes** (*Alstonia scholaris* R. BR.). Het hout is zeer week en wit, en laat zich daarom zeer gemakkelijk tot planken snijden, die echter slechts voor insectenkistjes enz. kunnen worden gebruikt, waarvoor zij zeer geschikt zijn, omdat de spelden er zich ligt laten insteken, zonder weder uit te vallen; voor bouw- of meubelhout is hetzelve niet te gebruiken; men klopt dit ook wel zoo lang, tot dat hetzelve eenige veerkracht vertoont, en gebruikt het dan voor kurken.

314. — **garoe.** Zie *Garoe mienjak.*

416. — **katoelampa badak**, **Katoelampa badak** of **Katoetoenkoel badak** (*Elaeocarpus macrophyllus* BL.). Het hout is sterk, grof van aderen en wit; het wordt van de witte mieren enz. niet aangetast en tot huisbouw aangewend. De zure vruchten worden raauw gegeten.

417. — **kawoyang** (. . . . . . . ?). Het hout is grof van aderen, dient ook wel tot huisbouw, het wordt echter ligt van de witte mieren aangedaan.

418. — **manies djawa** of **Kiamies** (*Cinnamomum Kiamis* NEES et *C. iners* BL.) (*ki* = *kajoe* = hout, *amies* = *manies* = zoet). De bast, nadat de buitenschil is afgeschrapt, wordt afgekookt en dit water als thee gedronken; gedroogd wordt dezelve bewaard en als specerij aangewend (*boeboe makannan*). De bladen worden ook voor thee gebruikt; de vruchten, hoewel bitter, zijn zeer door de vogelen gezocht en kunnen ook tot kaarsen maken gebruikt worden.

419. **Kajoe manies tjina** (*Cinnamomum aromaticum* NEES.). De bast en bladen dienen tot dezelfde einden als die van de voorgaande. (Het is op te merken, dat het Europesche zoethout op Java ook onder den naam van *Kajoe manies tjina* bekend is, daar hetzelve veelvuldig van China wordt aangevoerd; ja gewoonlijk wordt onder dezen naam slechts het laatste bedoeld, daar de kaneel van Cochinchina bij den inlander nog minder bekend is.)

420. — **manies zeylon** (*Cinnamomum zeylanicum* BREYN.; kaneel). Het gebruik der bladen, van den bast en der vruchten staat gelijk aan (418) *Kajoe manies djawa.*

247. — **pantjar.** Zie *Djengkol.*

421. — **peurries** of **Toengtoeng monjet** (*Discostigma rostratum* HSSKL.). De bast wordt gelijk als *Tjangkoedoe*, *Sassa* enz. tot roodverwen gebruikt.

409. — **poerieng.** Zie *Kadomaas.*

422. — **poettie** (*Myrtus communis* L.). De bladen worden in de handen gewreven en op wonden gelegd, die reeds wormen hebben of om deze er af te houden; de olie daarvan bij rheumatieke pijnen ingewreven.

423. — **tingjang** (*Uvaria glauca* HSSKL.). Het hout is fraai wit, echter grof van aderen en sterk; het wordt voor huisbouw gebruikt, mag echter niet op vochtige plaatsen staan, daar het in water spoedig vergaat.

424. — **Kakantjiengan** (*Morinda sarmentosa* BL.). De bladen zijn een goed voedsel voor buffels en geiten.

425. **Kakapassang** of **Kileeat** (*Peddica Blumei* HSSKL.). De takken worden geschild, de bast van de schil door schrappen bevrijd en daarvan touwwerk gemaakt, hetwelk sterk en fijn is; de vruchten zijn zoet en worden gegeten.

327. **Kakapassang.** Zie. *Hahapaan.*

426. **Kakapassang** of **Waroe landak** (*Abelmoschus mutabilis* STD. cum varr.). Deze fraai bloeijende heester wordt veelvuldig in de nabijheid der huizen aangeplant.

427. — **konneng** of **Kapas oetang** (*Hibiscus callosus* BL.). Staat gelijk aan de voorgaande.

428. — **selandjar** (*Abelmoschus venustus* WLD. cum varr.). Staat gelijk aan de beide voorgaanden.

429. **Kakatjangan** (*Crotallaria* sp. plur. et *Neurocarpus retusus* HSSKL.). De buffels en geiten eten deze kleine heestertjes gaarne.

430. Kakatjangan laut (*Leguminosae*, *Phaseoleae*). De buffels eten de bladen met bijzondere graagte.

431. Kakateen djaran (*Hydroootyle splendens* Bl.). De bladen worden raauw bij de rijst gegeten.

279. Kakawatan. Zie *Djoekoet kakawatan.*

432. Kalakatrie of **Wiroe** (*Licuala* sp. div.). De bladen worden gebruikt om er tabak in te rollen, hetwelk de cigaren der inlanders zijn (zie ook (15) *Aren*). De vruchten worden door kinderen graag gegeten.

433. Kalaparie (. . . . . . . ?). Het hout, en hoofdzakelijk de takken worden bij het zout-bereiden aangewend, men verbrandt dezelve en giet er zout water over, waardoor de asch geheel met zout wordt opgevuld. De schil wordt gestampt en bij koortsen met een doek op het midden van den buik gebonden (*kawaya*).

434. Kalappa of **Klappa** (*Cocos nucifera* L.). De stam, welke echter zeer spoedig verrot en van de witte mieren enz. wordt opgevreten, wordt tot inlandsche bruggen, ook wel voor goten en waterleidingen gebruikt. Het hart (*poetjoek* of *koemoet*) wordt raauw en ook afgekookt bij de rijst gegeten; (de Europeanen maken er een lekker zuur (*atjaratjar*) van). Van de zeer jonge bladen worden kleine korfjes gemaakt en met rijst (*bras* of *biras*) gevuld en deze zoo gekookt, waardoor de rijst (nu: *nassi* of *kehdjoh*) lekkerder (*gemoek* = vet) wordt. Van de oude bladen worden de mandjes (*kissa-kissa*) gemaakt, waarin vruchten en andere voorwerpen ter markt gebragt worden; ook wordt daarvan het beschot (*bilik*) van kleine hutjes, welke maar weinige dagen gebruikt worden, als bij vischvangst enz. vervaardigd; tot het dekken van huizen (*atap*) worden zij ook aangewend, hoewel zij zeer spoedig vergaan; en eindelijk dienen zij ook voor fakkels (*obor*, *dammar*). De bast (*tapas*) tusschen bladen en stam zittende, wordt in eenige streken (*Preanger* en *Cheribon*) tot het maken van geldzakken gebruikt. De bloemschede (*tapas boengkoes kembang*, *mandjoeng*) dient voor fakkels. De bloemsteng, welke nog niet uit de schede opgeschoten is, wordt afgesneden, waarop dadelijk uit de wonde eene groote hoeveelheid van zoete sappen uitloopt, die echter minder lekker zijn dan die van (15) *Aren*. Deze sappen worden ook tot het bereiden van azijn gebruikt. De afvallende jonge vruchtjes worden gedroogd en gestampt, en de uitvloeijende sappen op eene soort

van groote schurft (*koreng besaar*, *radeh*) gedaan, welke daardoor spoedig opdroogt. Het water van de onrijpe vruchten (ook klapperwater, cocosmelk genoemd) wordt veelvuldig als een aangenaam zoete, verkoelende drank gebezigd; ook bij ongemak in de waterlozing wordt dit water gedronken na te voren op volgende wijze toebereid te zijn: men maakt eene kleine opening in de vrucht, door welke men zwarte suiker (*goela djawa*) in het water doet; dan zet men de geheele vrucht over een zacht vuur en laat het water even koken; de klapper wordt nu afgenomen en des nachts in den daauw gelegd en het water daarvan 's ochtends nuchteren gedronken. De pit met het witte, hetwelk zich binnen de vrucht aanzet, wordt raauw gegeten en heeft iets van amandelen; het wordt ook in de keuken tot onderscheidene spijzen aangewend; zoo wordt hetzelve ook op eene rasp fijn gewreven en met eene soort van rijst (*ketan*) vermengd, deze dan in stoom gekookt, waardoor de rijst geheel met olie doordrongen en aangenaam wordt om te eten. De bast der rijpe vrucht wordt, bij het vermeerderen van heesters en boomen, tot het inpakken van stekken (*tjangkok*), voor lont (*tali apie*), voetmatten (*saboet*) enz. gebruikt; het houtige gedeelte dr vrucht (*patok*) dient voor waterscheppers, drinkglazen, lepels (*sintok*). Ook wordt daarmede gespeeld gelijk als met de paascheijeren in Europa, waarbij zich die van *Kalappa tinggel* bijzonder door sterkte kenmerkt. De pit der rijpe vruchten wordt hoofdzakelijk tot olie gemaakt; vooreerst wordt zij op eene rasp fijn gewreven (*paroet* of *koekoer*), deze fijne, witte massa met water uitgewasschen, het grove weggeworpen en het fijne daarvan met het water gekookt (*kodok* of *riboes*), tot het volkomen verdampen des waters, waarbij de olie overblijft. Deze versche olie wordt tot het schoonmaken der haren gebruikt, ook met welriekende bloemen vermengd en tusschen de kleederen gedaan, om aan dezelve eene aangename geur te geven; men gebruikt dezelve ook in de keuken en eindelijk tot lampolie. Men is van meening, dat de vruchten van *Kalappa heedjoh* de meeste olie leveren. Om plantsoenen van dezen palm aan te leggen, worden de rijpe vruchten onder eenen schaduwrijken boom gebonden; men kan ze ook daaronder op de aarde leggen, echter zullen de daaruit voortkomende boomen langeren tijd noodig hebben, voor dat zij vruchten dragen. In den tijd van drie maanden komt de kiem uit; zoodra 2-3 bladen zich vertoond hebben, maakt men gaten van 2

voeten diepte, op 12-16 voeten afstands van elkander, en plant ze daarin zóó, dat de bovenste schil der vrucht 2-3 duim beneden de oppervlakte der aarde blijft. Men moet nu daarvoor zorgen, dat het onkruid weggenomen wordt, dan heeft men reeds na vier jaren vruchten te wachten.

435. **Kalappa burrum** (*Cocos nucifera* L. *β. rubescens* HSSKL.). Zie (434) *Kalappa*.

436. **—heedjoh** (*Cocos nucifera* L. *α. viridis* HSSKL.). Zie (434) *Kalappa*.

437. **—keuja** of **K. poejoe** (*Cocos nucifera* L. *γ. pumila* HSSKL.). Zie (434) *Kalappa;* het water der onrijpe vruchten is zoeter en aangenamer van smaak; de boom blijft laag.

437. **—poejoe.** Zie de voorgaande.

438. **—tinggie** (*Cocos nucifera* L. var.?). Zie (434) *Kalappa*.

439. **Kallak** of **Kananga aroy** (*Artobotrys intermedia* HSSKL.). De aangenaam riekende bloemen worden tusschen kleedjes gelegd, om aan dezelve eene aangename lucht mede te deelen.

440. **Kamalantiengan** (*Leucaena glauca* BNTH.). Het hout is slechts gering van omvang, echter hard, en wordt voor stelen van werktuigen, rijststampers (*haloe*), scheden van dolken (*sarong kris*), enz. aangewend. De jonge bladen en onrijpe vruchten worden raauw gegeten als toespijze bij de rijst, gelijkstaande aan die van *Peteh;* de rijpe pitten worden in eene ijzeren pan gebraden, fijn gestoten en bij de rijst gegeten.

441. **Kamalehr** (. . . . . . . ?). De takken, welke een groot merg hebben, worden door de kinderen tot het maken van klapbussen (*bedillan*) gebruikt; het hout is fraai wit en dient voor scheden van wapens, voor meubels en ook voor bouwhout.

442. **Kambang ayer mawar hollanda** (*Rosa centifolia* L. *vulgaris* SER.). Deze roos kan slechts in hooge streken met voordeel geteeld worden en is alsdan aangenamer dan 443.

443. **—ayer mawar pers.** (*Rosa Damascena* MLL.). De Persische roos groeit in de warme streken weelderiger en geeft meer bloemen dan de zoogenoemde Hollandsche roos, doch moet achter deze in geur staan; zij worden beide slechts om de bloemen naast de huizen geplant, en de bloemen zelve worden door de inlanders gaarne in het haar gedragen.

444. **—bangkok** (*Pachyrrhizus?*). De wortelen zijn knollig

en hebben eenen krassenden smaak; daarbij maken zij na het eten duizelig.

445. **Kambang boegang** of **Kokottokan** (*Clerodendron* sp. div.). Deze kleine heesters worden om hunne fraaije bloemen veelvuldig in tuinen aangeplant.

446. — **dedesh** (*Saraca arborescens* BRM.). Deze lage boom heeft fraaije, oranjekleurige bloemen en eene schoone kroon van donkergroene bladen, waarom hij dan ook veelvuldig in tuinen aangeplant wordt.

447. — **katja pierieng** (*Gardenia* spec. div.). Ook deze van Japan ingevoerde, lage heester wordt om de fraaije, witte, geurige en groote bloemen dikwijls aangekweekt.

448. — **koweh** (*Canavallia* DC.). De bladen worden in stoom gekookt en met rijst gegeten; de bloemen afgekookt en tot hetzelfde doel gebruikt. De onrijpe vruchten worden dwars in twee stukken gesneden en afgekookt, waardoor zij van zelfs opengaan en gelijk als ook de afgekookte rijpen zaden met rijst gegeten worden.

449. — **montega** (*Tabernaemontana coronaria* R. BR., *T. pauciflora* BL.). Ook deze lage heesters worden slechts om de schoone, witte en geurige bloemen in de tuinen geplant.

450. — **nagassari** (*Acacia Farnesiana* WLD.). Deze stekelige heester heeft fraaije, fijne blaadjes en kogelvormige, oranjekleurige, aromatische bloemenkopjes, om welke reden dezelve hoofdzakelijk wordt aangeplant; in de jonge vruchten bevindt zich echter onder de buitenste, groene schil eene lijmachtige zelfstandigheid, die wel niets anders als in plantensappen opgeloste gom zal zijn.

451. — **pagi soreh** of **K. poekoel ambat** (*Mirabilis Jalappa* L. cum varr.). Deze vaste knolplant wordt slechts om hare fraaije, tegen den avond opengaande en bij het opkomen der zon zich sluitende bloemen in de tuinen aangeplant.

452. — **patra kombala** (*Poinciana pulcherrima* L.). Deze met heerlijke bloemen versierde heester kenmerkt zich tevens door fraaije bladen en spoedigen wasdom; bij is daarbij gedoornd en levert heerlijke, levende heiningen; doch zijn dezelve meestal benedenwaarts eenigzins kaal.

451. — **poekoel ambat**. Zie *Kambang pagi soreh*.

453. **Kambang sapatoe**, **K. spatoe** of **Waroe** (*Hibiscus Rosa sinensis* L. cum varr.). De veelkleurige bloemen van dezen heester, hoofdzakelijk echter de roode, dienen dikwijls tot schoenensmeer; men wrijft slechts de schoenen daarmede af en maakt deze dan met een' borstel glimmend. Deze bloemen in de hand fijn gewreven, worden ook op zweeren en vuile wonden gedaan; ook wordt de heester menigvuldig in heiningen en ook in tuinen om zijne fraaije bloemen aangeplant.

454. — **sedap malam** of **K. soendal malam** (*Polyanthes tuberosa* L.). Deze lelieachtige plant wordt om de geurige, witte bloemen zeer dikwijls in de nabijheid der huizen geplant, en deze in de haren gedragen.

454. — **soendal malam.** Zie de voorgaande.

453. — **spatoe.** Zie *K. sapatoe.*

455. — **tandjoeng** (*Mimusops Elengi* L.). De bast van dezen boom wordt fijn gewreven en op schurftige plaatsen gelegd; het hout is grof en sterk, wordt echter spoedig van witte mieren enz. aangetast; de kleine, witte, sterrevormige bloemen kenmerken zich door eene lekkere geur en worden aan draden geregen en tot kransjes om den haarknop (*kondeh*) gelegd en ook voor halsketting gebruikt.

456. — **tellang** (*Clitoria ternatea* L. cum var.). Deze zeer spoedig groeijende en door groote, witte of blaauwe bloemen uitstekende slingerplant is bijzonder goed om er prieeltjes enz. spoedig mede te overdekken. De bloemen worden in de hand fijn gewreven en met water vermengd in de oogen gedroppeld bij ontstoken oogen, zoo zij rood van kleur zijn of met vuil-gele slijm tevens aaneen kleven.

457. — **tembaga** (*Vinca rosea* L.). Dit kleine, bijna altijd met de fraaiste bloemen bedekte heestertje, wordt daarom dikwijls aangekweekt.

458. — **tonkieng**, ook **Malatti tonking** of **Tongkieng** (*Pergularia odoratissima* SM. et *P. minor* ANDR.). Deze fijne slingerplant draagt bloemen van de aangenaamste geur; deze worden veelvuldig tegelijk met andere welriekende bloemen aangewend of tot het maken van kransen of om aan kleedingstukken eene aangename lucht te geven enz.

459. **Kamierie** of **Moentjang** (*Aleurites moluccana* WLD.). De zaden worden gedroogd, dan gestampt en in stoom gekookt;

hierop worden zij geperst; de uitloopende olie is groenachtig, voor de keuken wel niet lekker, echter niet schadelijk (?); zij wordt voor lampolie gebruikt, doch deze geeft eenen stinkenden walm.

460. **Kamoengkoes** of **Bisoh** (*Cubeba officinalis* Miq.). De vruchten, welke eenigzins langwerpig en daarbij gesteeld zijn, wordenge bruikt gelijk als (667) (*Lada Mal. Marietja Sund.*).

461. **Kamoening** (*Murraya* sp.). Het hout is zeer fijn, geel en sterk, men wendt het voor scheden (*sarong kris enz.*) en handgrepen (*landeang*) van wapenen en diergelijk fijn werk aan.

462. **Kampak**, **Kampies** of **Marra laut gedeh** (*Hernandia Sonora* L.). De vruchten worden gestampt, dan in stoom gekookt en uitgeperst; de voortvloeijende olie kan tot lampolie gebruikt worden, geeft echter eenigen walm; zoo zij bij spijzen gebruikt wordt, volgt er bedwelming.

462. **Kampies**. Zie *Kampak*.

439. **Kananga aroy**. Zie *Kallak*.

463. — **monjet** (*Anonacea?*). De bloemen rieken, hoewel niet sterk, en dienen meer voor kinderen, om daarmede te spelen.

464. — **wangie** (*Uvaria odorata* Lam.). De bijzonder sterk en op eenigen afstand aangenaam riekende, gele bloemen worden veelvuldig door het vrouwelijke geslacht aangewend, zoowel om dezelve in de haren te steken, alsook tusschen de kleederen te leggen, enz. Men ziet er dikwijls te koop ronddragen, en zij zijn dan veelal op riempjes van (731) *Pandan rampeh*-bladen gestoken.

465. **Kanarie** (*Canarium commune* L.). Deze boom wordt om zijnen fraaijen wasdom menigmaal naast de wegen geplant, en levert reeds na weinige jaren (10-15) eene schoone en schaduwrijke laan. (In Batavia schijnt men de schaduw minder noodig gehad te hebben, want daar zijn deze fraaije boomen tot hoogstammige heiningen versneden geworden!!) Het hout is grof en sterk, het wordt wel voor huisbouw aangewend, echter ook zeer spoedig van de witte mieren aangetast. De zaden vervangen hier de plaats der amandelen, tegelijk met die van (485) *Katappang*.

466. **Kandar loetoeng** of **Katileng** (. ... . ?). De zwarte, ronde vruchten bevatten eene hoeveelheid van vleezige pitten; deze worden aan een' haak geslagen, om daarmede naar den visch *tambra* te hengelen; van het vleesch ontdaan en geroost smaken dezelve gelijk amandelen.

467. **Kandoeng peutjang, Kandong peutjang** of **Kantjiel peutjang** (*Bruoea sumatrana* RXB.). Bast, bladen en vruchten kenmerken zich door eenen zeer bitteren, lang op de tong aanhoudenden smaak.

48. **Kangkoeng.** Zie *Aroy kangkoeng*.

468. **Kanjehreh** (*Briedelia?* sp.?). De jonge spitsen der takken worden van de schil bevrijd en in water gedoopt, en dan op die plaatsen van het oog gedrukt, die eene witte kleur hebben aangenomen, waardoor het zien ten naastenbij belet wordt (*maculae corneae?*), doch moet dit middel reeds in het begin der ziekte worden aangewend, anders verdwijnen de witte vlekken niet meer.

469. **— badak aroy** (*Briedelia tomentosa* BL.). De bast wordt gebruikt gelijk die van (30) *Aroy kidaloeang*.

470. **— badak gedeh** (. . . . . . . ?). Het hout is sterk, fijn en zwart, nadat men het eerst eenigen tijd in modder heeft laten liggen, en wordt tot scheden van wapens gebruikt.

467. **Kantjiel peutjang.** Zie *Kandoeng peutjang*.

470*. **Kapas gedeh** (*Gossypium vitifolium* LAM.; katoen.). De wol der pitten geeft eenen fijnen en sterken draad.

470**. **— lumboet** (*Gossypium indicum* LAM.). De plant kenmerkt zich door spoedigen wasdom en kleinheid; de pitten worden tegelijk met de rijstkorrels in bergrijstvelden in eene opening gezaaid en reeds binnen 5 maanden heeft men er den oogst van. De wol der pitten is niet zeer fijn, de daarvan gemaakte draad echter zeer sterk.

470***. **— morich** (*Gossypium micranthum* CAV.). De wol is de fijnste en daarbij levert zij eenen zeer sterken draad.

427. **— oetan.** Zie *Kakapassang konneng*.

471. **— tjindeh** (*Asclepias curassavica* L.). Deze kleine, vaste plant wordt slechts om hare fraaije goudgele bloemen aangekweekt.

472. **Kapieriet** (*Boehmeria sanguinea* HSSKL.), **Rameh** of **Ramal.** De schil wordt gebruikt om er touwwerk van te maken (*rara Sund.*), dat zeer fijn, wit en bijzonder sterk is; men gebruikt het voor vischnetten enz. (*pikkin djale* of *tjehjeht Sund.*). De wortelen worden ½-1 uur in water geweekt en dit gedronken bij bloedbraken (*moenda moenda dara*).

473. **Kapinango** (*Dysoxylum laxiflorum* BL). De bast wordt gestampt en daarmede bij het baden het geheele ligchaam gewreven

(bijzonder door de vrouwen), om eene fijne huid te bekomen; het hout is zeer fraai en fijn geaderd; bij het wrijven geeft het ook eene aangename lucht van zich, wordt echter slechts tot fijn werk gebruikt.

474. **Kapinango** of **Kiboegang** (*Dysoxylum* sp.?). De schors, langen tijd op den vochtigen grond blijvende liggen, geeft eene lucht, welke met die van excrementen overeenkomt; het hout is bijzonder sterk en fijn van aderen, kan ook in water gebruikt worden en wordt van de witte mieren niet aangetast; men gebruikt hetzelve tot huisbouw, *padatties*, *padattie*-wielen (*kipping*).

475. **Kapok** (*Gossampinus alba* Hmlt.). Het hout behoort tot de slechtste hoedanigheid, is zelfs voor brandhout niet te gebruiken; de bladen worden gelijk als zeep bij het baden der paarden, het waschen der hoofdharen, enz. aangewend; de in de vrucht vervatte wol dient tot het opvullen van matrassen en kussens; men moet echter zorg dragen de pitten er vooraf geheel uit te nemen, wijl de muizen er zeer op verlekkerd zijn; de pitten worden ook tot het bereiden van olie gebruikt; zie 519 enz.

476. **Kappol** of **Koppol** (*Amomum Cardamomum* L.). De wortelen worden gedroogd en fijn gemalen, het poeder door vrouwen ingenomen, indien zij een gevoel van koude (*rasanja tinggien*) hebben, waarop zij weder beter worden; de geheele plant wordt afgekookt, en het water er van gedronken bij algemeene slapheid in de leden (*njierie badan lemas*). De vruchten worden gegeten, om eene aangename lucht aan den adem te geven.

407. **Kareo.** Zie *Kadjar kadjar*.

477. **Karet** of **Klara karet** (*Ficus elastica* Rxb.). Het witte melksap van dezen reusachtigen boom levert de gom-elastiek, en wordt tot fakkeltjes gebruikt, ook wel om op den bedoek te slaan (*pamoboh goĕng*), ten einde den tijd van het gebed aan te kondigen; — versch wordt dezelve ook tot vogelvangst gebezigd.

478. **Karoek** of **Karok** (*Piper diffusum* Vhl.). De bladen fijn gewreven en met water vermengd, dienen als zalf tegen hoest.

479. **Karoendoeng** (*Solanum flavescens* Dun.). De vruchten worden afgekookt en met rijst gegeten.

478. **Karok.** Zie *Karoek*.

41. **Karokkot.** Zie *Aroy kariang*.

480. **Karumbie** (*Homalanthus Leschenaultianum* Jss.). De

bast wordt gestampt, en of in water geweekt of beter afgekookt en het water afgegeten, en daarmede kleedjes, garen, enz. zwart geverwd; de bladen worden over het vuur gedroogd, zonder ze te verbranden, dan fijn gewreven en in het voeder der beesten gedaan, welke door eene soort van kleine worpjes (*karmi*) aangetast zijn.

481. **Kasiemboekan** (*Eclipta* sp. omn.). De geheele plant wordt gewreven en met water op den buik gelegd bij opgezetheid van denzelven (*sakkiet moelas*).

482. **Kasingset** (*Cassia* sp.?). De bladen en onrijpe vruchten worden met stoom gekookt en bij de rijst gegeten.

50. **Kasoengka.** Zie *Aroy kasoengka.*

483. **Kasseh** (*Saccharum spontaneum* L.). De jonge uitspruitsels worden afgeschrapt, en dit afschrapsel met water vermengd in de oogen gedroppeld (*lamoek lamoek*), indien dezelve zeer rood zijn; ook worden zij gekookt en bij de rijst gegeten.

484. **Kassoengket** (*Phragmites Roxburghii* STEUD.). De spitsen en jonge spruiten worden afgekookt en bij de rijst gegeten.

316. **Kastella.** Zie *Gedang.*

485. **Katappang** (*Terminalia Catappa* L. et varr.). De vruchten worden voor amandelen gebezigd, gelijk als die van (465) *Kanarie* en (466) *Kandar loetoeng.*

486. **Kateppeng badak** ook **K. bener** of **Kimanilla** (*Cassia alata L*, *β. Rumphiana* DC.). De bladen en bloemen worden in de handen fijn gewreven en op eene soort van kleine schurft (*boedoek*), die zich door hevige jeukte kenmerkt, gedaan.

486. **— bener.** Zie de voorgaande.

487. **— lemboet.** (*Cassia obtusifolia* L. *β. humilis* COLLA). De bladen worden fijn gewreven en daarmede het geheele ligchaam van kinderen ingesmeerd, die niet slapen kunnen, maar altijd woelen.

466. **Katileng.** Zie *Kandar loetoeng.*

488. **Katjang** (de meeste soorten) (*Phaseolus*, *Dolichos*, *Lablab*, enz.). De bladen van alle soorten in stoom gekookt, zijn goed om bij de rijst te eten. De vruchten van al de overigen (met uitzondering van *K. djepoen*) worden afgekookt gegeten; de pitten van allen zijn, of in stoom of in water gekookt, aangenaam om te eten; bijzonder zijn uitmuntend *K. peutjiet hayam*, ook *K. pollong*, *K. boontjes* en *K. pandjang;* de slechtsten zijn *K. pandjang hiedung* en *K. djerami.*

489. **Katjang manilla** (*Voandzeia subterranea* Thouar.). De vruchten worden in asch gebraden en de pitten gelijk als hazelnoten gegeten.

490. — **soeoek** of **K. tana** (*Arachys hypogaea* L.). De pitten worden afgekookt en geroost als versnapering gegeten, en hoofdzakelijk voor lampolie gebruikt. — Over de zonderlinge wijze van vruchtvorming, zie mijne Aanmerkingen in Tijdschr. voor N. Ind. III. 2. bldz. 146-149.

490. — **tana.** Zie de voorgaande.

491. **Katoek** (*Sauropus* Bl.). De raauwe of afgekookte bladen en vruchten worden bij de rijst gegeten.

416. **Katoelampa badak.** Zie *Kajoe katoelampa badak.*

492. — **bener** (*Elaeocarpus* sp.?). Het hout wordt voor bouwhout gebruikt, de witte mieren zijn er echter vrienden van; de zoete, en daarbij echter eenigzins wrange vruchten worden gegeten.

493. **Katoempang**, **Kikatoempang** of **Kinjerang** (*Callicarpus* sp. div.). De bladen worden gewreven en op wonden gedaan, die sterk opgezwollen zijn; ook worden zij op deelen ingewreven, die ziek geweest en na hersteld te zijn, weder in de vroegere ziekte zijn teruggevallen. Zie ook (520) *Kibakas.*

291. — **lemah** of **Djoekoet toemboe eussle** (*Phyllanthus Niruri* Wld.). Dit onkruid wordt van buffels en geiten graag gegeten; de witte melksap wordt op versche wonden (*loekka, rahut*) gedaan; ook kan de geheele fijn gewrevene en met wat water vermengde plant op wonden gelegd worden.

416. **Katoetoengkoel badak.** Zie *Kajoe katoelampa badak.*

494. — **goenoeng** (*Badiera* spec. Hsskl.?). De jonge spitsen en bladen worden afgekookt en bij de rijst gegeten.

495. **Kauleh boddas** of **Kohleh boddas** (*Musa* sp.). De vrucht wordt bij de rijst gegeten.

496. — **burrum** of **Kohleh burrum** (*Musa coccinea* L.). De stam wordt geschrapt en de sappen bij buikpijn gedronken. Zie ook 747.

497. **Kawehneh**, **Kawienie** of **Manga besaar** (*Mangifera indica* L. var.). Het hout is grof en wordt ligt van de witte mieren aangetast. De vruchten worden gegeten en zijn lekker van smaak.

498. **Kawista** (*Feronia Elephantum* Corr.). De rijpe vruch-

ten zijn van buiten groen, van binnen geel, aangenaam om te eten, en zoet van smaak; van de onrijpe wordt een lekker zuur *Roetjak* gemaakt, met *sambal*, *drassi*, *garam* en *assam*, het hout is slechts voor brandhout goed.

15. **Kawoeng.** Zie *Aren*.

499. **Kawohroh** (alle soorten) (*Abelmoschus* sp. div.). De bast en bladen worden op den tak van (15) *Aren* gebonden, die afgesneden is, om de sappen daaruit te laten loopen; waardoor dezelve veel spoediger zal uitkomen (*pamokkoh sedappan*); de bast wordt gestampt en met (397) *Honjeh*-wortelen vermengd, om de haren er mede te wasschen.

500. **Kellor** (*Moringa pterygosperma* GRTN.). De schil wordt gestampt, dan over het vuur gehouden, en warm zijnde op den buik gelegd bij koortsen (*sakkiet demoem*, *njierie moeriam*). De onrijpe zaden worden gelijk als peulen gegeten.

501. **Kemang** (*Mangifera foetida* LOUR.). De vruchten, welke eene groene schil en wit vleesch hebben, zijn zoet en tevens iets wrang; zij worden gegeten.

442 enz. **Kembang.** Zie *Kambang*,

502. **Kendal** (*Cordia suaveolens* BL.). De bladen worden ook bij kraamziekten gebruikt, gewreven en met *plassari* vermengd; het hout is grof en wit, daarbij week, en wordt van de witte mieren ligt aangetast; men wendt het dus aan, als het slechts een jaar behoeft goed te blijven.

503. **Kendoeng** of **Kikoechkoeran** (*Helicia* LOUR. sp. div.). Het hout laat zich moeijelijk bewerken, is grof en wordt ligt van de witte mieren opgevreten; het wordt daarom zelden aangewend; de jonge spitsen der takken worden raauw gegeten en zijn lekker.

504. **Kentang** of **Oeble** (*Solanum tuberosum* L.). De aardappel wordt van den inlander slechts zelden gebruikt; versch gestampt worden de knollen op brandwonden gelegd om deze te verkoelen.

505. **Kertow** of **Nangka beurriet** (*Artocarpus integrifolia* L. var.). De stam kenmerkt zich door het groot getal van vruchten (300-400) welke lekker om te eten zijn; het hout is fraai geel en voor timmer- en meubelhout te gebruiken. Zie *Nangka*.

506. **Ketan** (*Oryza sativa* L. *glutinosa* LOUR.). Eene rijstsoort, welker korreltjes zich daardoor kenmerken, dat zij half wit, half roodachtig zijn, en bij het koken meer kleverig worden dan die van *Pad-*

die (*Bras*). Men stampt dezelven, werpt den holster weg, wascht en kookt ze dan in stoom. Is de *ketan* gaar gekookt, zoo wordt er geraspte klapperpit en zout bijgemengd en dit over vuur geroost.

507. **Ketimon** (*Cucumis sativus* L.). De bladen en vruchten worden raauw of ook in stoom gekookt bij de rijst gegeten.

508. **Kiadjak** of **Kilampani** (*Ardisia fuliginosa* Bl.). De roode sappen worden met klapperolie vermengd en tegen schurft (*boedoek*) aangewend. Het hout is slechts klein en wordt van de mieren aangetast.

415-420. **Kiamies.** Zie *Kajoe manies.*

509. **Kiangier** of **Kipapangka** (*Melicoccus amoenus* Hsskl.). De bast wordt afgeschrapt en met water vermengd; dit laat men door den neus in den mond loopen bij lieden, die eene heesche stem (*soeara orgel*) hebben, waarna deze weder helder en aangenaam wordt. De jonge, roode spitsen der takken geven de vertooning van bloemen. De vruchten worden wel gegeten, zij zijn echter niet lekker en zuur, en daarbij nog wrang (*poehoer*).

510. **Kiaplet** of **Kihaplet** (*Petunga variabilis* Hsskl.). De jonge spitsen der takken en bladen worden raauw bij de rijst gegeten; zij zijn eenigzins wrang.

511. **Kiara aroy** (*Ficus annulata* Bl., *F. villosa* Bl. et *F. laevis* Bl.). De buitenste, groene schil wordt van de takken afgeschrapt, de bast geschild en daarvan touw gemaakt (*oendai*), hetwelk grof is en slechts voor buffeltouw enz. gebruikt wordt.

512. — **beeas** of **K. konneng** (*Ficus valida* Bl.?). De uitgroeisels van den stam (*tamping-nja*) worden voor deuren gebruikt, bestaande deze dan uit één stuk; zij zijn sterk en worden van den boeboek niet aangetast, echter wel van de witte mieren.

513. — **boenoet** (*Ficus glabella* Bl.). De jonge takjes worden raauw of afgekookt bij de rijst gegeten.

477. — **karet.** Zie *Karet.*

512. — **konneng.** Zie *Kiara beeas.*

514. — **poeroet** (*Ficus tylophylla* Hsskl.). De sappen, welke eenigzins kleverig zijn, worden met was vermengd en tot het teekenen van de geverwde kleedjes (*kain badikh*) gebruikt.

515. — **tjalodas** (*Ficus pubescens* Bl.). De kleverige sappen worden gelijk als die van *Terrap* tot het vangen van vogeltjes gebruikt.

46. **Klassahan.** Zie *Aroy kiassahan.*

517. **Kibadak** (*Fagraea peregrina* Bl.). De bloemen van dezen boom hebben eene zeer aangename lucht en deze boomen worden daarom gaarne in de nabijheid der huizen geplant.

518. **Kibadjeta** (*Clausena excavata* Brm.?). Het hout wordt fijn gespleten en voetstukken en invattingen van vlechtwerk daarvan gemaakt (*soekkoe soembeel* enz.).

519. **Kibajawak** of **Sagoena** (*Anonaceae?*). Het hout is moeijelijk te splijten en wordt niet gemakkelijk glad, daarom wordt het ook weinig gebruikt. De bladen worden fijn gewreven en in bladen ingepakt, dan over het vuur gehouden, en na weder koud geworden te zijn, als geneesmiddel tegen de wormen der kinderen aangewend. Heeft men er vele vruchten van, zoo kan men door persen lampolie daaruit bereiden; heeft men er slechts weinige, zoo vermengt men ze te voren met pitten van (475) *Kapok.*

520. **Kibakas** of **Kisikkop** (. . . . . . . ?). Het hout is sterk en wordt voor buffeljukken, huisgereedschap, enz. gebruikt; de bladen worden met die van (105) *Plassarie* gewreven, en daarmede het geheele ligchaam ingesmeerd, bijaldien men eene ziekte heeft gehad, die, na verdweenen te zijn, weder terug is gekomen (*sakkiet bebas*); zie ook 493.

521. **Kibaliengkieng** of **Pakkoe katakka** (*Filix?*). De wortel wordt half gaar gebraden, en de daaruit loopende sappen in het oor gedroppeld, indien het gehoor verzwakt is.

414. **Kibanen, Tjoerai** of **Kajoe bable** (*Crypterrhonia paniculata* Bl.). Het hout wordt voor huisbouw gebruikt en de jonge takjes raauw bij de rijst gegeten.

522. **Kibangbara, Kitakketan** of **Kitjalikket** (*Antidesma heterophyllum* Bl.). De takken worden geschild en gebrand, het uitdroppelende water laat men op ijzer vallen en gebruikt het dan tegen kiespijn (*sakkiet giegie radjen, sakkiet oeler*), door hetzelve op de zieke kies te doen; ook worden de tanden daarmede zwart geverwd. De vruchten zijn eenigzins wrang en worden gegeten.

523. **Kibantjet** of **Kitjehai** (*Turpinia sphaerocarpa* Hsskl.). Het hout is niet sterk genoeg voor huisbouw, ook zijn de witte mieren er vrienden van; voor huisgereedschappen is het echter bruikbaar.

524. **Kibara** of **Tjetjangkoedoean** (*Sciadicarpus Brogniartii* Hsskl.). De bladen worden bij hoest raauw gegeten.

60. **Kibatara.** Zie *Aroy kibatara.*

525. **Kibawang** of **Tanglar moenjet** (*Dysoxylum alliaceum* Bl. et *Hartighsea mollissima* Jss.). Het hout is niet sterk, wordt ook ligt van de witte mieren enz. opgevreten; het wordt echter wel eens voor huisgereedschappen aangewend.

526. **Kibeussie** (*Memecylon trinerve* DC.). Het hout heeft slechts geringen omvang, is echter zwaar, sterk en hard, daarbij rood van kleur en wordt voor rijststampers (*haloe*) gebruikt; het laat zich moeijelijk splijten en is grof van aderen.

527. **Kibewok** of **Lambuttang** (*Schmiedelia* sp. div.). De bladen worden gestampt en gekookt, en met indigo-water vermengd, om zwart (donkerblaauw) te verwen. De vruchten worden gegeten, zijn echter niet lekker.

528. **Kibima aweweh** of **Kitamieang gedeh** (*Podocarpus latifolius* Bl.), Het hout is fraai, echter week en niet sterk, het wordt voor huisbouw en meubelhout gebruikt.

529. **Kiboegang** (. . . . . . . ?). Het hout staat gelijk aan dat van (473) *Kapinangok.*

530. **Kiboeloe** (*Metabolus* sp. div.). De sappen worden als verkoelende drank bij hitte des ligchaams (*sakkiet panas*) of bij koortsen (*sakkiet demoem*) gedronken. De kleine stam wordt voor stijlen gebezigd en niet door den boeboek aangetast.

531. **Kiboenga** of **Njamploeng sabrang** (*Imbricaria coriacea* DC). De vruchten worden raauw gegeten, zij zijn een weinig zoet. — Zie ook (716*) *Njamploeng.*

532. **Kiboentoeng** of **Puntjol** (. . . . . . . ?). Het hout is rood, fijn en sterk, echter nog weeker dan dat van (596) *Kipoetrie,* het wordt voor bouw- en meubelhout gebruikt. De vruchten zijn van binnen rood en hebben eenen smaak gelijk aan *Mendeng,* zijn ook eenigzins zuur.

533. **Kibonteng** of **Kimokla** (*Knema glaucum* Bl.). Het hout is sterk en wordt voor bouwhout gebruikt.

534. **Kibuntalie** (*Kixia arborea* Bl.). Het melksap wordt met zwarte suiker vermengd en tegen de wormen der kinderen ingegeven.

535. **Kichkiel** (*Cyanitis sylvatica* Rwdt.). De bladen worden gewreven, over 't vuur gehouden en warm op den buik gelegd tegen buikziekte (*sakkiet moeriang*).

moet daarbij echter de voorzigtigheid gebruiken om het gedeelte, dat in de aarde komt, niet te voren te schillen; aan den invloed van de zonnestralen en regen of wind blootgesteld, houdt het zich goed zonder te scheuren; het blijft echter zeer lang vochtig en wil niet spoedig droogen.

555. **Kikatjaple** (*Sandoricum nervosum* Bl.). Het hout is sterk en fraai, en voor meubelhout bijzonder geschikt. De vruchten zijn zuur en niet lekker, worden echter gegeten.

498. **Kikatoempang.** Zie *Katoempang*.

556. **Kikeleir** (*Diospyros maritima* Bl.). Het hout levert bijzonder goede kolen.

557. **Kikopper, Kisikkop** of **Heeree tapmeng**. (*Monoceras obtusum* Hassk.). Het hout is sterk, fijn en ligt, en wordt van de witte mieren enz. niet aangetast; men gebruikt hetzelve voor huisbouw en hoofdzakelijk voor kano's.

503. **Kikoechkoeran.** Zie *Kendoeng*.

558. **Kikoechkoeran** (*Viburnum monogynum* Bl.). De bladen worden gemalen, eenig water er bijgevoegd en daarmede het hoofd vochtig gemaakt bij hevige hitte in hetzelve (*sakkiet kapala tiet*), en ook bij duizelingen (*sakkiet pening* of *toedjoe koelilien*).

559. **Kikoechkoeran** of **Mandalaka gedeh** (*Symmetria obovata* Bl.). Het hout is sterk en wordt niet door de witte mieren opgevreten; het dient voor bouwhout; de bladen staan gelijk aan die van de voorgaande.

560. **Kikorres** (alle soorten) (*Psychotria* sp. plurim.). Bij eene soort van groote schurft (*kerrak*) worden de bladen en bast gemalen en op de schurftige plaatsen aangewend; heeft men de sappen uit den stam, zoo kan men daarmede de plaatsen zelve wasschen.

561. — **boddas** of **K. lalakki** (*Apocynea*?). De schil wordt gestampt en tot zwartverwen der tanden (*mingsi giegi*) gebruikt.

561. — **lalakki.** Zie de voorgaande.

562. — **woengoe** of **Oesoeng boegang** (*Psychotria robusta* Bl.; *Ps. lurida* Bl.). De bladen worden fijn gewreven en daarmede de door het drukken der zadels ontstane wonden der paarden (*babak koeda*) bedekt (*pokpok*).

563. **Kiladja** (*Uvaria* sp. div.). De bast wordt gestampt en met indigowater vermengd, om kleedjes enz. donkerblaauw of zwart te verwen.

564. Kiladja boddas (*Anonacea?*). Het hout wordt fijn gespleten en daaruit de fuiken of vischkorven voor de vischvangst gemaakt.

522. Kilakketan. Zie *Kibangbara.*

565. Kilakki of **Oeries oerissan** (*Grewia odorata* Bl., *G. glabra* Bl.). De bast zonder de schil wordt gedroogd en gebruikt, om er de rijstbossen mede te binden (*pangadong*).

566. Kilalayoe of **Kiparei gedeh** (*Vitenia* sp.). Het hout is van geringen omvang, echter sterk voor stelen van handwerktuigen. De vruchten zijn eetbaar, echter zuur en daarbij een weinig zoet.

567. — hledung (*Vitenia edulis* Stb.). De bladen worden gewreven en daarmede het geheele ligchaam bij eene ziekte ingewreven, waarvan de inlander zegt, dat de duivel hetzelve zou hebben aangetast (*oran kenah seetan*, *sakkiet badi*) en staat hierin gelijk aan (799) *Soelangkar.*

568. Kilampani (*Ardisia* sp.). Zie over het gebruik (714) *Nangsie.*

569. Kilanghit (*Hedera nodosa* Hassk.). De bladen worden gestampt, en tot bedwelming der visschen in het water geworpen.

570. Kilangier, Kisabrang of **Sabrang** (. . . . . ?). Het hout is niet bijzonder sterk, wordt voor brandhout gebruikt.

425. Kileeat. Zie *Kakapassang.*

571. Kileeat (*Claoxylum longifolius* Endl.). De jonge takjes worden over 't vuur geroost en bij de rijst gegeten.

572. Kileho lumboet (*Saurauia* spec. div.). Bij bloeddiarrhoë worden de sappen zoo lang gedronken tot dat men weder hersteld is.

573. Kilielien (*Meliaceae?*). Het hout wordt voor lansenschachten gebruikt.

574. — bunjier of **Passang batoe** (*Lithocarpus javensis* Bl.?). Het hout laat zich moeijelijk splijten en is grof, wordt daarom zelden voor bouwhout gebruikt.

575. Kileungloeng of **Madja** (*Aromadendron elegans* Bl.). Het hout is bijzonder sterk en voor huisbouw en meubelhout bijzonder geschikt.

576. Kilonglayong (*Bryonopsis sagittata* Bl.). De onrijpe vruchten worden afgekookt en bij de rijst gegeten.

577. Kimalakkian (*Croton Tiglium* Hmlt.). De bladen en

vruchten worden gestampt en in het water gedaan, als men den visch *ikan menge* bedwelmen wil.

578. **Kimalella** (. . . . . . . ?). Wortel, stengel en bladen worden fijn gewreven en bij hoofdpijn op de beete plaatsen gelegd.

579. **Kimangender** (*Salacia* ?). De bladen worden over het vuur een weinig gebraden, dan met *Tjabeh* vermengd en gestampt, om bij de rijst gegeten te worden.

318. **Kimanjal.** Zie *Gelam*.

580. **Kimanjal** of **Kisapie** (*Gordonia excelsa* Bl.). De bast wordt gestampt en met water vermengd, en daarin vischnetten (*djala* of *kourop*) gedoopt, waardoor zij sterker worden; het hout is zeer zwaar, fijn en rood, en wordt voor rijststampers, bouwhout en voor fijne houtwerken gebezigd.

486. **Kimanilla.** Zie *Kateppeng badak*.

298. **Kimau.** Zie *Doempiet*.

581. **Kimeong** (*Stemonura secundiflora* Bl.). Het hout is zeer grof, niet sterk, en wordt door de witte mieren aangetast doch wel eens tot bouwhout aangewend.

582. **Kimerak**, **Kipayoeng** of **Tjantiegie** (*Scepasma buxifolium* Bl.). Het hout is zeer sterk, wordt echter door witte mieren aangetast, en voor huisbouw, buffelkarren en werktuigen gebruikt. De sappen worden tot zwartverven of tegen pijnen der tanden gebruikt. Zie ook (522) *Kibangbara*.

583. **Kimerak** of **Kitamieang** (*Leucoxylon buxifolium* Bl.). Het hout is zeer fraai en heeft schoone aderen, het wordt echter spoedig door de witte mieren verteerd en zelfs in één jaar, indien men het voor huisbouw aanwendt.

584. **Kimokla** of **Siloar** (*Knema* sp.?). Het hout, of beter de splint, is wit en fraai van aderen, daarbij sterk en dient voor huisbouw; het hart, (of beter het eigenlijke hout — *galeh*), is zwart en wordt voor scheden der wapenen gebruikt.

533. **Kimokla.** Zie *Kibonteng*.

584. — **goenoeng.** Zie *Kimokla*.

585. **Kimonjenjen** (*Buddleja salicina* Lam.). De bladen worden over 't vuur gewarmd en op den buik gelegd bij koortsen (*sakkiet demoem* of *njirie moeriam*).

586. **Kindog**, **Kiparahoe**, **Kitoelang gedeh** of **Salim gedeh**

(*Xanthophyllum* BL. sp. div.). Het hout is sterk, echter grof, doch ligt te bewerken, en wordt niet door de witte mieren enz. aangetast.

493. **Kinjorang.** Zie *Katoempang.*

587. **Kioerat** of **Koeping mienjangan** (*Plantago asiatica* L.) De bladen worden gestampt en even 't vuur gehouden, en warm op wonden van paarden door zadels veroorzaakt gelegd; de heele, in de hand eenigzins gekneusde bladen worden ook op versche wonden en zweren gelegd.

884. **Kioray.** Zie *Handeeoeng.*

588. **Kipadalli** (*Spathodea gigantea* BL.). De takken worden gespleten, glad gemaakt en met eene opening voorzien, om eene bamboe daarin te steken, hetwelk de inlandsche windwijzer (*kolehtjer*) geeft; het hout is groot van omvang, wit, grof, en wordt niet van witte mieren aangetast; in gebruik staat het gelijk aan (161) *Baroboi.*

582. **Kipaijoeng.** Zie *Kimerah.*

247. **Kipantjar.** Zie *Djengkot.*

589. **Kipaoh** (*Dipterocarpus* sp.?). Het hout is niet sterk, echter taai, de witte mieren zijn er vrienden van; het wordt wel doch zeldzaam voor bouwhout gebruikt, meer dient het voor stelen van bijlen enz.

509. **Kipapangka.** Zie *Kiangler.*

586. **Kiparahoe.** Zie *Kindeg.*

590. **Kiparai** (*Lepidanthes montana* BL.?). Het hout is sterk, groot van omvang, echter niet fraai, wordt door witte mieren enz. niet aangetast en dient voor balken, planken, enz.

566. **— gedeh.** Zie *Kilalaijoe.*

591. **Kiparch gedeh** (*Euphorbiaceae* gen.?). Het hout op drooge, schaduwrijke plaatsen gebezigd, houdt zich zeer lang goed, daarentegen op vochtige plaatsen vermolmt het spoedig. Men gebruikt het voor bouwhout.

592. **Kiparellek** (. . . . . ?). Het hout is sterk, wit en fijn van aderen, de witte mieren enz. tasten het niet aan, en men gebruikt het voor bouwstoffen.

589. **Kipauw.** Zie *Kipaoh.*

593. **Kipella** of **Kitoeak** (*Canarium Pimela* KOEN.). Het hout is hard, sterk, wit en grof, de witte mieren zijn er vrienden

van, en men gebruikt het voor huisraad, meubelen, enz. De pitten der vruchten staan gelijk aan die van (465) *Kanarie*.

594. **Kipeurles, Peurries of Sassa lamboet** (*Leiocarpus fruticosus* BL.). De bast en bladen worden gestampt en met die van (866) *Tjangkoedoe* vermengd tot roodverwen gebruikt.

595. **Kipliet** (*Maesa* sp. div.). De bladen worden bij graveel raauw gegeten.

538. **Kipinnang.** Zie *Kidjambeh*.

541. **Kipochpochan goenoeng.** Zie *Kiharendong*.

596. **Kipeetrie** (*Podocarpus* sp. div.). Het hout is week, fijn en niet zeer sterk, en wordt voor huisbouw en meubelhout gebezigd.

597. **Kiposak** (*Engelhardtia serrata* BL.?). Het hout is week en wordt door de witte mieren enz. aangetast, dient echter tot huisbouw.

598. **Kipoolk** (*Inga falcifolia* HSSKL.). Het hout is fijn, sterk en taai, echter van geringen omvang; het wordt voor stelen van bijlen, enz. gebruikt.

586. **Kiprauw.** Zie *Kiparahoe* of *Kindog*.

599. **Kiradjoen** (*Siadiphyllum scandens* DC.). De sappen worden gedronken bij ziekte van het tandvleesch (*hoentoe*); men neemt ook stukken van het hout of takken, brandt dezelve op den eenen kant, waardoor de sappen op den anderen kant uitloopen, waarmede het tandvleesch wordt ingewreven.

600. **Kirambetoek** (*Dalbergia* sp.?). Het hout is niet eens voor brandhout te gebruiken en wil bij vochtig weder niet branden.

601. **Kirandja** (*Machilus* NEES?). Het hout is bijzonder sterk, fijn en rood, en houdt zich bijzonder lang onder de aarde goed, het wordt daarom tot digtzetten (*kedap*) der graven gebezigd, is echter ook voor huisbouw en meubelhout zeer goed te gebruiken.

537. **Kirendang.** Zie *Kidjahe*.

602. **Kirey** (alle soorten) (*Metroxylon* en *Sagus* sp. div.). De stam wordt vóór den bloeitijd omgekapt en het merg gelijk als dat van (15) *Aren* voor sago gebruikt; deze kirey-sago is echter niet zoo lekker als die van *Aren* en niet zoo gezond als die van (315) *Gebang*, en het is niet ongewoon buikzuikten door 't gebruik daarvan te zien ontstaan. De oude bladen dienen tot het dekken der huizen, en verdienen daarin de voorkeur voor alle andere dekkingsmiddelen (*atap-atap*), als de bladen van (15) *Aren*, (304) *Glaga*, (315) *Gebang*, enz. enz.

570. **Kisabrang.** Zie *Kilangier.*

580. **Kisapie.** Zie *Kimanjal.*

603. **Kisapie** of **Kiseueur badak** (*Antidesma stipulare* Bl.). Het hout is zeer sterk, fraai, geel en wordt door witte mieren enz. niet aangetast; men gebruikt hetzelve voor timmerhout en huisgereedschap.

604. **Kisarira** of **Saller** (*Cyminosma laurifolia* Hsskl.). Het hout levert zeer goede kolen, voor bouwhout wordt het zelden aangewend, aangezien het spoedig door de witte mieren enz. wordt verteerd; de jonge bladen worden met sambal bij de rijst gegeten.

605. **Kisarjawan** of **Kiserjawan** (*Dicalyx odoratissimus* Lour.). De bast wordt gestampt en in het tandvleesch ingewreven, ook het poeder ingenomen bij scheurbuik (*sakkiet serjawan*), waarbij vooreerst eene kleine schurft verschijnt, die grooter wordt en al het vleesch om den mond en zelfs den neus wegvreet; men gebruikt dezelve echter ook tegelijk met water van *Tjangkoedoe*-schil, om er garen (*penang* of *kanteh*) in te doopen, en daardoor donkerrood te verwen. Het hout is sterk, wordt door witte mieren niet aangetast en dient voor bouwhout; de bladen worden raauw bij de rijst gegeten, ook worden zij gestampt en door kraamvrouwen gebruikt en op den buik ingewreven; tevens worden de gestampte bladen bij de bovengenoemde ziekte van den neus op de bloedige deelen gelegd.

606. **Kisauchun** of **Kitjantoeng lalakki** (*Anonacea* gen. ?). De wortel wordt zuiver afgeschrapt, dan met eenen hamer goed geklopt, in stukken gesneden en als thee gedronken bij eene ziekte der beenen, waarbij dezelve opgezwollen en zonder gevoel zijn (*sakkiet kakki brat*, *njierie bojot*).

607. **Kisemoet** of **Kisierum** (*Jambosa acuminatissima* Hsskl. *J. lineata* DC., *J. densiflora* DC.). De schil wordt gestampt en afgekookt, om met dit water garen enz. zwart te verwen, men behoeft er niets anders bij te voegen; het hout is sterk, rood, grof en wordt door de witte mieren aangetast; men gebruikt het echter voor bouwhout; de vruchten zijn eetbaar en zuur, daarbij een weinig wrang.

605. **Kiserjawan.** Zie *Kisarjawan.*

608. **Kiserreh** (*Sassafras Parthenoxylon* Nees). Het hout is sterk, grof, rood en wordt door de witte mieren niet aangetast; het

komt veel overeen met de vele soorten van (390) *Hoeroe*, en wordt voor bouwhout gebezigd.

608. **Kiseneur badak.** Zie *Kisapie.*

609. — **dioek** (*Antidesma littorale* Bl.). Staat gelijk aan (522) *Kibangbara.*

610. — **gelang of K. giang** (*Antidesma?*). Het hout is zeer hard en wordt aangewend tot het maken van katoenmolens, om de pitten van de wol af te zonderen.

611. **Kiseuseut** (. . . . . . . ?). De wortelen en bladen worden gestampt en de hals en borst daarmede ingesmeerd tegen hoest, ook wordt dit ingenomen tot hetzelfde einde.

607. **Kisierum.** Zie *Kisemoet.*

557. **Kisikkop.** Zie *Kikeppes.*

520. **Kisikkop.** Zie *Kibakas.*

612. **Kisinghoep** (*Clerodendron villosum* Bl.). De bladen worden tegelijk met die van (705) *Plassarie* gestampt en op de fontanel van het hoofd van kleine kinderen, die sterken hoest hebben, gelegd.

613. **Kisoeroeng tanah** (. . . . . . . ?). Het hout is fijn en wordt met den tijd geel, is sterk en wordt door de witte mieren enz. niet aangetast, het dient tot bouwhout en tot het maken van kano's.

614. **Kisokka** (*Parinarium glaberrimum* Hsskl.). Het hout is wit, sterk en grof, wordt door de witte mieren niet aangetast en voor bouwhout en huisgereedschap gebezigd.

615. **Kitaai of Lambuttang** (*Gunnira fetida* Hsskl.). De bladen, welke door hunne sterke lucht den naam der plant (*ki* = lignum, *taai* = excrementa) veroorzaakt hebben, worden gestampt en bij wormen der kinderen op den buik gesmeerd (*semboer*, *boeras*).

616. **Kitahoen, Siegung of Tjaliek angien** (*Rottlera* sp.?). Het hout is sterk, wordt echter zeer door de witte mieren gezocht; men zaagt er planken en maakt er kano's van, welke, zoo lang zij in water blijven, zich zeer goed houden; voor buffelbellen (*glotok*) is het bijzonder goed, daar men het geluid daarvan zeer ver kan hooren. Ook worden de inlandsche windwijzers (windmolentjes, *kolehtjer*) daarvan gemaakt. De schil wordt tot het beschieten van huizen en rijstmagazijnen gebruikt.

617. **Kitallus** (*Laurineae diversae*). Het hout is sterk rood

en wordt door de witte mieren niet aangetast, staat overigens gelijk aan (608) *Kiserreh.*

583. **Kitamleang.** Zie *Kimerak.*

528. **— gedeh.** Zie *Kibima aweweh.*

618. **Kitandoh** (*Wendlandia densiflora* DC.). Het hout is fraai en lang, echter niet sterk en wordt in een jaar door de witte mieren verteerd; men gebruikt het echter voor bouwhout en huisraad.

619. **Kitangkil** of **Tangkil** (*Gnetum Gnemon* L.). De bladen en vruchten worden afgekookt en met zout bij de rijst gegeten.

620. **Kitarrietie** (*Tarrietia javanica* Bl.). Het hout is sterk, hard, grof en wit, wordt door de witte mieren aangetast en slechts voor hutten in bergrijstvelden, enz. gebezigd.

621. **Kitehdja** (*Cinnamomum nitidum* Hook). De bast en bladen worden met kokend water overgoten en bij hitte des ligchaams (*badan pannas*) als thee gedronken.

622. **Kitekloh** (. . . . . . . ?). Het hout wordt door de witte mieren niet aangedaan, kan echter geene vochtigheid verdragen; men gebruikt het voor bouwhout.

623. **Kitembaga** (*Memecylon grande* Rtt.). Het hout is bijzonder sterk en wordt door witte mieren enz. niet aangetast; het is een zeer goed bouwhout.

624. **Kiterong badak** (*Fagraea auriculata* Jck.). Deze lage boom wordt om zijne fraaije, groene bladen en groote, witte, kelkvormige bloemen gaarne nabij de huizen geplant.

625. **Kitiwoe** (*Meliosma* Bl.). Het hout is rood en grof, echter bijzonder week en verteert spoedig, wordt daarom ook slechts tot huisraad gebezigd.

626. **Kitjaauw** (*Pisonia excelsa* Bl.). Het hout is wit en grof, echter bijzonder week gelijk dat van (415) *Kajoe gaboes;* voor brandhout is het niet te gebruiken.

79. **Kitjaling aroy.** Zie (79) *Aroy kitjaling.*

627. **Kitjabeh** (*Eurya* sp.). Het hout is fijn, niet sterk, wordt door witte mieren aangetast en houdt het slechts een jaar uit; het wordt voor hutten in de rijstvelden enz. gebruikt.

522. **Kitjalikket.** Zie *Kibangbara.*

628. **Kitjaloeng** (*Diospyros macrophylla* Bl.) Het hout is groot van omvang, sterk, fijn, rood en wordt van de witte mieren niet aangetast; het is voor bouw- en meubelhout te gebruiken.

629. **Kitjaloepang konneng** (. . . . . . . ?). Het hout is ligt en fraai, en laat zich goed tot planken zagen, witte mieren zijn er op belust, minder de *koembang* en *boeboek*, het wordt voor huisbouw gebruikt, ook maakt men er windmolentjes (616) van, daar hun gedruisch ver kan gehoord worden, om de vogels te verjagen.

630. **Kitjampakka** (*Michelia?*). Het hout is groot van omvang, sterk, fijn wit en wordt van de witte mieren enz. niet aangetast; men gebruikt hetzelve voor bouw- en meubelhout.

631. **Kitjandana** (*Glyscosmis simplicifolia* SPRG.?). De bladen worden tot asch verbrand en deze met olie vermengd op schurft gesmeerd.

323. **Kitjangkeeran.** Zie *Goema goema.*

632. **Kitjantoen** (*Anonaceae* div.). De wortelen en bladen worden van niet zwangere vrouwen gegeten, indien zij geen aangenaam gevoel in den buik hebben; de bast heeft hetzelfde gebruik als (60) *Aroy kibatarah.*

606. **Kitjantoeng lalakki.** Zie *Kisauchun.*

633. **Kitjarriang** of **Klappa tjioen** (*Pyrrhosa* BL.). Het hout is fraai geel, wordt echter zoo spoedig van de witte mieren, *boeboek*, enz. verteerd, dat het dikwijls in minder dan een jaar vernield is; anders ware het goed voor bouwhout te gebruiken. De vruchten zijn eetbaar, daarbij eenigzins wrang.

523. **Kitjehal.** Zie *Kibantjet.*

634. **Kitjenkeh** (*Mephitidis* sp. div.). De jonge takjes worden raauw gegeten.

50. **Kitjepot.** Zie *Aroy kitjepot.*

635. **Kitjeralang** (. . . . . . . ?). Het hout is grof en week, de witte mieren verteeren het echter niet; men gebruikt het voor bouwhout.

636. **Kitjiap** of **Kitjiat** (*Ficus allutacea* BL.). Neem zeven bladen hiervan en bind ze te zamen, leg ze dan in warme asch en laat de alsdan uitkomende sappen in het oor droppelen, indien hetzelve door doofheid is aangedaan.

636. **Kitjiat.** Zie *Kitjiap.*

637. **Kitjongtjorang** (*Nauclea ferrea* RXB.). De bladen worden fijn gewreven en met die van (105) *Aroy plasmrie* vermengd, een weinig daarvan wordt gedronken, het overige op den buik van kinderen ingewreven, die door wormen geheel afgemagerd zijn; dit moet dagelijks voortgezet worden.

593. **Kitoeak.** Zie *Kapella.*

638. **Kitoelang** (*Polyalthia* Bl.). Het hout wordt voor huisbouw aangewend, daar het echter zeer spoedig van den *boeboek* verteerd wordt, zoo is het niet veel in gebruik.

596. **— gedeh.** Zie *Kindog.*

639. **— gedeh** (*Anonacea?*). De takken worden met die van (105) *Plassarie* vermengd, gestampt en de gewrichten daarmede ingewreven, waar de beenen pijnlijk zijn; het hout staat gelijk aan dat van (638) *Kitoelang.*

640. **— leutiek** (*Anonacea?*). De takken worden aangewend gelijk die van (639) *Kitoelang gedeh.*

641. **Kitokkeh** (*Inga Leucoxylon* Hrt. Bog.). De schil en bast worden gestampt en gelijk als zeep bij het baden gebruikt.

642. **Kitongehret** (*Tetranthera resinosa* Nees.). Het hout is eenigermate sterk, grof, wit, en wordt niet door de witte mieren aangetast, het wordt echter niet gaarne voor bouwhout gebruikt, daar het zeer spoedig vermolmt.

434. **Klappa.** Zie *Kalappa.*

633. **— tjioen.** Zie *Kitjarirang.*

433. **Klapparie.** Zie *Kalaparie.*

643. **Kluwie** of **Tiemboel** (*Artocarpus incisa* L.). De vruchten worden geschild en met onderscheidene kruiden, als *Honjeh*, *Salim*, *Bawang* (uijen), enz. zamengekookt en dan bij de rijst gegeten.

82. **Koait beussie.** Zie *Aroy koait beussie.*

644. **Koekoek** (*Lagenaria idolatrica* L.). De onrijpe vruchten worden gelijk als (302) *Emmes* toebereid; de rijpe vruchten geven goede waterkruiken (*gendie*).

645. **Koemielie djawa** of **Oebi djawa** (*Coleus tuberosus* Bnth.). De ronde, knollige wortelen worden afgekookt en gegeten.

460. **Koemoekoes.** Zie *Kamoengkoes.*

646. **Koempaal** (*Lycopodium* sp. div.). De geheele plant wordt gestampt en het haar er mede gewasschen, hetwelk daardoor lang wordt.

647. **Koenjiet** (*Pennisetum macrochaeton* Jcq.). De zaden worden gestampt en gewasschen, de bolster wordt weggeworpen, daarna in stoom gekookt en gegeten; ook dienen zij als voedsel voor kleine vogeltjes als *Piit*, enz.

648. **Koenjiet.** *Zie Konneng.*

649. **Koentjie** of **Temo koentjie** (*Kaempferia rotunda* L., *K. pandurata* Rxb.). De knollen worden gestampt en met water vermengd, en dit op den buik ingewreven bij opgezetheid (*proet bengkak*, *beutieng boetah*), waardoor een gevoel van koude en beterschap volgt. De jonge, nog zamengewikkelde bladen worden raauw of afgekookt bij de rijst gegeten.

650. **Koepa** (*Jambosa cauliflora* DC.). Het hout is fraai rood, sterk, zwaar, grof en voor bouwhout te gebruiken; de vruchten zijn zoetachtig zuur en worden gegeten.

651. **Koepa landak** of **Boekem** (*Flacourtia* sp. div.). De jonge takjes worden over 't vuur gehouden, dan gestampt, en het water, na koud geworden te zijn, tot oogwater gebruikt; het hout is sterk, zwaar en rood, echter van geringen omvang, en dient voor rijststampers. De vruchten zijn lekker om te eten, men moet ze echter eerst in de handen wrijven om ze zoet en malsch te maken.

587. **Koeping mienjangan.** Zie *Kioerat*

652. **Koeray** (*Grewia tomentosa* Jss.). Het hout is week, wit, grof en ligt, de witte mieren lusten het zeer gaarne, en reeds in een jaar is het verteerd; het wordt tot het bouwen van hutten in de rijstvelden gebezigd.

653. **Koetjoeboeng** (*Datura* sp. omn.). De bladen, jonge takken, vruchten en zaden van den steekappel worden fijn gewreven en de sappen in de oogen gedroppeld bij lieden die aan het ijlen zijn (*njerie edan*, *omongnja sala*).

654. **Kokossan** (*Lansium domesticum* Jck. γ. *Kokossan* Hsskl.). Het hout is sterk en fraai, en wordt voor scheden van wapens gebruikt; zie over de vruchten en pitten (171) *Bidjietan* en (297) *Doekoe*.

655. —**monjet gedeh** (*Didymochiton nutans* Bl.). Het hout wordt door de witte mieren niet aangetast en voor bouwhout gebruikt; de vruchten zijn zuur en worden gegeten.

656. —**monjet leutiek** of **Troes goenoeng** (*Hartigsea excelsa* Jss.). De vruchten worden gegeten en hebben eenen zoetachtigen smaak.

445. **Kokottokan.** Zie *Kambang boegang* (*Clerodendron paniculatum* L.).

269. **Kondel peutjang.** Zie *Djikoer bener.*

467. **Kandang peutjang.** Zie *Kandoeng peutjang.*

648. **Konneng** of **Koentjie** (*Curcuma* sp. div.). De knollen worden gestampt en door kraamvrouwen, die pijn in den buik gevoelen, gegeten of op denzelven ingewreven; de knollen en de jonge zamengerolde bladen worden raauw of afgekookt bij de rijst gegeten, bijzonder door kraamvrouwen om spoedig weder hersteld te worden.

657. — **tamman** (*Curcuma longa* L. *β minor* HSSKL.). De knollen worden gestampt of geraspt en tot het maken van *kerri* en het geel verwen van andere spijzen gebruikt.

658. **Koppi** (*Coffea arabica* L.). Het gebruik der koffijboon is algemeen bekend, de wijze van planten en het droogen der vruchten, zie De Wilde, Preanger-Regentschappen.

659. **Koppo** (*Jambosa hypericifolia* DC. et *affin.*). Het hout levert bijzonder goede kolen; de vruchten zijn eetbaar, zuur en daarbij een weinig zoet. De bloemen en jonge takjes worden raauw bij de rijst gegeten.

476. **Koppel.** Zie *Kappol.*

660. **Korma** (*Phoenix farinifera* RXB.). De vruchten worden raauw gegeten of met suiker gekookt om er confijturen van te maken.

661. **Kosambie** (*Stadmannia Sideroxylon* LAM.) Het hout is sterk, grof en wit, wordt echter zelden in groote, regte stukken gevonden, en daarom slechts voor huisraad, buffelkarren, buffeljukken, enz. gebezigd. De jonge bladen worden raauw bij de rijst gegeten, zij zijn eenigzins wrang. De vruchten zijn zoet, doch daarbij een weinig zuur en eetbaar.

662. **Kras toelang** (*Chloranthus officinale* BL.). De geheele plant met den wortel wordt met kokend water overgoten, en dit gelijk als thee gedronken, hebbende eene aangename geur.

663. **Kwas bakkol** (*Canavallia ensiformis* DC. *β albida* DC.). De onrijpe vruchten worden afgekookt en bij de rijst gegeten, hebben echter eene onaangename (*anget*) lucht.

664. — **beddas** (*Mucuna velutina* HSSKL. et varr.). De rijpe en onrijpe vruchten worden afgekookt en bij de rijst gegeten, zijn ook aangenamer van smaak dan die van de voorgaande en hebben geene lucht.

665. **Kwat goelieng** (. . . . . ?). De dikke knollen worden rauw gegeten; te veel gebruikt, veroorzaken zij duizeling; zij zijn aangenaam zoet en daarbij eenigzins wrang.

L.

350. **Laban.** Zie *Harrass.*

666. **Laboe** (*Lagenaria idolatrica* L.). De onrijpe vruchten worden geschild, fijn gesneden en met suiker gekookt, hetgeen, *goleh* genaamd, een aangenaam eten is; ook worden dezelve met uijen en andere kruiden gekookt en zijn aldus ook lekker om te eten. De oude vruchten worden tot waterkruiken uitgehold.

667. **Lada hiedung, Mariedja** of **Pedas** (*Piper nigrum* L.). De vruchten met de schil worden geheel of fijn gestampt tot het kruiden van spijzen gebruikt.

668. **Ladja** (alle soorten) (*Alpinia* sp. plurim.). De knollen met andere kruiden als (657) *Konneng*, uijen, (667) *Lada hiedung* enz. te zamen gestampt, worden dan afgekookt en bij de rijst gegeten.

669. **Lakka** (*Myristica iners* Bl.). De sappen des stams worden gedronken bij koude pis of opstopping des waters (*halo di dalam kruss, seperti kai beussie*), waarna spoedig verligting volgt. Het hout is zeer groot van omvang, wordt echter zeer ligt van den *boeboek* opgeteerd; het is fijn en rood, dient wel eens tot bouwhout, en zal zich in water goed houden. Het hart of eigentlijke hout wordt tot het rooken van kleederen enz. gebruikt, zie (314) *Garoe mienjak.*

162. **Lalangkapan boddas.** Zie *Batoe kiendjar.*

527. **Lambuttang.** Zie *Kibewok.*

615. **Lambuttang.** Zie *Kitobi.*

670. **Lameh aweweh** (*Alstonia spectabilis* R. Br.). Het hout wordt gelijk (601) *Kirandja* bij het begraven gebezigd; boven de aarde vergaat het zeer spoedig en wordt onmiddelijk door de witte mieren opgeteerd. De melksap dient tot wrijven van het tandvleesch, bij een aanhoudend bloeden van hetzelve.

671. — **gedeh** (*Alstonia* sp. nov.). Het hout is ligt, fijn en wit, echter van geene duurzaamheid, bijzonder als het aan regen enz. blootgesteld wordt; wordt het niet vochtig, zoo houdt het zeer lang; men maakt er menig huisraad (*soemboel, tennong* enz.) van.

568. **Lampanie.** Zie *Kilampanie.*

672. **Lampas** of **Salassie** (*Ocymum Basilicum* L.). De plant wordt op graven geteeld en wel in 3 reijen aangeplant. De bladen worden in het water gelegd, waarin de duiven (*boeroeng perkoetoet*) zich zullen baden; de zaden worden aan deze vogelen gevoerd en ook in water geweekt met suikerwater gedronken, hetgeen een aangenaam verkoelende drank is.

673. **Lampoejang** (*Zingiber* sp. div.). De knollen worden met (648) *Konneng* vermengd, zij zijn echter wit; de jonge bladen en vruchten dienen raauw of afgekookt tot spijze bij de rijst.

674. **Landjang beurriet** of **Sintok landjang beurriet** (*Cinnamomum* sp.?). De bladen worden in plaats van thee gebezigd.

675. **Langkap** (*Saguerus Langkap* Bl.). De bast, welke tusschen den stam en de bladstelen zit (*lidi*, *injoek*, *toek*, zie (15) *Aren*) wordt tot bezems verwerkt en ook tot huisdekken aangewend; het hout wordt voor weversgereedschappen (*prabot tenong*) gebruikt en is zwaar en zwart; ook lansen worden daarvan gemaakt, die bijzonder fraai zijn, alsook scheden van wapenen, wordende een stuk van 1-1½ voet lengte en 1 duim dikte met ½ gulden betaald. De jonge onontwikkelde bladen (*hoemboet*) zijn lekker om te eten; de oude bladen dienen tot het dekken der huizen (*atap*). De sappen, welke uit den afgesneden bloemsteng loopen, zijn nog zoeter dan die van (15) *Areng* en hebben eene aangename lucht. De boom geeft gedurig vruchten gelijk ook de klapperboom, en sterft niet af na het vruchtgeven zoo als de *Aren*.

676. **Lankwas** (*Alpinia Galanga* Sw.). Het gebruik is gelijk aan dat van (668) *Ladja*.

677. **Larak.** Zie *Rarak.*

678. **Lengkeng** (*Nephelium Longanum* Cambd.). De vruchten zijn aangenaam om te eten en worden door de Chinezen veelvuldig aangevoerd; de boom wordt daarom ook aangekweekt en tiert hier zeer wel.

679. **Lengsar** (*Irina glabra* Bl., *I. tomentosa* Bl.). De bast wordt gestampt en gelijk als zeep tot het wasschen der hoofdharen enz. gebruikt, zullende daarbij ook het ongedierte sterven; ook wordt er de huid week en fijn van. Het hout is sterk, fraai, rood en grof, wordt door de witte mieren enz. niet aangetast, en tot bouw- en meubelhout gebruikt. De vruchten worden raauw gegeten en zijn zoet.

280. **Letta hayam.** Zie *Djoehoet letta hayam.*

680. **Leneur** (. . . . . . . ?). De schil wordt gestampt, in water geweekt en met vruchten van (397) *Honjeh* vermengd, om het hoofd daarmede te wasschen en het ongedierte te verdelgen.

681. **Leungsier, Lingseur** of **Langsier** (*Irina integerrima* Bl.). Het gebruik is gelijk aan dat van (679) *Langsar.*

682. **Leuntja** (*Solanum nigrum* L.). De geheele plant wordt afgekookt en bij de rijst gegeten; de raauwe bladen en vruchten zijn ook eetbaar.

199. — **kamier.** Zie *Bondot.*

683. **Limoes.** Zie *Manga.*

684. **Limoh** (*Tetranthera citrata* Nees). De schil en de vruchten worden te gelijk met (727) *Pala* en (878) *Tjengkeh* (Noten en Kruidnagelen) bij het koken van geitenvleesch gebezigd; de bladen hebben eene aangename lucht; zijn echter niet lekker om te eten.

681. **Lingseur.** Zie *Leungsier.*

685. **Lipa** of **Nipa** (*Nipa fructicosa* Thnb.). De jonge bladen worden afgekookt, dan op den eenen kant het vliesje afgeschrapt en in stukken gesneden, om er tabak in te rollen, hetwelk de cigaren der inlanders zijn, (zie (15) *Aren*); de oude bladen worden voor het dekken der huizen aangewend, en staan gelijk aan die van (602) *Kirey.* Over de jonge nog niet ontwikkelde bladen zie (716*) *Njamploeng.*

686. **Lipoeng** of **Patat lipoeng** (*Phrynium latifolium* Bl. et sp. div.). De bladen worden tot het dekken der huizen (*atap* of *hateup lipoeng*) gebruikt, als ook tot het inpakken van groenten enz.

687. **Lisoe** (*Cheilosa montana* Bl.). De bast wordt gestampt en met *Tjangkoedoe* vermengd tot roodverwen van garen enz. De jonge spitsen der takken worden gegeten; de bladen en bast worden gewreven, met (105) *Plassarie* vermengd en gedeeltelijk ingenomen, gedeeltelijk op het ligchaam ingewreven, indien iemand vergif (?) heeft binnengekregen, zoodat het bloed uit neus en mond loopt.

688. **Litji** (*Nephelium Litchi* Cmbsd). De vruchten, welke eenigzins op *Remboetan* gelijken, worden gegeten en komen in smaak met die van (374) *Hoëh kassoer* overeen.

689. **Loa** (*Ficus lucescens* Bl.). Het hout is ligt, grof en rood, en dient tot het maken van eetgereedschappen, als *doelang*,

bobohgoh; enz. De **vruchten** zijn eenigzins zoet en eetbaar, echter niet lekker.

690. Lobak (*Raphanus caudatus* L.). De **wortelen** werden raauw met zout gegeten en hebben eenen bitteren smaak. Ook worden zij afgekookt en bij de rijst gegeten; de **bladen** worden raauw of in stoom gekookt, genuttigd.

691. Loemboei of **Oar naga** (*Flagellaria minor* SCHLT.). De **jonge en oude bladen** worden 's avonds gestampt en in water geweekt, dit wordt den volgenden ochtend tot het wrijven (*gossok*, *tjeureu*) der hoofdharen van de vrouwelijke sekse gebruikt, waardoor dezelve lang en glinsterend (*heedjah*) worden. — Bij zeer drooge en heete jaren wordt deze plant op de *sawah's* of *gaga's* verbrand, om den wasdom van de rijst te bespoedigen (*paddie*, *njang tra mau setoep*, *djatti lemas*).

181. Loentas. Zie *Bloentas*.

692. Lolloh keboh, **L. tali** of **Tjaloebangbang** (*Raphidophora lacera* HSSKL.). De **luchtwortelen** dienen voor goed touw; de **bladen** worden fijn gesneden en met zemelen (*dedak*, *hoeoet*) vermengd aan magere paarden gevoederd, die aan wormen lijden, waarop deze uitgeworpen en de paarden weder vet worden.

681. Lungsier. Zie *Leungsier*.

M.

575. Madja. Zie *Kiloengloeng*.

149. Madorie. Zie *Badorie*.

693. Magai of **Takokkak** (*Solanum saponaceum* DUN.). De **vruchten** worden raauw, in water of in stoom gekookt en bij de rijst gegeten, zij zijn bitter.

694. Malatti (*Jasminum Sambac* L.). De **bladen** met die van (105) *Plassarie* gemengd, worden gewreven en bij hitte en pijn des hoofds op het voorhoofd ingewreven; de **bloemen** zijn bij de vrouwelijke sekse in bijzonder aanzien, en worden om hare aangename geur veelvuldig aangewend.

47. — aroy. Zie *Aroy kamanten*.

47. — goela. Zie *Aroy kamanten*.

458. — tongkiag. Zie *Kambang tongkieng*.

205. Mamangkokan. Zie *Daoenen mangkok*.

559. **Mandalaka gedeh.** Zie *Kikoeehkeeran.*

694*. **Mamaniran** (*Phyllantus* sp.). De bladen, takjes en wortels als thee afgekookt, hebben eene sterk vruchtafdrijvende kracht en bitteren smaak.

695. **Mandelika.** Zie *Boeroet.*

683. **Manga** (*Mangifera indica* L. cum var.). Het hout is grof, niet sterk en wordt spoedig door de witte mieren aangetast; de vruchten zijn eene zeer beminde lekkernij; er is eene groote verscheidenheid van, zoowel wat den vorm als den smaak aangaat. De besten zijn: *Manga gedeh* of (497) *Kawehneh* en *M. minjala*; dan komen *M. papan*, *M. taloor*, *M. kidang*, *M. ayer*, *M dohdol*, wier vleesch bijzonder week is, *M. oedang* of *Parrieh hoerang*, welke zeer klein zijn; *M. parrieh*, gekenmerkt door eigenaardige lucht; *M. deropong*, met kleine langwerpige vruchten; *M. parrieh koembang*, vruchten iets zuurachtig; *M. taai hoeda*, met ronde, kleine vruchten; *M. tjipoer*, *M. limoes* of *M. batjang*, *M. dagieng*, met ronde vruchten, die een week vleesch hebben, *M. djapoeng* en *M. bomba.*

695. **— oetan** (*Mangifera macrocarpa* Bl.). De groote vruchten zijn zuur, bitter en brengen na het eten bedwelming voort.

80. **Mangender.** Zie *Aroy kitjepot.*

696. **Mangies, Mangoe** of **Mangostan** (*Garcinia Mangostana* L.). De schil wordt gelijk als die van (544) *Kikiang* tot sambal gebruikt, ook bij hevigen buikloop op deze wijze ingenomen; het hout is bijzonder sterk, zwaar, grof en rood, en levert goed bouwhout, ook voor lansen, rijststampers enz. is het te gebruiken, laat zich echter moeijelijk splijten. De schil der vruchten dient tot het wrijven van hengelsnoeren (*tali pantjieng*, *oeseup*) om dezelve glad te maken; het vleesch der pitten is een der aangenaamste en saprijkste van alle zoete vruchten.

697. **— oetan** of **Mangoe leuwung** (*Garcinia javanica* Bl.). Het hout is sterk en wordt voor rijststampers gebruikt, de vruchten zijn zoet en eetbaar.

698. **Mangliet** (alle soorten) (*Michelia* sp. div.). Het hout is sterk, fijn, week en wit; het hart (het ware hout) is rood. Witte mieren lusten het niet en het wordt daarom voor bouw- en meubelhout alsook voor fijne houtwerken aangewend. De bloemen worden om hare geur gezocht.

696 en 697. **Mangoe.** Zie *Mangies.*

320. **Mangong, Moendoe** of **Gertok pandok** (*Stalagmites javensis* ENDL.). De onrijpe vruchten zijn zuur en worden met groenten te zamen gekookt; de rijpe vruchten zijn ook zuur, echter eenigzins zoet en lekker om te eten.

696. **Mangostan.** Zie *Mangies.*

699. **Marang lenang** (*Epicharis densiflora* BL.). Het hout is sterk riekend, fijn en wit (het hart is rood), en wordt van de witte mieren enz. niet aangetast; men gebruikt het voor bouw- en meubelhout, ook voor buffelkarren enz.

700. **Marassi** of **Parassi** (*Curculigo recurvata* DRYAND.). De vruchten zijn zoet en hebben het eigenaardige, dat zij eenen zoeten nasmaak in den mond achterlaten, die sterker wordt naarmate men naderhand iets eet of drinkt. De bladen worden tot het inpakken van groenten enz. gebruikt.

701. **Marehmeh badak** (*Euphorbiacea?*). De jonge takjes worden gegeten bij buikloop.

702. **— mienjak** (*Bradleja arborea* STEUD.). De bladen worden bij de rijst gegeten, het hout wordt voor bouwhout gebezigd.

356. **Marong.** Zie *Hermang.*

462. **Marra laut gedeh.** Zie *Kampah.*

703. **— leuwung** (*Rottlera glauca* HASKL.). Het hout is ligt en fraai voor scheden van wapenen.

93. **Mata hiang.** Zie *Aroy mata hiang.*

94. **— kantjiel.** Zie *Aroy mata peutjang.*

704. **Mengando** (*Loranthaceae plurimae*). De bladen worden gewreven en op eene soort van schurft gedaan, wier blaasjes met etter gevuld zijn (*koreng eusienja boddas*, *sakkiet koeries* of *sakkiet bangsar*).

166. **Menger.** Zie *Benger.*

705. **Menteng** (*Pierardia racemosa* BL.). Het hout is fraai, fijn, week en bijzonder sterk, wordt voor huisbouw en meubelen gebruikt. De vruchten zijn zuur, daarbij een weinig zoet en worden raauw gegeten.

706. **Mienjan** (*Styrax Benzoin* L.). De hars wordt in gaten des stams gevonden en voor wierook gebruikt; het hout is niet sterk en wordt spoedig door witte mieren aangetast, men gebruikt het slechts tot bouwen van hutten, die het maar een jaar behoeven uit te houden.

707. **Mindi** (*Melia excelsa* Bl.). Het hout is ligt, grof, wit en houdt zich bijzonder goed in water, wordt daarom ook voor kano's aangewend. Witte mieren tasten het niet aan.

320. **Moendoe.** Zie *Mangong.*

708. **Moehoen** (alle soorten) (*Pavetta* et *Psychotria* sp. plur.). Stukken der takken worden op eenen kant gebrand, waardoor op den tegenovergestelden eene sap uitloopt, die men op ijzer laat vallen, hetwelk eene zwarte verf geeft, om de tanden mede te verwen; zij wordt door ouderdom niet wit, zoo als die, welke men bij de Chinezen kan koopen (zie ook 856 *Tjoejer.*)

459. **Moentjang.** Zie *Kamierie.*

709. **Mugmal burrum** (*Tetranthera rubra* Nees.). Het hout wordt voor stelen van werktuigen en voor dat stuk hout gebruikt, hetwelk men noodig heeft om den bloemtak van (15) *Areng* te kloppen, ten einde er de sappen te doen uitloopen.

N.

450. **Nagassarie.** Zie *Kambang Nagassarie.*

710. **Namnam** of **Poekie andjieng** (*Cynometra cauliflora* L.). De vruchten worden raauw en op verscheidene wijze toebereid gegeten.

711. **Nampong, Nangpong** of **Sarronie** (*Wollastonia* sp. div.). De jonge takjes en bladen worden in water geweekt en daarmede het geheele ligchaam van kinderen gedurende 2-8 dagen ingewreven, wordende de huid daardoor fijner en de leden sterker.

712. **Nanangkaän** (*Euphorbia thymifolia* L.). De geheele plant wordt fijn gewreven en op wonden gelegd.

505. **Nangka** (*Artocarpus integrifolia* L.). Het hout is sterk, zwaar, grof, vast en geel; men maakt er meubelen en fijne houtwerken van, ook buffelbellen (*klottok keboh*) en de houten in de wachthuisjes (*kokkol*), gevende dezelve een ver te hooren geluid; ook tot huisbouw wordt het aangewend en door de witte mieren niet aangetast. De bladen dienen voor die van (6) *Ampelas*, zijn echter fijner. De vruchten worden raauw gegeten, en men onderscheidt *Nangka gedeh*, *N. beuwriet* of *Kertow* (zie *Kertow*), *N. boeboer*, en *N. tjampedak*. Zijn de pitten slechts zeer weinige in eene vrucht

(*koelee*), zoo noemt men ze *N. boegang*. De pitten worden afgekookt en dan geroost; zij zijn zeer lekker.

713. **Nangka hollanda** (*Anona muricata* L.). De zuursap is eene der lekkerste, daarbij echter zeer verkoelende Westindische vruchten en wordt nu reeds vrij algemeen in de Oost-Indiën aangekweekt.

711. **Nangpong.** Zie *Nampong*.

714. **Nangsi** (alle soorten) (*Boehmeria* sp. div.). De sappen des stams worden gedronken bij moeijelijkheid in het waterlozen; men gebruikt ze ook voor oogwaschwater bij ontsteking der oogen; hoofdzakelijk worden zij echter bij de natuurlijke en andere pokken gedronken, gevende dezelve eene aangename verkoeling en meest altijd beterschap. Na dit water 3 dagen lang gedronken te hebben, wrijft men bladen van (568) *Kilampanis*, vermengt dit met die van (105) *Plassaris* en aluin en dit weder met de sappen van *Nangsi*, en besprengt of bestrijkt het ligchaam daarmede met behulp van eene veder.

715. **Nannas** (*Ananassa sativa* LNDL.). De bladen worden afgeschrapt tot dat de aderen zigtbaar worden, deze worden dan uitgetrokken en 3 of 4 te zamen met was gewreven en dienen voor naaigaren. De onrijpe vruchten worden geraspt en het water, daarvan afloopende, des nachts in den daauw gesteld en 's morgens nuchteren gedronken bij ongemak in het waterlozen, venusziekte, enz. De rijpe vruchten worden gegeten en tot confijturen in suiker gekookt.

716. — **sabrang** (*Agave Rumphii* HASKL. et sp. aff.). De bladen worden afgeschrapt tot de vezels uitkomen; deze worden voor naaigaren gebruikt, doch zijn grover dan de vorigen *).

685. **Nipa.** Zie *Lipa*.

716*. **Njamploeng** (*Colophyllum Inophyllum* L.). De boom heet (531) *Kibeenaga*; de bloemen *Kapoer rantjang* en de vruchten *Njamploeng*. De sappen worden voor lakkeltjes gebruikt, daardoor dat men ze om bamboesstokjes rolt; het hout is bijzonder sterk en fraai. De vruchten worden gedroogd, fijn gestoten, in stoom gekookt en in eene zak gedaan, daarna geperst, waarop er eene donkere olie

---

*) De gouden medaille werd onlangs door de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid te Groningen, voor hennep van deze plant bereid, toegekend aan den Hortulanus J. E. Teysmann van den Plantentuin te Buitenzorg.

uitloopt; men gebruikt deze olie om er kleine schurft mede te bestrijken, die dan spoedig verdwijnt; gedronken, maakt dezelve eerst duizelig en de dood volgt er op, indien men niet dadelijk lemmetjes eet; is men aan zeestrand en heeft men geene lemmetjes, zoo moet men de jonge, onontwikkelde bladen van *Pandan* of van *Nipa* eten, waardoor de duizeligheid verdwijnt.

531. **Njampieeng sabrang.** Zie *Kiboenaga.*

247. **Njateech.** Zie *Djengkol.*

O.

717. **Oar, O. naga** of **O. tambang** (*Flagellaria indica* L.). Heeft men rijst geplant en wil dezelve door te hevige winden niet goed slagen, zoo worden eenige touwen van deze slingerplant over de rijstvelden gespannen, hetwelk den wind zal afhouden.

717. **— naga.** Zie *Oar.*

691. **— naga.** Zie *Loemboei.*

717. **— tambang.** Zie *Oar.*

504. **Oebie.** Zie *Kentang.*

359-369. **Oebie.** Zie *Hoei.*

718. **— djawa** (*Convolvulus Batatas* L.). De knollige wortelen worden raauw of afgekookt, ook in asch gebraden, gegeten, en hebben eenen aangenamen, zoetachtigen, meligen smaak. De bladen worden met bijzondere graagte door buffels, geiten, kantjiels, hazen, apen enz. gegeten.

645. **— djawa.** Zie *Koemilie djawa.*

565. **Oeris oerissan.** Zie *Kilakki.*

719. **Oesoeng boegang.** Zie *Sokka konneng.*

562. **— boegang.** Zie *Kiborros woengoe.*

16—126. **Ojot.** Zie *Aroy.*

720. **Onjam** (*Antidesma paniculatum* Rxb.). De vruchten worden raauw gegeten, zij zijn zoet en daarbij eenigzins zuur.

P.

721. **Paddie** of **Pareh** (*Oryza sativa* L.). De rijstplant, tot asch gebrand, geeft eene zeer goede zeep tot wasschen van linnen enz. De rijpe vruchten, van hare bolsters bevrijd, heeten *Bras* of *Bieas*, en men onderscheidt *bras paddie* en *bras ketan* (zie 506). Men onderscheidt verder van deze beide soorten eene roode (*bieas*

burrum of *bras meerha*), eene witte (*bieas boddas* of *bras poetie*) en eene zwarte (*bieas hiedung* of *bras itam*). De zwarte rijst is een weinig wrang. Men onderscheidt verder de onharige rijst (*Paddie goentiel*), de zeer harige (*Paddie boeloe*) en de losse (*Paddie tjereh*), wier korrels zeer spoedig uitvallen. Het gewone gebruik van de rijst is te bekend, om nader opgegeven te worden; de roode zal echter ligt buikpijn ja buikloop veroorzaken, indien men niet daaraan gewend is. Dezelve wordt ook fijn gestampt, *Panglay*, *Ketan hiedung*, *Tjikoer*, uijen en *Konneng* er bijgevoegd, en dit ingenomen tegen de koorts. Men heeft nog eene onderscheiding in natte en drooge rijst; de eerste wordt op natte velden, de andere op drooge geplant. Om natte rijst te planten of *sawa's* aan te leggen, maakt men eerst een zaadveld (*petakkan biebiet*), waarop men omtrent 4-5 *sanggah* rijst in lijnen aanplant, die drie vingers breed van elkander afstaan; na zeven dagen schieten de blaadjes uit en men laat het water op het veld staan, tot dat 50 dagen voorbij zijn, in welken tijd men de velden gereed maakt, waarop de rijst zal worden geplant; de zaadplanten worden dan uitgetrokken en de punten der bladen afgekapt, zoodat slechts de lengte van 3-4 duimen overblijft; wordt dit afsnijden der bladen nagelaten, zoo wordt de jonge plant niet stevig; deze worden nu met de hand op eenen voet afstand van elkander in den natten grond geplant. Na vijf maanden komt de bloesem uit en na nog 40 dagen is het zaad rijp; waarop aar voor aar afgesneden, in bundels zamengebonden en in de zon gedroogd zijnde, in de rijstschuren (*loemboeng's*) bewaard wordt.

De drooge rijst wordt of op regelmatig geploegde velden of in pas gekapte bosschen zonder bewerking van den grond gezaaid; het eerste noemt men *Tipar's*, het andere *Gaga's* of *Hoema's*. Om *Tipar's* te planten wordt de grond geploegd, van de vuiligheid en wortelen enz. bevrijd en daarbij effen gemaakt. De rijstbossen worden dan gemalen of gestampt, of ook maar met de voeten getrapt, zoodat de haren van de bolsters afgaan; dan worden, als de regens zich reeds vertoond hebben, met een hout van duims dikte, gaten van 1—1½ duim diepte gemaakt en in elk 5—10 rijstkorreltjes geworpen. Na 7 dagen zijn deze reeds gekiemd, dan wordt het onkruid met eene parang afgesneden en weggeworpen en nu het veld aan zich zelve overgelaten. Na 5½—6 maanden komt de bloesem uit en na 40 dagen is de rijst rijp. — De *Gaga's* of *Hoema's* worden met nog minder

moeite bewerkt, een stuk grond (zoo mogelijk met oude bosschen bezet, aangezien deze den meesten humus of vette plantenaarde hebben), wordt door het omkappen der boomen en heesters gezuiverd; na eenigen tijd, als het hout wat droog is geworden, wordt het verbrand en men ziet het gaarne, indien onmiddelijk na het afbranden een ligte regen valt, om de asch met de aarde te verbinden en te beletten, dat dezelve niet door de winden wordt weggedreven. Beginnen de regens in te vallen, zoo wordt het plantsoen bewerkt als bij de *Tipar's*, doch zaait men dikwijls tegelijk met de rijstkorreltjes ook eenige *kapas*- of katoenpitten (zie (470**) *Kapas lumboet*), om na den rijstoogst tevens katoen te kunnen oogsten. Drooge rijstvelden kunnen niet alle jaren bebouwd worden en zij moeten dus jaarlijks door nieuwe vervangen worden. Van 4 *sanggah* zaadrijst ontvangt men op eene goede *sawah* eenen oogst van 4 *tjaain*; op eene *tipar* slechts 3 *tjaain*, en op eene *gaga* nog minder, zijnde de oogst hiervan nog wisselvalliger dan die eener *tipar*.

722. **Pakkies, Pakoe haadje** of **Pakoe badak** (*Cycas circinalis* L.). De jonge bladen worden een weinig over vuur geroost en na koud geworden te zijn, geschild en daaruit eene lekkere groente (*sajor manies ennak*) gemaakt; de rijpe vruchten worden geschild, afgekookt, dan twee dagen in water geweekt, tot meel gestampt en met rijst vermengd gegeten.

722. **Pakoe badak.** Zie de voorgaande.

723. — **djoekka** (*Filix?*). De jonge bladen worden in stoom gekookt en bij de rijst gegeten. Zij zijn dan tot eene taai gelatineuse massa (*leueur leueur*) geworden en worden voor lekker gehouden.

722. — **haadjie.** Zie *Pakkies.*

724. — **hoerang** (*Blechnum orientale* L.). De op boomstammen kruipende stam wordt gelijk als rottang (*Hooëh*) voor touwwerk gebruikt.

725. — **kapal** (*Nephrodium lanuginosum* Hsskl.). De korte, kogelvormige stam wordt gestampt en dit poeder tegen de schurft aangewend; de wol, welke aan den grond der bladstelen zit, dient ook voor bloedstelping.

521. — **katakka.** Zie *Kibelienghieng.*

726. — **kidang** of **P. tihang burrum** (*Alsophila lurida* Endl.). De wol, welke de spits des stams omgeeft, is van eene rosachtig

7

roode tot goudgele kleur en zeer fijn, en dient als bloedstelpingsmiddel (zie Tijdschrift v. Ned. Ind. IV. 1. blz.).

727. **Pala** (*Myristica fragrans* HOUTT.) De muskaatnoot en foelie worden als kruiden veelvuldig aangewend. Men stampt ze ook met *konneng* om een scherpe specerij te maken. De onrijpe vrucht en de schil der rijpe vrucht wordt dikwijls met suiker tot confijturen aangewend.

728. **Palaglar** (*Dipterocarpus* spec. omn.). De harssappen worden gelijk als (477) *Karet* gebruikt, doch moeten bij deze achterstaan. De stam is hoog en regt; het hout is grof, week en wordt door witte mieren en meer dergelijke gasten spoedig aangetast.

729. **Panawar beeas** (*Prosthesia javanica* BL.). De groote wortelen worden met witte peper te zamen fijn gestampt en het gezigt van kinderen daarmede gewreven, om ze schoon en wit van kleur te maken. De bladen worden gewreven en tegen bloedloop (*sakkiet baroeang*) ingenomen.

730. **Pandan laut leutiek** of **P. samak laut** (*Marquartia leucantha* HSSKL.). De bladen worden met een op eene kam gelijkend instrument in riemen gesneden (*soeakan*), dan afgeschrapt om ze schoon te maken, afgekookt in zoet water, eenen nacht geweekt, in de zon gedroogd en dan nog eens afgeschrapt. Nu zijn de stukjes gereed om er matjes (*samak* of *tikker*) van te maken; een man kan in eene maand 20 stuks van deze matjes maken van 11 voeten lengte (de lengte van den voet eens inlanders), en de waarde is voor de fijnere matjes 10 duiten de span breedte en 8 duiten voor de grovere soort. Over de jonge nog niet ontwikkelde bladen zie 716*.

731. **— rampeh** (*Pandanus latifolius* RMPH.). De bladen worden fijn gesneden en bekomen na korten tijd gelegen en eenigzins week geworden te zijn, eene sterke welriekende lucht; zij worden tegelijk met andere welriekende bloemen tusschen de kleederen gelegd enz. Ook worden welriekende bloemen (464) *Kananga wangie* en andere op riempjes daarvan gestoken en zoo op de bazars verkocht.

732. **— samak** of **P. tikker** (*Pandanus samak* HSSKL.). Het gebruik der bladen van dezen niet aan het zeestrand groeijenden *Pandan* is gelijk aan die van (730) *Pandan laut leutiek*.

730. **— samak laut.** Zie *Pandan laut leutiek.*

351. **— serengseng.** Zie *Harassas leutiek.*

732. **Pandan tikker.** Zie *Pandan sammah.*

733. **Pandjal kidang** of **Trees goenoeng** (*Elaeocarpeae.*) Het hout is sterk, rood, fijn en wordt door de witte mieren enz. niet aangetast; men gebruikt het voor bouw- en meubelhout, en ook bij het zout maken om het te branden en met zout water te overgieten.

734. **Panglar** of **Tanglar** (*Aglaia* et *Dysoxylon*). De takken worden geplant om levende heiningen, om drooge rijstvelden aan te leggen.

735. **Panglaai** of **Pangleh** (*Zingiber gramineum* Bl.). De groote, knollige wortelen (beter onderaardsche stam) worden gestampt en daarmede het geheele ligchaam ingewreven, om zich voor ziekten te beschermen (*seetan takoet*); ook wordt deze plant aangekweekt, waar plantsoenen niet slagen willen wegens de vele duivels, zijnde deze voor die plant bevreesd en loopen weg!!!

736. **Paparehan** (*Blepharochloa ciliata* Endl.). De wilde rijst wordt graag door buffels enz. gegeten.

316. **Papaya.** Zie *Gedang.*

737. **Parahoeloe** (*Amomum aculeatum* Rxb. et *A. gracile* Bl.). De stam wordt in stukken van twee duim lengte gesneden en afgeschaaft; het binnenste wordt bij oogziekte of hoofdpijn op de oogen gelegd; de stam wordt ook geschild en gestampt en het gewonnene water op tondelwol (*boeloe kawoeng*, zie (15) *Aren*) gedaan; deze dan gedroogd en dit 3—4 malen herhaald, waardoor de tondel zeer ligt vuurvattend wordt (*djatti tadjem seperti obat snaphaan*) en zich over het jaar goed houdt. De vleezige pitten zijn lekker om te eten.

700. **Parassi.** Zie *Marassi.*

721. **Pareh.** Zie *Paddie.*

683. **Parrieh.** Zie *Manga.*

738. **Passang** (*Quercus* spec. plur.). De javasche eiken hebben een sterk, daarbij echter zeer grof hout, en worden ook door de witte mieren aangetast; men gebruikt het voor bouwhout.

574. **—batoe.** Zie *Kilislien bunjier.*

686. **Patat.** Zie *Lipoeng.*

739. **Patehing** (*Costus* sp. omn.). Deze planten worden als een bijgeloovig middel gepoot, vóór het planten van rijst, om die beter te doen slagen. De sappen worden door het draaijen van den stam uitgeperst en tegen hoofdpijn als waschwater gebruikt.

740. **Patjar koekoe.** Zie *Tjoelang.*

741. **— koekoe** (*Lawsonia alba* LAM.). De bladen worden fijn gewreven en op de nagels vastgebonden om deze rood te verwen; de bloemen worden om hunne aangename lucht tusschen de kleederen gelegd enz.

452. **Patra kombala.** Zie *Kambang patra kombala.*

667. **Pedas.** Zie *Lada hiedung.*

742, **Peteh** of **Putoi** (*Parkia speciosa* HRT. BOG.). De jonge bladen en onrijpe pitten der vruchten worden raauw of afgekookt gegeten. De rijpe pitten worden geroost of afgekookt en zijn lekker om te eten, hebben echter eene onaangename lucht. Een uitgewassen boom draagt 4-5000 vruchten (*pappan*), en heeft eene waarde van 6-12 gulden voor eenen oogst; — op den bazar worden 100 vruchten met 50 en indien zij slecht zijn, met 25 cts. betaald.

594. **Peurries.** Zie *Kipeurries.*

743. **Peuung** of **Pilang leutiek** (*Caillieа callistachys* GUILL. et PER.). Het hout wordt tot riemen (roer) enz. gebruikt.

744. **Pilang gedeh** (*Inga umbellata* WLD.). Het hout is sterk, fraai en wit, laat zich moeijelijk splijten en wordt daarom weinig gebruikt; het hart (het eigenlijke hout) is rood.

743. **— leutiek.** Zie *Peuung.*

225. **Pinang.** Zie *Djambeh.*

745. **Pining** (*Elettaria* sp. div.). De pitten der vruchten zijn zoet en worden raauw gegeten, zie ook (397) en (398).

746. **Pinkoe** (*Epicharis cauliflora* BL.). Het hout is sterk, rood en grof, de witte mieren enz. eten het niet en het wordt voor huisbouw gebezigd.

747. **Pisang** of **Tjau** (*Musa paradisiaca*). De stam laat zich in enkele schillen afstropen, welke (*gebok*) nat tot het inpakken van levende planten enz. gebruikt worden, als houdende langen tijd vochtigheid en koelte; droog dienen zij tot het inpakken van tabak enz. De bladen dienen voor borden, rijstpak (*bobohkok*), voor deksel van de op tafel gebragte rijst (*toetopan nassi*) en menigvuldig dergelijk gebruik; over het vuur gehouden worden zij slap, scheuren niet zoo ligt en zijn dan beter tot verpakking van vaste goederen te gebruiken. De bloemknop (*djantoeng*) wordt met zout en drassi gestampt en bij de rijst gegeten. De onrijpe vruch-

ten (hoofdzakelijk van *P. batoe*) worden tot het maken van azijn gebruikt, ook gebraden en gegeten; de rijpe vruchten zijn meestal eetbaar, de beste soorten zijn *P. maas*, *radja*, *djaroeng*, *radja plembang*, *soesoe*, *gedjoel*, *renda*, *gadieng*, *rottan*, *lampenning*, *ambon*; minder goed worden geacht: *P. gumber*, *monjet*, *pak kean*, *menjala*, *boeroet*, *pinang*, *kepok*, *soekoen*, *tandoek*, *loebang*, waarbij de laatste zich daardoor kenmerkt, dat elke boom slechts ééne groote vrucht draagt, die niet lekker en meer of minder zuur en wrang is. *P. longong sepat*, *saboelan*, *galek*; *konjee*, *kaladdie*, *sariwoe*, *hoerang*, *kapas*, *kosta*, *baggo*. Door pitten kenmerken zich *P. kauleh burrum* (496), *kauleh boddas*, *menjala*, *prallak*.

748. **Pisang klepas** of **P. ayer** (*Ravenala madagascariensis* ADNS.). Deze boom wordt gaarne naast de huizen der Hoofden en Europeanen geplant om zijne bladen en fraaije houding; hij is van Madagascar ingevoerd en onder den naam van »*l'arbre des voyageurs*" bekend.

749. **Pitjoeng** (*Pangium edule* RWDT.). De schil en bladen worden gestampt en dienen tot het bedwelmen der visschen. De vruchten worden geschild, dan afgekookt en met eenen steen geslagen tot dat de harde bot breekt; de vleezige pitten worden er uitgenomen, in eene bak 2-3 dagen in water geweekt, waarop zij kunnen worden gegeten. Eet men ze zonder deze toebereiding, zoo wordt men bedwelmd en de dood zal kunnen volgen. De pitten worden ook over vuur geroost en bij de rijst gegeten; om er olie van te maken, moet men het vleesch of in de zon of over vuur droogen, in korten tijd fijn stampen, over stoom koken en in eenen zak van de schil van (221) *Djaloepang* persen, waarop er eene roode lampolie uitloopt, die niet gegeten kan worden en zelfs bij het branden sterken walm geeft.

105. **Plassarie.** Zie *Aroy plassarie*.

750. **Pochpochan** (*Urtica* sp. div.). De jonge takjes en bladen worden raauw bij de rijst gegeten.

751. **Poedak** (*Pandanus inermis* RWDT.). Van de bladen wordt het fijne vlechtwerk, als sigarenkokers, siriedozen enz. gemaakt; de zeer welriekende bloemen worden zeer veel gebruikt tot sieraad en om aan voorwerpen eene aangename lucht te geven.

710. **Poekie andjieng.** Zie *Namnam*.

752. **Poelassan** (*Nephelium glabrum* Cursd.). Het hout is rood, grof en week, en wordt ligt door de mieren enz. aangetast. De schil der vruchten wordt weggeworpen, het vleesch der pitten gegeten, hebbende eenen zeer aangenamen smaak, en uit de pitten zelfs gestampt, 2-3 dagen gedroogd, dan in stoom gekookt en geperst, waarop eene roodachtige lampolie gewonnen wordt, zie ook (765).

105. **Poelassarie.** Zie *Aroy plassarie.*

753. **Poeleh pandak** (*Ophioxylon serpentinum* L.). De bladen en bloemen worden gestampt; wat kalk en water er bijgemengd en op wonden der paarden door het drukken des zadels veroorzaakt, gelegd.

203. **Poelees.** Zie *Daawon gatel.*

514. **Poeroet.** Zie *Kiara poeroet.*

754. **Poespa** (*Schima Noronhae* Rwdt.). Het hout is sterk, fijn, rood en bijzonder zwaar, het wordt voor bouw- en meubelhout aangewend.

755. — **Ioetoeng** (. . . . . . . ?). De sappen der schil zijn zeer scherp en veroorzaken op het vel eene jeukte, die in eene lang aanhoudende schurft overgaat; om deze reden en dewijl het hout toch niet bijzonder goed is en ligt van de witte mieren wordt opgeteerd, laat men zich niet gaarne daarmede in.

756. **Poetat, Putat** of **Putag** (*Barringtoniae* sp. div.). Het hout der wortelen is zeer buigzaam en wordt tot invatting van vlechtwerk (*sokko kapek* enz.) gebruikt; het hout van den stam is zeer sterk en wordt voor kano's en bouwhout gebezigd. De schil wordt gestampt en gekookt, en daarbij zwart te verwen goederen gedaan. Ook wordt een weinig dezer schil gegeten en dadelijk daarop klapperwater gedronken, waarin heet ijzer was geworpen, en 3 dagen lang is gelaten, waarop de tanden eene fraaije, zwarte kleur aannemen. De jonge bladen worden raauw bij de rijst gegeten.

757. **Poetoen** (*Barringtonia speciosa* L.). De pitten der vierkante vruchten worden met eenen steen geknensd en in water geworpen, als men visschen wil bedwelmen. Men perst ook eene roode olie daaruit, die niet eetbaar is en slechts tot branden is te gebruiken.

488. **Pollong.** Zie *Katjang pollong.* (*Pisum sativum* L.). Peulen en erwten.

758. **Pompohrang** (*Calosanthes indica* Bl.). De schil wordt gestampt en met water aangemengd en dit bij maagziekte gedronken (*njeurieh hateh* of *sakkiet atie*), waarbij een gevoel van hitte in dezelve en geen eetlust voorhanden is. Ook de bladen worden op gelijke wijze gebruikt. Bladen en bloemen worden gegeten; de vruchten, nog niet rijp echter 2-3 voeten lang zijnde, worden in stukken gesneden, en de zaden daaruit weggeworpen en dan afgekookt en gegeten.

759. **Pomporoetan** (*Triumfetta* L. et *Urena* L. sp. plur.). Het hout der takken van dezen lagen heester wordt van de schil door schaven bevrijd, op eenen kant puntig gemaakt, en zoo voor eene naald gebruikt om het gat door de scheidewand van den neus der buffels te maken; aan het stompe einde wordt een touw gebonden en dit dadelijk door den neus getrokken; de nieuw gemaakte opening wordt niet ziek, terwijl na de operatie met een bamboezen naald de neus lang ziekelijk aangedaan blijft.

760. **Pottong koedjang** (*Desmodium* sp. div.). De bladen worden gekneusd en met kalk vermengd op wonden van slangenbeten gedaan; ook worden zij fijn gewreven en met die van (333) *Handarussa* vermengd, bij lendenpijn, in de lendenen ingesmeerd.

761. **Proet** of **Bunjieng** (*Balanophora* sp. omn.). De knolachtige plant wordt gewasschen, gestampt of gebraden in eene ijzeren pan; stukjes fijn gespleten bamboe worden dan daarin rondgedraaid; de massa blijft aan de stokjes kleven, en geeft zoo de kaarsjes (*dammar bunjieng*), welke zeer spoedig met eenigen walm verbranden. Tien stuks worden voor eene duit verkocht, en één man kan in éénen dag door het verzamelen en bereiden dezer kaarsjes een' gulden verdienen.

401. **Proetak.** Zie *Ima sierum*.

532. **Puntjol.** Zie *Kiboentoeng*.

762. **Puntoi** (*Parkia africana* R. Br.). De vruchten zijn niet lekker, de pitten bijzonder klein, en hebben eene veel meer onaangename lucht dan die van (742) *Peteh*; zij worden daarom minder gegeten. 100 vruchten (*pappan*) worden voor 5 duiten verkocht.

195. **Pussaar.** Zie *Boeroet*.

756. **Putag.** Zie *Poetat*.

756. **Putat.** Zie *Poetat*.

763. **Putir** (*Parkia intermedia* HSSKL.). De vruchten zijn iets beter en hebben minder sterke lucht dan die van (762) *Puntoi*, zij staan in het midden tusschen deze en (742) *Putoi*.

742. **Putoi.** Zie *Peteh*.

R.

599. **Radjoen.** Zie *Kiradjoen*.

764. **Rak nassi** (*Pergularia accedens* BL.). De bloemen rieken aangenaam en worden tusschen de kleederen gelegd.

472. **Ramal.** Zie *Kapieriet*.

765. **Rambeetan of Toentoen** (*Nephelium lappaceum* L. cum varr.). Het hout is grof, zwaar en rood, echter niet sterk, en wordt door witte mieren enz. aangetast; echter gebruikt men hetzelve wel eens voor bouwhout. Het vleesch der pitten is saprijk en heeft eenen zeer aangenamen smaak; men houdt de *R. atjeh* voor de beste soort; *R. toentoen* is de wilde vrucht; *R. boeloe* is meer zuur en wordt gestoofd; *R. ramanten* is de gele vrucht, waarvan men eene groote en kleine soort heeft. Zoo ver hebben de vruchten lange haren; minder lange heeft de *R. goentiel* en slechts met wratten (weekdoorns) voorzien, zijn de soorten van (752) *Poelassan*, waarvan men ook gele en roode heeft. Uit de pitten wordt gelijk als van deze olie geslagen.

472. **Rameh.** Zie *Kapieriet*.

766. **Ramok dagien** (*Leiocarpus arboreus* BL.). De schil benevens de bladen en jonge takjes worden gestampt, water er bijgevoegd en daarmede het geheele ligchaam gewasschen en ingewreven bij ziekte en slapheid der leden in de gewrichten.

319. — **gellang.** Zie *Gellang*.

767. — **gielieng** of **R. goendie** (*Sciadiphyllum* sp. div.). De sappen des stams worden aan kinderen te drinken gegeven, die van wormen geplaagd worden, waarop de wormen sterven en uitgeworpen worden.

768. — **goeja** (. . . . . . . ?). De bladen worden bij de rijst gegeten.

767. — **goendie.** Zie *Ramok gielieng*.

769. **Rampoe kassang** (*Anthesteria arguens* WLD.). Dit gras is een goed voedsel voor paarden, buffels, enz.

213. **Bandoe alas** of **B. leuwang.** Zie *Dangdur.*

475. — **kapok.** Zie *Kapok.*

213. — **leuwang.** Zie *Dangdur.*

770. **Baneh** (*Lycopodium* sp. div.). De geheele plant wordt gestampt en op wonden gelegd.

771. **Banjle** (*Dialium Indum* L.) Het hout is sterk en wordt voor molens aangewend; de bladen worden gestampt en eenige dagen in water geweekt en daarna in roestig ijzer gedaan, dat men weder schoon wil maken. De vruchten zijn lekker om te eten.

672. **Barak** of **Larak** (*Sapindus Rarak* L.). Het hout is fraai en wordt voor scheden van wapens gebruikt; de vruchten dienen gelijk als zeep tot wasschen van linnen en ook der hoofdharen, waarbij het ongedierte sterft; van het eten derzelven wordt men bedwelmd, echter zullen zij niet doodelijk ziek maken.

772. **Baraweha** (*Mucuna pruriens* DC.). De bladen worden gebruikt om er de handgrepen van wapens mede te wrijven, waardoor zij zwart worden; de fijne stekeltjes der vruchten brengen op het vel eene vreeselijke jeukte voort, en zullen, in spijs ingegeven, als vergif werken.

350. **Bass.** Zie *Harrass.*

773. **Basmala** of **Bosmala** (*Liquidambar Altingiana* BL.). Het hout (splint) is wit en wordt weggeworpen; het hart (hout) is rood en sterk, scheurt echter zeer ligt. Men wendt dit tot bouwhout aan.

774. **Bayana** (*Lactuca* L. et *Sonchus* L.). De jonge takjes worden fijn gewreven en met een weinig water op zweren enz. gedaan.

356. **Bemang.** Zie *Hermang.*

775. — **poetoen** (*Cratoxylon*?). Het hout wordt tot kolenbranden gebruikt; de bladen worden gekneusd of gekaauwd en op brandwonden ter verkoeling en genezing gelegd.

776. **Bendoe** of **Bundoe** (*Cyrtandra* sp., *Ruellia* etc.). De bladen en jonge spitsen worden raauw bij de rijst gegeten.

777. — **badak** of **Bundoe badak** (*Cyrtandra glabra* JCK.). Men plant dezelve op plaatsen of aan de waterleidingen waar de rijstplanten niet goed slagen willen; de bladen en jonge spitsen worden met *Plassarie* vermengd, fijn gewreven en gedeeltelijk ingenomen, gedeeltelijk het ligchaam daarmede ingewreven ter plaatse waar hetzelve stijf of opgezwollen is.

778. **Bhunghas** (alle soorten) (*Gluta*, *Semicarpus*, *Goniogeton*). Het hart des stams (eigenlijke hout) is rood, fijn en zwaar, en dient voor meubelen en fijn houtwerk, zoo als ook voor scheden van wapenen, doch men gebruikt het niet gaarne daarvoor, als wordeade stomp door de hardheid van het hout. De bast en alle groene deelen houden eene roode, zeer scherpe sap in zich, die op de huid eene menigte zeer digt staande schurftblaasjes veroorzaakt, welke later in eene groote korst veranderen; zoo men de bladen slechts langs het gezigt strijkt, zwelt hetzelve dadelijk op en men weet er geene hulp voor, dan dat men naar den boom teruggaat en daar wierook offert.

779. **Binjoeng** (*Melastomacea?*). Het hout dient tot kolenbranden.

460. **Binoh.** Zie *Kamoengkoes.*

780. **Boaatj** (*Phaseolus lunatus* L.). De boontjes worden afgekookt met *Honjeh* en *drassi* bij de rijst gegeten.

651. **Boekem.** Zie *Koepa landak.*

270-293. **Boempoet.** Zie *Djoekoet.*

781. **Bonggot** of **Tepoes** (*Elettaria alba* Bl. et aff.). De bladen worden tot het dekken der huizen gebruikt; de vruchten zijn zoet en eetbaar.

773. **Bosmala.** Zie *Rosmala.*

370-387. **Bottang.** Zie *Hoëh.*

776-777. **Bundoe.** Zie *Rendoe.*

782. **Bunggang** of **Tjangkeoh** (*Myrtacea?*). De takken worden geplant om levende heiningen te maken; het hout wordt gebrand voor kolen.

S.

783. **Saay** (*Broussonetia papyrifera* Vent.). De bast wordt schoongemaakt en gespleten om er rijstbosschen mede te binden; men maakt er ook papier van door kloppen, weeken en splijten.

784. **Sabbeh** (*Canna* sp. omn.). Deze plant wordt dikwijls om hare fraaije bloemen geplant; de harde, ronde zaden worden voor hagel in geweren geladen.

570. **Sabrang.** Zie *Kilangier.*

785. **Sabrang** (. . . . . . . ?). Het hout is fraai, regt, sterker dan (243) *Djatti* en wordt ook niet zeer door de witte mieren enz. gezocht. Men kan den boom zeer spoedig door het planten van

takken vermeerderen; men vindt hem daarom dikwijls in levende beiningen aangeplant.

108. Saga aroy. Zie *Aroy saga.*

786. — kajoe (*Adenanthera Pavonina* L.). De zaden worden geroost, gestampt, de schil daarvan weggeworpen en het witte met rijst gegeten; het smaakt lekker, veel gelijkende op de *Katjang djepoen.*

519. Sagoena. Zie *Kibajawak.*

787. Salak (*Zalacca edulis* Rwdt.). De jonge, nog onontwikkelde bladen worden raauw of afgekookt gegeten; de oude bladen dienen tot het dekken der huizen (*atap*), zijn echter niet gelijk aan die van (602) *Kiney*; ook worden zij tot verpakking van Javasuiker gebezigd; de vruchten worden geschild en raauw gegeten; zij zijn zwaar te verteren en zullen een aphrodisiacum zijn.

788. Salam andjleng (*Syzygia* sp. div.). Het hout is rood, grof en zwaar; het wordt voor houwhout en rijststampers gebruikt.

672. Salassi. Zie *Lampas.*

789. Salempat toelles (*Colocasia humilis* Hsskl. γ. *picta* Hsskl.). De bladen met stelen worden tot groente (*sayor*) toebereid en voor lekker gehouden.

343. Salim gedeh of Hantap (. . . . . . . ?). Het hout is fraai, fijn en rood, wordt door witte mieren niet aangetast en voor bouwhout gebruikt; de jonge takjes (*poetjoek*) worden over het vuur gehouden tot dat zij slap zijn en op den buik gelegd bij verstoppingen (*sakkiet proet tatjiem*, *traboleh behrak*).

586. Salim gedeh. Zie *Kindog.*

790. Samohdja (*Plumieria acutifolia* Poir.). De aangenaam riekende, witte bloemen worden tusschen kleederen enz. gelegd, en de boom daarom veelvuldig aangekweekt, meestal echter op inlandsche graven.

791. Sample (*Lasius* sp. omn.). De jonge bladen worden afgekookt en met rijst gegeten, zij hebben echter eenen krassenden smaak; bij buikpijn neemt men deze, houdt ze wat over 't vuur, wrijft ze met water fijn en legt ze op den buik.

221. Samperra. Zie *Djaloepang.*

792. Sanienten (*Castanea argentea* Bl.). Het hout is wit, grof, sterk en hard, en wordt tot bouwhout gebezigd; de zaden worden raauw of afgekookt gegeten, gelijk als de echte kastanje.

793. Santen. Zie *Sokka.*

794. **Sari gadieng** of **Siri gadieng** (*Nyctanthes arbor tristis* L.). Deze heester wordt menigvuldig gekweekt, om zijne aangenaam riekende bloemen, welke tusschen kleederen worden gelegd.

795. **Sarrai** (*Drymophlaeus Zippelii* Hsskl.). De stam levert een dun maar sterk, zwart hout, hetwelk tot het maken van spinnewielen (*kissie*) wordt gebruikt. De jonge, onontwikkelde bladen (*hoemoet*) worden afgekookt bij de rijst gegeten; de scheden dienen tot het overtrekken van vlechtwerk, als *kapeh* enz., om hetzelve tegen water te verzekeren (zie (225) *Djambeh*).

711. **Sarronie.** Zie *Nampong*.

404. **Sassa lumboet** of **Jassa lumboet** (*Leiocarpus fructicosus* Bl.). De bast wordt met die van (657) *Lisoe* en (267) *Djierak burrum* vermengd en tot roodverwen gebruikt.

796. **Sauchun** (*Panicum palmaefolium* Koen.). De jonge spruiten (*boroi*) worden afgekookt en bij de rijst gegeten.

797. **Saunng rienggung** (*Freycinetia* sp. div.) De oude luchtwortelen worden gespleten en het vaste daarvan afgeschild, gedroogd en op de randen der inlandsche hoeden (*toetoeng*) gebonden, om aan deze meer vastigheid te geven.

798. **Sehreh** (*Graminea* gen.?). De jonge spruiten en bladen worden met andere groenten afgekookt, waardoor dezelve eene aangename geur bekomen.

799. **Selangkar** of **Soelangkar** (*Leea sambucina* L. et aff.). Deze heester wordt geplant, bij of beter vóór het aanleggen van rijstvelden, om deze goed te doen slagen; stukken van den stengel, 6-7 duimen lang, worden in het midden over het vuur gehouden, aan weêrskanten loopt dan de sap uit, welke men in de ooren droppelt tegen doofheid; men bindt ook 3 stukken daarvan aan een einde te zamen en zet dezelve gelijk aan een' drievoet op zulke plaatsen in de bosschen waar vele duivels aanwezig zijn; zoo neemt men ook twee bladen, welke kruisgewijze op elkander moeten gelegd worden op alle wegen naar de kampongs, die door veelvuldige en hevige ziekten worden geplaagd. Ook worden dezelve fijn gewreven en daarmede het ligchaam ingesmeerd bij eene ziekte welke den naam heeft door den duivel veroorzaakt te zijn (*sakkiet badie*, *kena seetan*).

800. **Semanka** (*Citrullus vulgaris* Schrd.). De watermeloen wordt slechts om haar fraai, sappig en verkoelend vleesch geteeld.

801. **Semboeng leutiek** of **Tjapoe toehur** (*Blumea* sp. div.).

De fijn gewrevene bladen worden om (maar niet op) wonden aangewend, ook bij de besnijdenis; de wortelen worden 1-1½ uur in water geweekt, en van dit water alle morgen een kopje vol gedronken bij buikziekte (*sakkiet proet pannas*).

802. **Sempoer, Soempoer** of **Semper** (*Dillenia* et *Colbertia* sp.). De stammen, welke omgekapt in loopend water (*tjaai kieroep*) in het Bantamsche blijven liggen, zullen tot steen worden, welke tot slijpen van messen enz. gebruikt wordt. Het hout levert eene asch, die met een derde gedeelte roode klei en een weinig fijn rijststroo vermengd, eene zeer goede massa oplevert voor het opbouwen van haarden (zie ook 807). De vruchten worden met eenen steen geklopt en tot het wasschen van fijn linnengoed, ook der hoofdharen, aangewend, waardoor het ongedierte sterft.

150. **Sengang.** Zie *Bajem.*

803. **Senteh** (*Colocasia indica* HSSKL. cum varr.). De stam wordt geschild, in stukken gesneden en in stoom gekookt, zullende in smaak gelijk staan aan (829) *Tallus.* Ook worden schijven daarvan in asch gebraden en met zout gegeten.

605. **Serjawan.** Zie *Kisarjawan.*

248. **Seroggol.** Zie *Djeroggol.*

804. **Serok radja mantrie** (*Nepenthes* sp.). Het in de bekers vervatte water wordt tegen den hoest gedronken.

805. **Setjang** (*Caesalpinia Sappan* L.). Deze stekelige heester groeit zeer ligt en munt uit door fraaije bladen en bloemen, wordt daarom ook dikwijls voor heiningen gebruikt. Het hout wordt geschild, in stukken gesneden en afgekookt, en de rood te verwen voorwerpen daarbij gevoegd.

609, 610. **Seueur.** Zie *Kiseueur.*

806. **Seuren.** Zie *Siri.*

807. **Sidagorie** (*Sida* sp. plur.). De schil wordt gestampt en dan met asch van (801) *Sempoer* vermengd, dient tot hetzelfde doel, waardoor echter de massa meer vastigheid ontvangt. De bladen dienen, om gelijk als met was garen te bestrijken.

616. **Siegung.** Zie *Kitahoen*

163. **Siegun.** Zie *Beleh ketehpeh.*

808. **Siengadepah** (*Bragantia tomentosa* BL.). Bladen en stengel zijn te gebruiken als (611) *Kiseuseut*, waarmede het ook vermengd wordt; bij kleine kinderen voegt men er nog (105) *Plas-*

sarie bij en laat na bijvoeging van wat water, het geheel eenigen tijd staan; het heldere water wordt dan gedronken en met het troebele water hals en borst ingesmeerd! De bladen en stengel worden ook gestampt en gelijk als zeep bij het wasschen gebezigd.

809. **Sientok** (*Cinnamomum Sintok* Bl.). De schil wordt schoon geschrapt, is lekker om te eten en wordt hoofdzakelijk bij hoest aangewend.

674. **— landjang beurriet.** Zie *Landjang beurriet.*

163. **Sigung.** Zie *Beleh kelehpeh.*

616. **Sigung.** Zie *Kitahoen.*

584. **Siloar.** Zie *Kimokla.*

810. **Simburrum** (*Fluggea microcarpa* Bl.). De vruchten worden, hoewel zelden, gegeten.

811. **Sinagaar** (*Pinanga coronata* Bl.). De vruchten zijn eetbaar, echter zullen zij ligt graveel (*sakkiet kerkeutum*) veroorzaken.

812. **Singoegoe** (*Cyclonema serratum* Hsskl.). De vruchten worden geroost en met rijst gegeten.

806. **Sirie** of **Seureu boddas** (*Chavica Betle* Miq.). De bladen worden gekaauwd, zie (225) *Djambeh.* De sappen des stams worden als een sterk aphrodisiacum gehouden.

813. **— burrum** (*Chavica Siriboa* Miq.) Staat in gebruik gelijk aan (806) *Siri boddas.*

794. **— gadieng.** Zie *Sari gadieng.*

814. **— karoewang** (*Chavica majusculum* Miq.). De bladen worden gestampt en met urin aangemengd, waardoor deze massa eene verfoeijelijke lucht van zich geeft; deze massa wordt daarom tusschen gespletene bamboestekken op zulke plaatsen gelegd, waar wilde varkens te veel nadeel aanrigten; — wordende deze daardoor afgehouden.

815. **— kaija** (*Anona asiatica* L. *β impunctata* Dun.). De vrucht is om haar aangenaam, aromatisch, wit vleesch zeer gezocht en hoog in waarde.

816. **Slada aijer** (*Nasturtium officinarum* R. Br.). De watersalade wordt raauw en afgekookt gegeten. Men plant ze op waterbeddingen aan op $1\frac{1}{2}$ voet afstand van elkander; men moet zorg dragen dat zij eene koele plaats (3—4000 voet de beste localiteit daarvoor) en genoeg water hebben; en in dat geval zijn de bed-

dingen er spoedig digt mede begroeid en kunnen dikwijls gesneden worden. Een pakje (zooveel als men in eene hand vatten kan) kost op Tjiandjor en Buitenzorg slechts eene duit, op laatstgenoemde plaats is zij echter korter.

817. **Soekkoen** (*Artocarpus laevis* Hsskl.). De rijpe vruchten worden geschild, gewasschen, afgekookt en met bijvoeging van zout, (42) *Assam*, bij de rijst gegeten.

798. **Soelangkar.** Zie *Selangkar*.

818. **Soelatrie** (*Calophyllum Sulatri* Brm.). De vruchten zijn eetbaar en van zuren smaak.

802. **Soempoer.** Zie *Sempoer*.

819. **Seerawoeng** (alle soorten) (*Ocimum sanctum* L., *Moschosma polystachya* Bnth.). Stengel en bladen worden als sambal gestampt; de bladen worden raauw gegeten, ook tot het inpakken van visschen gebruikt, welke in asch gebraden (*pehpes Mal. paais Sund.*) zullen worden, waardoor de visschen eene aangename geur en smaak bekomen. De zaden worden gelijk als die van (672) *Salassi* gebezigd.

820. **Soeren** of **Suren** (*Cedrela febrifuga* Bl.). Het hout is week en ligt, en wordt voor kano's gebezigd; voor bouwhout is het niet bruikbaar, daar het door het droogen, zich krom trekt; het wordt niet door witte mieren enz. aangedaan. De bast wordt hier door de inlanders niet gebruikt (zie Blume, Bijdr. bl. 199).

821. **Soeroewayang katoempang** (. . . . . ?). De drooge bladen worden gestampt en op schurft (*koneng bolongan*) gestrooid.

793. **Sokka** of **Santen** (*Ixora* sp. plur.). Deze meest altijd vol bloemen zittende heesters worden voor sieraad in tuinen en bij de huizen aangeplant, ook de bloemen worden bij sambal gebruikt.

802. **Somper.** Zie *Sempoer*.

822. **Senggom** (*Barringtonia* sp. div.). Het hout is fraai wit en fijn, en wordt zoowel voor bouwhout als ook voor fijne houtwerken, als scheden van wapenen enz. gebezigd.

823. **Sowagie aroy** (*Gouania* sp. omn.). De wortel, stam en bladen worden fijn gestampt en op schurftige plaatsen (*koreng rodoek*) gelegd; de schil wordt gestampt en gelijk als zeep tot het wasschen der hoofdharen gebezigd, waardoor ook het ongedierte sterft.

824. **Sowangkong** (*Ptychosperma appendiculatum* Bl.). Het

hout heeft hetzelfde gebruik als dat van (675) *Langkap;* de jonge, onontwikkelde bladen (*hoemoet*) worden afgekookt en bij de rijst gegeten; de scheden staan gelijk aan die van (795) *Sarrai.*

328, 329. **Sughang.** Zie *Hemberang.*

820. **Suren.** Zie *Soeren.*

T.

704. **Taai boeroeng.** Zie *Mengando.*

825. — **hayam** (*Tagetes patula* L. et *T. erecta* L.). Deze eenjarige plant wordt om hare fraaije bloemen geteeld, haren naam (kippenstront) heeft zij misschien aan hare onaangename lucht te danken.

693. **Takekkak.** Zie *Magai.*

826. **Tali andjieng** (*Acalypha densiflora* Bl.). Deze lage heester wordt om de fraaije roode staartjes, waarmede hij als het ware overdekt is, veelvuldig geteeld.

58. **Tali kandeh.** Zie *Aroy kibarera.*

827. — **kandjoe** (*Bauhinia tomentosa* L.). Het hout is sterk, vast, wit en fijn, wordt voor handgrepen en scheden van wapenen gebezigd, indien men stukken bekomen kan die lang genoeg zijn; voor handgrepen heeft het nog die goede hoedanigheid, dat dezelve zeer vast aan de wapens blijven zitten.

828. **Taliengkoep** (*Claoxylon indicus* Endl.). Indien men het hout brandt, zoo ontstaat er een rook, die het ademhalen zeer moeijelijk maakt; de bladen worden in stoom gekookt en zijn lekker om te eten.

829. **Tallas** of **Tallus** (*Colocasia vera* Rmph., cum var. permult.). De knollen worden geschild en in asch gebraden; men kan ze ook in stoom of water koken; zij zijn lekker en daarbij wat kleverig (*boelen*) in den mond. Bladen en stengel worden in stoom gekookt en bij de rijst gegeten. De jonge bladen worden fijn gesneden, met *Hariang* gekookt en met zout bij de rijst gegeten.

829. **Tallus.** Zie *Tallas.*

830. **Tambakkoh** (*Nicotiana* sp. div.). De oude bladen worden afgesneden, de middelrib weggeworpen, dan zamengevouwen en fijn gesneden; nu laat men dezen tabak 3 dagen droogen, zet hem 's morgens in den dauw, na 6 dagen wordt hij op hoopen ge-

daan en met bladen van (686) *Lipoeng* of (871) *Tjarieang*, in pakjes afgezonderd, zamengebonden en bewaard. Na 10 dagen kan hij reeds gebruikt worden; door lang liggen wordt hij echter beter (*djatti tambang*). Zie (871) *Tjarieang*.

455. **Tandjong.** Zie *Kambang tandjoeng*.

831. **Tangkallak** (*Tetranthera Roxburghii* NEES var. *racemoso-umbellata*). Het hout staat gelijk aan dat van (390) *Hoeroe*. Het vleesch der vruchten wordt gegeten, en de pitten zelfs uitgeperst geven eene olie, die spoedig hard en tot kaarsen gebruikt wordt.

832. **Tanggohli** (*Cassia Fistula* L.). Eene pit der lange vrucht gemalen en met suiker en water ingenomen, helpt tot spoedige ontlasting bij verstoppingen.

833. **Tangkil** of **Tankil** (*Gnetum Gnemon* L.). De bast is sterk en wordt voor touwwerk, zoowel grof (*tambang moendieng* enz.) als fijn (vischnetten enz.) gebezigd; het hout is niet sterk en wordt bijzonder tot zoutbranden aangewend. De jonge bladen worden afgekookt gegeten, de vruchten insgelijks; men stampt ze ook, droogt en braadt ze in klapperolie, hetwelk eene lekkere kost (*imbieng*) is.

834. **Tangkoeloeng** of **Tangoeloeng** (*Amyrrhis dentata* WLD.). Het hout is sterk, rood en fijn; men gebruikt het gewoonlijk voor katoenmolens.

401. **Tangkoerak.** Zie *Ima sierum*.

835. **Tangkolloh**, **Tankollo** of **Tangkelle** (*Kleinhoffia Hospita* L.). Het hout is sterk, fraai en wit met zwarte vlekken. Men gebruikt het tot scheden van wapenen, en een stuk voor eene krisschede heeft eene waarde van 30 spaansche matten!

734. **Tanglar.** Zie *Panglar*.

834. **Tangoeloeng.** Zie *Tangkoeloeng*.

836. **Tangtang angien** (*Deeringia indica* SPRG., *D. celosioides* R. BR.). De jonge takjes worden in stoom gekookt en bij de rijst gegeten.

455. **Tanjong.** Zie *Kembang tandjoeng*.

833. **Tankil.** Zie *Tangkil*.

837. **Tankokkak** (*Solanum pseudosaponaceum* BL.). De vruchten staan gelijk aan die van (693) *Takokkak*.

335. **Tankelle.** Zie *Tangkelle*.

835. **Tankollo.** Zie *Tangkollo.*

838. **Tapen** (*Rottlera* sp.?). De schil wordt over vuur een weinig gewarmd en aldus met verscheiden soorten van visschen (als: *Ikan lopang*, *I. sengal*, *I. lelles*, *I. moea*) in eene pot gedaan, waardoor dezelve eene aangename lucht verkrijgen en het vet beter voorkomt (*djati koeri* of *belam*). Voor levende heiningen wordt deze boom ook wel gebezigd.

839. **Tapoes** of **Tepoes** (*Elettaria coccinea* BL. et *E. alba* BL.). De bladen zijn tot het dekken van huizen te gebruiken en de pitten zijn aangenaam zoet om te eten; zie ook 397, 398, 745.

840. **Tapos** (*Elateriosperma Tapos* BL.). Het hout is wel fraai en wit, maar wordt niet gebezigd, daar het niet sterk is en spoedig door de witte mieren wordt opgeteerd. De vruchten leveren eene olie, die bij spijzen kan worden aangewend en ook als lampolie dient.

841. **Taratteh gedeh** (*Nelumbium speciosum* BL.). De bladen dienen tot verpakking van groenten en andere op de markten te koop zijnde goederen; de zwarte zaden worden raauw gegeten en smaken gelijk die van (485) *Katappang.*

620. **Tarritie.** Zie *Kitarritie.*

842. **Tarroem** (*Indigofera* spec. div.). De Indigo-plant wordt tot het maken van *Nila* of Indigo gebezigd; stengel en bladen worden fijn gesneden en 7 dagen lang geweekt, waardoor *Nila* ontstaat en waarbij men nog het water van (60) *Kibatara*, (606) *Kitjantoeng*, enz. voegt.

115. **— aroy.** Zie *Aroy tarroem.*

843. **Tatangkilan** (. . . . . . . ?). De vruchten worden gegeten en gelijken op die van (50) *Kassoengka.*

844. **Tatter** (*Solanum verbascifolium* L.). De stengel wordt verbrand, met de uitloopende sappen de tanden zwart geverwd en ook bij kiespijn aangewend (*sakit radjoen*).

845. **Tawollong** (. . . . . . . ?). Het hout is sterk en fijn, zoo lang het echter nog vochtig is, is het niet duurzaam.

846. **Teboe** of **Tiwoe** (*Saccharum officinarum* L. cum var.). Het suikerriet wordt in stukken gesneden, geschild en als versnapering gegeten; men maakt er ook suiker van; de jonge spruiten worden afgekookt en bij de rijst gegeten.

847. **— troeboek** (*Saccharum edule* HSSKL.). De bloem, welke

in de bovenste bladscheden verborgen blijft, wordt met deze over vaar gehouden of ook afgekookt en als groente bij de rijst gegeten.

848. **Teklh laut** (*Cyperus* sp.?). De wortelknolletjes worden gestampt, met verscheidene scherpe kruiden vermengd en door vrouwen bijzonder graag ingenomen tegen wormen, het zal echter ook voor andere buikziekten goed zijn (*segala sakkiet proet baai*).

289. **Teklam.** Zie *Djoekoet teklam.*

649. **Temo koentjie.** Zie *Koentjie.*

4. **Tengtjektjaa.** Zie *Ambiet.*

839. **Tepoes.** Zie *Tapoes.*

849. **Terong** (alle soorten) (*Solanum* spec. plur.). De vruchten worden raauw of afgekookt gegeten; die van *Terong poekus* (*Sol. undatum* LAM. *sphaerocarpum* HSSKL.) zijn minder aangenaam.

850. **Tespong** (*Falcaria javanica* DC.). De geheele plant wordt raauw bij de rijst gegeten.

643. **Tiemboel.** Zie *Kluwie.*

851. **Tiroe beddas** (*Caladium giganteum* BL.). De sappen worden tegen den hoest gedronken.

852. **Tisoek** (*Hibiscus spathaceus* BL.). De takken worden gespleten en de bast na van de schil door schaven bevrijd te zijn, tot touw gemaakt, hetwelk sterk doch grof is.

846. **Tiwoe.** Zie *Teboe.*

853. — **landoe** (*Artocarpus glauca* BL.). De stam is gelijk aan die van (195) *Boeroet;* de splint wit, het hout rood, grof en wordt door de witte mieren aangetast; dient echter voor bouwhout.

854. **Tjabeh** (*Capsicum* sp. div.). De rijpe en onrijpe vruchten worden geheel of gestampt als sambal en met drassi gemengd bij de rijst gegeten.

855. — **aroy** (*Piper longum* L. *P. densum* BL.). De vruchten worden gestampt en met suiker en water tot eenen aangenamen eenigzins prikkelenden (*pannas*) drank (*banrek*) gemaakt, welke op de bazars het glas voor eene duit verkocht wordt; ook worden ze fijn gestampt en met aluin, (105) *Plassarie* en (735) *Panglaai* vermengd, en daarmede de buik van kraamvrouwen ingewreven.

856. **Tjahoera** (. . . . . . . ?). De gele vruchten hebben een zoet-zuurachtig vleesch, hetgeen eetbaar is, de pitten worden weggeworpen.

151. **Tjajoer.** Zie *Bajoer.*

616. **Tjallek anglen.** Zie *Kitahoen.*

180. **Tjallentjieng.** Zie *Bliembieng manies.*

692. **Tjaloe bangbang.** Zie *Lolloh keboh.*

857. **Tjamara laut** (*Casuarina muricata* RXB.). Het hout is fijn, rood, sterk en welriekend, en wordt voor scheden van wapenen gebezigd.

1. **Tjamakka molu.** Zie *Akker tjamakka.*

858. **Tjampakka** (*Michelia Champacca* L.). De splint is fijn, wit en wordt voor huisraad en buffeljukken gebruikt; het hout is zwart en levert fraaije scheden voor wapens en voor meubelen, indien men stukken vinden kan die groot genoeg zijn. De bloemen worden om hare aangename geur veelvuldig tot sieraad enz. aangewend.

859. **— gondok** (*Talauma pumila* BL.). De kleine heesters worden wel eens tot heiningen gebezigd en behoeven weinig gesnoeid te worden, daar zij niet sterk groeijen; de bloemen (welke in hare geur het meeste met die van eenige appelsoorten overeenkomen), worden van de vrouwen veelvuldig tusschen kleederen en in de haren gebruikt.

860. **— leuwung** (*Talauma mutabilis* BL.). Het hout is niet regt, geeft dus slechts korte regte stukken, die voor spinnewielen gebruikt worden; de bloemen staan gelijk aan die van de voorgaande.

861. **— seylan** (*Knema Horsfieldii* BL.). De bloemen hebben eene zeer sterke en aangename geur, welke van de insecten zeer gemeden wordt; de vruchten staan gelijk aan die van (831) *Tangkallak.*

862. **Tjampedak** (*Artocarpus Polyphema* PERS.). Het hout is gelijk aan dat van *Nangka;* het vleesch der vruchten wordt rauw gegeten; de pitten worden afgekookt en gegeten.

123. **Tjanar (Tjannar) babi** of **Aroy tjannar babi** (*Smilax* et *Dioscorea* sp. div.). De wortelen worden door de varkens opgezocht en gegeten.

863. **— beurrieut hiedung** (*Smilax* sp.). De ranken en bladen worden gewreven en gedeeltelijk ingenomen, gedeeltelijk de buik daarmede ingesmeerd bij buikloop en opgezetheid door winden.

124. **— bokkor** of **Aroy tjannar bokkor** (*Smilax* sp. div.). De bladen worden gewreven en daarmede de borst ingesmeerd bij

hoest, die met bezwaring van het ademhalen vergezeld gaat (*sakkiet ungap*), ook worden zij in plaats van glazen gebruikt om water uit beken enz. te drinken.

864. **Tjanar peutjang** (*Dioscorea* sp.). De bladen hebben dezelfde hoedanigheid als die van (863) *Tjannar beurriet hiedung*.

782. **Tjangkeoh.** Zie *Rungrang*.

865. **Tjangkoeang** (*Pandanus furcatus* Rxb.). De spitsen der takken met de nog onontwikkelde bladen worden met water afgekookt (*saijoer manies*), zonder er zout bij te voegen, en dit gegeten bij vergiftiging; van de bladen worden matten of geldzakken gemaakt, zie (730) *Pandan laut leutiek*.

866. **Tjangkoedoe** (*Morinda citrifolia* L.). De schil der wortels wordt gewasschen, gedroogd, gestampt en met (404) *Sossa*-bast vermengd, en zonder dit af te koken tot roodverwen van kleedjes, garen, enz. gebezigd. De jonge bladen worden raauw of afgekookt bij de rijst gegeten; de onrijpe en rijpe vruchten worden raauw gegeten, zij zijn zuur.

219. — **lalakki.** Zie *Gumpol*.

143. **Tjangkorreh.** Zie *Awi tjangkorreh*.

867. **Tjangtjeng** (*Elephantopus* spec. omn.). De geheele plant wordt afgekookt en als sterkingsmiddel of aphrodisiacum gebruikt. De wortel wordt in stukken gesneden, in water geweekt en dit water gedronken tegen buikziekte, waarbij allen morgen het gevoel ontstaat, als of iets van binnen gewond zou zijn (*spruuw?*). De bladen worden in stoom gekookt en als groente gegeten.

863, 864. **Tjannar.** Zie *Tjanar*.

309. **Tjantokkeh.** Zie *Gandaria*.

868. **Tjantiegie.** De algemeene naam van alle planten van het hoogeré gebergte, welke zich meestal kenmerken door een kort maar zeer vast en rood hout, waarvan echter weinig gebruik gemaakt wordt, omdat het te moeijelijk is hetzelve te vervoeren; ook hebben velen derzelven eetbare vruchten, bijzonder die uit de familie der Boschbezien.

562. **Tjantiegie.** Zie *Kimerak*.

870. **Tjantjerattan mienjak** (*Nauclea obtusa* Bl.). Het hout wordt door de witte mieren aangetast, de boeboe lust het niet zoo zeer; men wendt hetzelve tot huisgereedschap aan. De jonge takjes worden gebruikt om daarmede het tandvleesch en de tong van

kleine kinderen te wrijven, waardoor de tanden ligter en spoediger uitkomen en de uitspraak gemakkelijker wordt.

801. **Tjapoe toehur.** Zie *Semboeng leutiek.*

295. **Tjaptek.** Zie *Djurei.*

871. **Tjarieang** (*Aglaonema simplex* Bl.). De geheele plant wordt tot een bijgeloovig doel gebruikt, zie (353) *Hatta beeas.* Zoo de tabak, zie (830) *Tambakko*, in bladen hiervan wordt ingepakt, bekomt hij eenen beteren smaak.

872. — **beurriet burrum** (*Aroidea* gen.?). De bladen worden als amulet gebruikt (*pakkeh katja*); indien een man veel aan een meisje of aan eene vrouw denkt en niet meer aan haar denken wil, zoo moet hij maar op een blad hiervan zien, gelijk als of het een spiegel ware en hij zal niet meer aan de vrouw denken!!!

873. — **burrum** (*Hamalonema rubrum* Hsskl. *a. majus* Hsskl.). De bladen met de stelen worden, nadat de laatsten geschild zijn, fijn gewreven en daarmede zieke of vermoeide voeten ingewreven. De stam wordt in stukken gesneden en een weinig over het vuur gehouden, dan geschild en in water gekookt gelijk als thee en deze roode thee tot hetzelfde doel aangewend.

874. **Tjarienglen** of **Warienglen** (*Ficus benjamina* L., *F. pisocarpa* Bl. et sp. affin. nonn.). De Banianboom wordt op alle Aloengaloengs en op andere plaatsen, die in zekere eerbied staan, aangeplant, en dient tot een groot sieraad, tegelijk aangename schaduw en koelte verspreidende.

875. **Tjarioe** (*Entada monostachya* Dc.). De sappen worden gedronken en de gerooste pitten door kraamvrouwen gegeten, om haren buik weder in orde te brengen; de bladen worden raauw bij de rijst gegeten.

876. **Tjariwoe** (*Colocasia humilis* Hsskl.). De geheele plant wordt fijn gesneden, nadat de schil van den stengel is weggeworpen, afgekookt onder bijvoeging van uijen, drassi en zout en dan door kraamvrouwen gegeten, waarop zij spoedig herstellen.

877. **Tjatjandie** (*Sesbania cochinchinensis* Dc.). De bladen en onrijpe vruchten worden afgekookt en met rijst gegeten.

747. **Tjau.** Zie *Pisang.*

878. **Tjengkeh** (*Caryophyllum aromaticum* L.). De bloemknopjes worden gedroogd en in plaats van *siri* gekaauwd bij ongesteldheid van de maag; men gebruikt ze ook om vleesch en andere

spijzen daarmede te kruiden, of bij andere geneeskundige middelen gevoegd; fijn gewreven en met water vermengd geven zij een zeer goed oogwater, bijzonder bij zwaarte en pijn in het voorhoofd.

879. **Tjeremeh** of **Tjermeh** (*Cicca disticha* L.). De onrijpe vruchten worden met groenten gekookt om aan dezelve eenen aangenamen, zuren smaak aan te brengen, ook worden zij als tamarinde gebruikt of geconfijt; de wortels zullen (?) eene vergiftige kracht uitoefenen, zoodat een steek met eene pen daarvan reeds doodelijk zal zijn.

880. **Tjerlang** (*Pterosperma diversifolium* Bl.). Het hout is wit, grof en wordt door de witte mieren enz. aangetast; men gebruikt het voor brandhout en windmolentjes (*kolehtjer*).

879. **Tjermeh.** Zie *Tjeremeh.*

524. **Tjetjang koedoean.** Zie *Kibara.*

881. **Tjetjerennean aroy** (*Dalbergia Blumei* Hrt. Bog.). De ranken worden als touwwerk gebruikt zonder eenige toebereiding.

882. **Tjeulie badak bener** (*Opuntia tomentosa* Slm. Dk.). Deze vetplant wordt aangekweekt om daarop de cochenille (*Coccus Cacti* L.) te teelen; waartoe zij zich om hare wollige takken (gewoonlijk bladen genaamd) beter schikt als die soort, welke van Cheribon afkomstig is.

883. — **badak tjeribon** (*Opuntia cochinillifera* Mll.). Deze met onbehaarde takken voorziene Cactus-soort werd oorspronkelijk tot de cochenilleteelt gebruikt, is echter minder doelmatig bevonden als de wollige (882) *Tjeulie badak bener.* De vruchten hebben een fraai rood echter smakeloos sap, en worden slechts tot stilling van den dorst gegeten. Men moet zich echter voor de stekeltjes in acht nemen, die in groote hoeveelheid in de oogen op de vruchten zitten.

884. — **badak tjoetjoek** (*Opuntia polyantha* Haw., *O. monacantha* Wld. et *O. elatior* Dc.). Deze meer of minder stekelige Nopal-plant wordt tot heiningen aangewend, en dienen de stekels tegelijk voor spelden om de hoedjes met de moedercochenille op nieuwe planten vast te zetten.

885. **Tjeurrie** (*Garcinia lateriflora* Bl., *G. dioica* Sm.). De wilde Mangostanen hebben om hare pitten slechts weinig en zoetachtig zuur vleesch, dat eetbaar is.

886. **Tjoejer** (*Ricinus salicinus* Hsskl.). Deze heester wordt gelijk als de wilg in Holland aan den kant van rivieren geplant, om het uitspoelen der kanten bij stortregens te verhoeden. De

sappen worden gebruikt gelijk als die van (708) *Moekoen*, doch deze zijn nog beter en maken tegelijk losse tanden door het aangroeijen van het tandvleesch weder vast.

887. **Tjoelang** of **Tjulang** (*Aglaia odorata* Lour.). Deze fraaije sierheester wordt om zijne altijd groene en glinsterende bladen, hoofdzakelijk echter om zijne welriekende bloemen veelvuldig geteeld.

86. **Tjoengkangkang.** Zie *Aroy tjoengkangkang.*

414. **Tjoeral.** Zie *Kibanen.*

888. **Tjoetjoek kallageh** (*Trophis spinosa* Rxb.). De sappen worden in de oogen gedroppeld, indien dezelve rood en met slijm vervuld zijn. De takken worden in stukken gesneden en eenen nacht in water geweekt en dit 's morgens nuchteren tegen lendenpijn (nierziekte?) gedronken.

889. **Tjoklat** (*Theobroma Cacao* L.). De vruchten worden geroost, gestampt en gelijk als kofij toebereid gedronken; de Europeanen maken er echter chocolade van.

590. **Tjongkok** (*Curculigo latifolia* Dryand.). De bladen gelijken volkomen op en hebben hetzelfde nut als (700) *Marassi*-bladen.

891. **Tjotjorokkot** (*Solanum canescens* Bl. et *S. japonicum* Dun.). De vruchten staan gelijk aan die van (693) *Magai.*

887. **Tjulang.** Zie *Tjoelang.*

882-884. **Tjulie.** Zie *Tjeulie.*

892. **Tjundjieng** (*Inga purpurascens* Hrt. Bog.).* Het hout is sterk, ligt en fraai, en gelijkt veel op dat van (820) *Suren*; het wordt door de witte mieren niet aangetast en voor kono's, bouwhout, planken enz. gebezigd. De bast wordt gestampt en gelijk als die van (544) *Kihiang* tot het bedwelmen van visschen en het wasschen des ligchaams gebruikt.

893. **Toeba** of **Toewa aweweh** (*Dalbergia heterophylla* Wld.). De rankende, gladde stam wordt gestampt en tot het bedwelmen der visschen in de rivieren gedaan, zijnde deze en die van (894) *Toewa djenoh* veel krachtiger dan die van (895) *Toewa gadel.*

894. **Toeba** of **Toewa djenoh** (*Dalbergia purpurea* Rwdt.). Zie de voorgaande.

895. **Toeba** of **Toewa gadel** (*Pongamia sericea* Vent.). De stekelige stam wordt gestampt en tot het bedwelmen der visschen als boven gebruikt.

896. **Toemboeng kanjoet** (*Canthium* sp. div.). De vruchten

worden afgekookt en bij de rijst gegeten; zij zijn aangenaam zuur, daarbij eenigzins wrang.

897. **Toengurrut** (*Castanea Tungurrut* Bl.). Hout en vruchten komen met die van (792) *Sanienten* overeen; laatstgenoemde zijn echter iets bitter van smaak.

765. **Toentoen.** Zie *Ramboetan.*

317. — **sayoeng.** Zie *Geger takkoh.*

898. **Toeri** (*Agati grandiflora* Dsv. *fl. alb. et cocc.*). De bast wordt van de schil bevrijd, gestampt en met water aangemengd op eene soort van groote schurft (*njerieh bolongan*) gedaan. De bloemen worden als groente gegeten na afgekookt te zijn, de jonge vruchten desgelijks.

893—895. **Toewa.** Zie *Toeba.*

196. **Tokbraai, Totokbraai** of **Bokkaai** (*Elateriosperma Tokbray* Bl.). Het hout is fraai, wit, fijn en sterk, witte mieren tasten het niet aan en het wordt voor bouwhout gebezigd; de rijpe vruchten worden gegeten.

458. **Tongkieng.** Zie *Kambang tongkieng.*

196. **Totokbraai.** Zie *Tokbraai.*

899. **Trebeh djapan** (*Rhinacanthus commune* Nees). De jonge takken en bladen worden fijn gewreven, op schurftige plaatsen aangelegd, ook bij roode hond en andere zulke huidziekten, waarop zeer spoedig beterschap volgt.

900. **Troeëp, Turrup** of **Turrup boeëk** (*Artocarpus elastica* Rwdt.). De melkachtige sappen met die van meer andere planten worden tot vogellijm aangewend, zij worden ook tegen bloedloop ingenomen. Van den bast wordt een vrij sterk, roodachtig touw gemaakt; het hout wordt ligt door de witte mieren aangetast en daarom slechts voor rijstblokken gebruikt. De bladen worden als onderlaag van de rijst in de paddiemagazijnen gelegd (*lielip parreh*). De vruchten zijn niet zoo lekker als die van (505) *Nangka beurriet* (*Kertow*).

733. **Troes goenoeng.** Zie *Pandjal.*

656. — **goenoeng.** Zie *Kokossan monjet.*

900. **Turrup.** Zie *Troeëp.*

901. — **aroy** (*Ficus annulata* Bl.). De schil wordt afgeschrapt, de bast gedroogd en tot fijn touwwerk verwerkt, waarvan men vischnetten enz. maakt.

900. — **boeëk.** Zie *Troeëp.*

W.

902. **Walen** (*Ficus* sp. div.). De bladen en bast worden bij gebrek van *gambier* met *siri* gekaauwd.

178. — **badak.** Zie *Bisoroh kiedung.*

903. **Wargoe** (*Licuala* sp. div.). De stam dient als wandelstok en is zeer hard en sterk, meer nog dan die van *Rottang.*

874. **Wariengien.** Zie *Tjariengien.*

904. **Waroe goenoeng** (*Paritium simile* WILL.). De sappen worden als oogwaschwater voor pas geboren kinderen gebruikt. De bast levert grof en fijn touwwerk; het hout is bijzonder sterk en wordt voor buffelkarren, zadels, rijstmolens enz. gebezigd. De bladen dienen om er kleine voorwerpen in te pakken.

426. — **landak.** Zie *Kakapassan.*

905. — **laut** (*Paritium tiliaceum* WILL.). Deze aan het strand groeijende boom doet dáár dezelfde diensten als in de bergstreken de (904) *Waroe goenoeng.*

906. **Watoetan** (*Paspalum coromandelinum* LAM.). Dit gras is een goed voedsel voor buffels, paarden, enz.

907. **Wawallengiean** (*Fuirena quinquangularis* HSSKL.). De stengels van dit biesgras worden gedroogd en gelijk (730) *Pandan samak laut* behandeld, om daaruit matjes (*samak waliengiean*) te maken, die grover zijn dan die van *Pandan* en slechts tot slaapmatjes gebruikt worden; het stuk kost slechts 10—15 duiten.

127. **Wawallengiean.** Zie *Asiwoeng radja mantrie.*

908. **Wawateran** (*Spartina pubera* HSSKL.). Dit gras is een goed voedsel voor buffels, paarden, enz.

453. **Wehra.** Zie *Kambang spatoe.*

909. **Wiedjien** (*Sesamum orientale* L.). Men plant deze eenjarige plant in de drooge rijstvelden (*gaga*'s of *hoema*'s), droogt de vruchten, stampt de zaden tot dat de schil derzelven los gegaan is, en werpt deze weg; dan stampt men ze tot meel, kookt dit in stoom, doet deze massa in een' zak en perst ze uit; waarna men eene roode olie verkrijgt, die tot het inwrijven der haren dient; branden wil zij niet, daar zij te spoedig hard wordt.

432. **Wiroe.** Zie *Kalakatrie.*

LIJST

DER

BOTANISCHE PLANTENNAMEN.

B.

C.

L.

M.

N.

U.

V.

W.

X.

Z.

Nog onbepaald zijn:

N°. 18, 20, 30, 52, 70, 72, 83, 85, 87, 88, 106, 107, 121, 152, 153, 168, 248, 298, 339, 343, 357, 400, 410, 417, 433, 441, 466, 470, 520, 529, 532, 536, 542, 552, 553, 570, 574, 578, 592, 611, 613, 622, 629, 635, 638, 665, 680, 733, 755, 768, 775, 782, 785, 821, 843, 845, 856.

OPGAVE

VAN HET

ONDERSCHEIDEN GEBRUIK DER PLANTEN.

Geneeskundig gebruik der planten.

VOOR KINDEREN: *Hitte*, 293, 648. *Gebrek aan slaap*, 487. *Huid*, 711, 729. *Haren*, 114. *Hoofdpijn*, 211. *Oogen*, 347, 904, 905. *Tanden*, 12, 870. *Moeijelijk spreken*, 111, 870. *Hoest*, 51. *Dikke buik zonder wormen*, 280. *Wormen*, 22, 39, 45, 51, 65, 89, 105, 109, 143, 215, 225, 327, 346, 413, 519, 534, 614, 637, 767. *Zwakke beenen*, 341.

VOOR VOLWASSENEN: Algemeen, 105, 107, 110, 158, 225, 476, 567, 735, 766, 799. *Hitte*, 16, 55, 92, 105, 113, 132, 147, 177, 178, 186, 193, 288, 293, 403, 530, 558, 559, 621, 648, 694. *Koorts*, 16, 92, 99, 148, 206, 288, 433, 476, 500, 530, 585, 721. *Naziekte*, 493, 520. *Vergif*, 64, 173, 331, 360, 364, 716*, 749, 772. *Tegengift*, 105, 687, 716*, 865. *Zweetdrijvend*, 146, 181, 187. *Fijne huid*, 171, 473, 735. *Prikkeling of jeukte in de huid*, 47, 91, 203, 772. *Verbranding*, 186, 504, 775. *Versche wonden*, 37, 44, 59, 77, 125, 154, 155, 186, 193, 225, 241, 244, 276, 291, 353, 354, 587, 712, 770, 801. *Bloedstelping*, 77, 725, 726. *Slangenbeet*, 56, 157, 269, 760. *Oude wonden*, 73, 146, 206, 321, 422, 453, 798. *Zweren*, 176, 193, 272, 352, 453, 587, 774. *Pokken*, 105, 568, 714. *Uitslag* (*schurft*, *groote en kleine*, *enz.*), 50, 63, 73, 90, 116, 143, 172, 246, 268, 285, 332, 434—438, 455, 486, 508, 553, 560, 631, 704, 716*, 725, 755, 778, 821, 823, 898, 899. *Verstijving enz. der gewrichten*, 98, 175, 282, 639, 640, 766, 777.

Voedsel uit het plantenrijk.

DRUKFEILEN.

No.	Pag.				
22.	5.	*staat*	126	*lees*	125
24.	5.	»	Bryonia	»	Bryonopsis
42.	6.	»	Assam	»	, Assam
44.	6.	»	convolv.	»	Convolv.
45.	7.	»	Rxb.	»	Bl.
49.	7.	»	Piper majusculum Bl.	»	Chavica majuscula Miq.
52.	11.	»	Samarae	»	Embeliae
86.	12.	»	dji pel dji pel	»	djipel djipel
104.	14.	»	Cocculus	»	Cocculus ,
165.	23.	»	Neoesia	»	Neesia
197.	27.	»	β intermedia	»	α. minor
203.	28.	»	confinis	»	confines
270.	38.	»	Poir.	»	Poit.
336.	47.	»	Praptoph.	»	Graptoph.
425.	58.	»	Peddica	»	Peddiea
522.	71.	»	Kitakketan	»	Kilakketan
535.	72.	»	Cyanitis sylvatica Rwdt.	»	Adamia cyanea Wll.
571.	76.	»	longifolius	»	longifolium
747.	100.	»	Musa paradisiaca	»	Musa paradisiaca L.
747.	100.	»	bobohkok	»	bobohkoh
747.	101.	»	pak kean	»	pakkean
747.	101.	»	honjee	»	honjeh
328.	112.	»	Hemberang	»	Hamberang
828.	112.	»	indicus	»	indicum

